

SÖÖDAV LINN 2
15 aastat Eesti linnaaianduse arengut

Söödav linn 2
15 aastat Eesti linnaaianduse arengut

Toimetanud
Bianka Plüschke-Altof,
Henri Kopra, Iiris Tähti Toom,
Maria Derlõš ja Anton Küünal

Linnalabor
2025

„Söödav Linn 2. 15 aastat Eesti linnaaianduse arengut“
Väljaandja: MTÜ Linnalabor

Toimetajad: Bianca Plüschke-Altof, Henri Kopra, Iiris Tähti Toom,
Maria Derlõš ja Anton Küünal
Keeletoimetaja: Maria Mölder
Kujundaja: Maria Muuk
Illustraator: Jane Remm
Trükikoda: Tallinna Raamatutrükikoda
Tiraaž: 500. Raamat on avaldatud ka veebis avatud ligipääsuga.

(c) Linnalabor ja autorid, 2025

Raamatu on toimetanud Bianca Plüschke-Altof, Henri Kopra, Iiris Tähti Toom, Maria Derlõš ja Anton Küünal koostöös artiklite juures märgitud autoritega. Iga artikli autoriõigused kuuluvad vastava(te)le autori(te)le. Väljaannet võib jagada ja kohendada mitteamilistel eesmärkidel, viidates autorile. Kirjastanud Linnalabor.

Raamatu valmimist on toetanud Eesti Kultuurkapital ja Eesti Teadus-agentuur teaduse populariseerimise riiklikul projektikonkursil, Tallinna Linn, EstWell Heaoluteaduste tippkeskus (Sotsiaalaruumilise konteksti töörühm), Tartu Ülikooli Rände- ja linnauuringute keskus (CMUS) ning Spatialist Studies.

ISBN: 978-9916-4-3182-5
Tallinn 2025

Sisukord

Eessõna Simon Bell	9
Sissejuhatus ja saatesõna Bianka Plüschke-Altof, Henri Kopra, Iiris Tähti Toom, Maria Derlõš, Anton Küünal ja Sander Tint	17
Linnaaianduse terminid	35
1. Kes on praeguses Eestis linnaaednik? Bianka Plüschke-Altof ja Lilian Pungas	47
2. Tartu linnaaiandus: võitlus ruumi, tähenduse ja kestvuse eest Gloria Niin ja Triin Nõu	61
3. Linnaaiandus kui Tallinna strateegiline siht ja linnaruumi loomulik osa Maria Derlõš	77
4. Ida-Virumaa datšade potentsiaal uute tähenduste loomisel Saara Mildeberg, Lilian Pungas ja Annela Samuel	95
5. Õppeaed kui katselava ja ühiskonna peegel Bianka Plüschke-Altofi intervjuu Eeva Kirsipuu-Vadiga	109
6. Peamised toiduohutuse mõjutajad: muld, õhk ja inimkäitumine Piret Vacht, Tiit Koff ja Kadi Karmen Kaldma	121
7. Linn kui looduse toidulaud Merle Karro-Kalberg, Anna-Liisa Unt ja Karin Bachmann	137

8. Maja pole veel valmis, aga teeme kõigepealt aia Henri Kopra	151
9. Tühermaa taltsutamine. Informaalne linnaaiandus kui kohaloome Iiris Tähti Toom	163
10. Metsikud söödavad taimed igal hooajal Jekaterina Balicka	179
11. Kus lõpeb aed? ehk Piirideta linnaaiandus Anton Küünal	193
Järelsõna. Linnaaed kui inspiratsiooniküllane kogukonnalabor Dagmar Narusson	207
Autorid	219

Hernes
(*Pisum sativum*)

Eessõna

Simon Bell

Mul on väga hea meel, et mulle tehti ettepanek kirjutada eessõna sellele olulisele raamatule, kus käsitletakse varasemast veelgi põhjalikumalt linnaaiandust ja linnapõllumajandust Eestis. Olen viimase kahe aastakümne jooksul täheldanud Eestis selle teema vastu kasvavat huvi ja mul on rõõm näha, et see muutub üha populaarsemaks ja tähtsamaks.

Üleilmselt on aianduse või põllumajaduse rolli kohta linnas näha mitu suundumust. Üks peamine suundumus tuleb kiirest linnastumisest paljudes riikides, eriti nn globaalses lõunas, kus üha rohkem inimesi kolib megalinnadesse ning jõuab mõnikord mitteametlikesse asulatesse või suurtesse spetsiaalselt ehitatud korterelamutesse. Paljudele neile maalt ümberasustatud inimestele võib toiduga kindlustatus olla tõsine probleem, kuna turupõhine süsteem ei suuda pakkuda piisavalt värsket ja kvaliteetset toitu. Nende ümberasujate lapsed on sageli esimene põlvkond, kes ei ole osalenud toidu kasvatamises, ning järgnevatel põlvkondadel võib kaduda igasugune arusaam toidu ja selle kasvukoha seosest.

Seetõttu võib söödava linna kontseptsioon mängida juhtivat rolli toidujulgeolekus, aga olla ka tähtis inimeste ja maa seose säilitaja või tugevdaja. Näiteks Kuuba pealinnas Havannas tõi külma sõja järgne toetuse kadumine kaasa tohutu pürgimuse kasvatada toitu igasugusel vabal maal. Sellest sai musternäide, kui tõhus ja tulemuslik võib selline linnapõllumajandus olla. See probleem ei piirdu siiski ainult arengumaadega. USA hääbuvates linnapiirkondades, näiteks Clevelandis, on rahvastiku vähenemine koos vaesuse ja hüljatud aladega teinud toidukasvatamiseks vajaliku maa kättesaadavaks ning ühtlasi loonud puudustkannatavatele paigalejäänutele tõelise vajaduse toitu kohapeal kasvatada. Kui odav toit on ka halva kvaliteediga ning viib rasvumise ja paljude sellega seostavate terviseprobleemideni, siis on ligipääs odavale värsele toidule samavõrra tähtis nii jõukates kui ka vaestes riikides ja piirkondades.

Teine oluline suundumus on seotud inimeste tervist ja heaolu puudutavate kasuteguriga, mis tulenevad linnaaiaanduses osalemisest. Kuna elatakse üha istuvamalt, veedetakse rohkem aega siseruumides ja keskendutakse suure osa päevast ekraanidele ning sageli suheldakse ka teiste inimestega ekraani kaudu. See tähendab, et side loodusega kannatab. Nii jääb vajaka päikesevalgusest, kaob bioloogiline loodusega ühendatus, mis on inimese evolutsiooni osa, ega elata enam kooskõlas loodusliku ööpäevarütmiga päikesetõusust päikeseloojanguni. See toob kaasa füüsiliste, füsioloogiliste, psühholoogiliste ja sotsiaalsete probleemide segu.

Loomulikult on palju moodusi loodusega ühenduses olla ja füüsilist koormust saada, stressi vähendada ja sotsiaalseid sidemeid uuendada. Võib jalutada metsas või jõe või ranna äärt mööda, kuid aiatööd pakuvad midagi erilist. Aias füüsilist tööd tehes kasutatakse painutades, tõstes ja kandes enamikku suuri lihaseid, aga istutades, saaki korjates ja rohides ka väikesi lihaseid. Seda tehakse värskes õhus ja päevaaja valguses.

Nõnda saavutatakse ka eesmärk, olgu see siis lühiajaline eesmärk, nagu istutusala läbikaevamine või kartulivõtt, või pikem eesmärk: hooaja toodang, mis on suve, sügise ja talve vältel kogunenud ning mida saab pere ja sõpradega süüa ja jagada. Selline saavutustunne võib olla vaimsele heaolule hindamatu väärtusega. Vajadus keskenduda pikema aja jooksul konkreetsele ülesandele võimaldab vältida elu pisiprobleemide üle mõtisklemist ning kontrast enamiku töö või õppimisega hajutab stressi. Aias taimede ja eluslooduse keskel töötamine pakub ka pehmet vaimustust – pingutuseta stimulatsiooni –, mis vähendab samuti stressi. Pealegi loob kogukonnaaia eripära – teistega koos töötamine – sotsiaalseid sidemeid, võib vähendada eakate üksindust, tugevdada põlvkondadevahelist suhtlust ja aidata uutel kogukonnaliikmetel lõimuda. Mõnes kohas on eriti oluline, et sisseerändajatel või pagulastel oleks uude kogukonda lihtsam sisse elada ja traumad kogemisel sellest üle saada. Toidu kasvatamine, ülejääkide jagamine ja vahetamine ning koos söömine on üldlevinud

kõigis kultuurides: need pärinevad ajast, mil aiapidamine alles välja kujunes, ning on võimsad suhtlusalused.

Kolmas oluline suundumus on aia ja aianduse käsitlemine linna bioloogilise mitmekesisuse olulise toetajana. Kuigi aedades on kasutatud liigselt kemikaale, on see üldiselt vähenemas ja aiandusringkondades propageeritakse palju loodusõbralikumaid meetodeid. Linnaaiad on juba praegu paljudele paigalindudele olulised talvituspaigad ja aednikud saavad seda veelgi toetada mitmel moel alates surnud taimematerjalide, puidutükkide ja puumaterjali jätmisest putukatele ning lõpetades pesakastide ja söögimajade paigaldamisega. Viimasel ajal on palju tähelepanu pööratud ka tolmeldajatele, mida on vaja linnapiirkondades toetada, istutades mesilaste ja teiste putukate ligitõmbamiseks teatavaid õitsevaid taimeliike. Üha rohkem on teavet, kuidas kujundada igat liiki aedu loodusõbralikumaks. Loomulikult on väga põnev jälgida, kuidas linnud paarituvad, pesitsevad, kooruvad ja lendama õpivad või kuidas liblikaparved ilmuvad teatud taimedele, kui need hakkavad õitsema. Sellest ammutatakse palju rõõmu ja ka side loodusega tugevneb.

Neljas suundumus on otsida toidukasvatamise kohti, mis ei kuulu traditsioonilise linnaaia mõiste alla, ning hakata toitu kasvatama kõikjal, kuhu see sobib: kontori hoovis asuvas istutuskastis, aknalaua, rõdul, katusel, seinal ja tänaval. Need kohad võivad olla ajutised või liigutatavad, istutamiseks või saagikoristuseks avatud ja vabalt kasutuses. Just selline linnas kasvatamise käsitlus õigustab mitmel moel mõistet „söödav linn“. See suundumus kujunes osalt geriljaaiaanduse liikumise pinnalt ja seda on sageli seostatud n-ö alternatiivsete elustiilivalikutega, kuigi tänapäeval on see saanud rohkem peavooluks. Üks selle lähenemisviisi inspiratsiooniallikaid pärineb Inglismaa linnakesest Todmordenist: 2000. aastatel loodud linnaaiandusalgatus Incredible Edible Todmorden peetakse selle käsitluse teerajajaks.

Viies suundumus on see, kuidas käsitleda aedu linnastruktuuri osana. Roheliste ja siniste alade võrgustikku (linnametsad, pargid ja aiad, teeääred, kalmistud, jõeääred, järved,

tiigid ja märgalad) peetakse nüüd sinirohelisteks infrastruktuuriks, mis on tänapäeva linnaelus sama oluline kui transport, teenindus, side või mis tahes muu infrastruktuur ning peab olema nõuetekohaselt arendatud, kaitstud ja hallatud. See infrastruktuur, nagu iga teinegi, peab olema ühendatud nii, et ka aiad – olgu need siis era-, avalikud või kogukonnaaiad – on omavahel seotud. Kogu siniroheline infrastruktuur täidab palju funktsioone: näiteks imendub selle kaudu vihmavesi tagasi pinnasesse, mitte ei kao kanalisatsioonivõrku, see vähendab suvel linnades kuumasaari, samuti on siniroheline infrastruktuuri seotuse ja elupaikade mitmekesisuse tõttu mitmesugused ökoloogilised hüved palju suuremad. Sellega on seotud linna siniroheline ruumi haldamise eri lähenemisviisid: üks suundumus on hoolduse vähendamine, näiteks harvem niitmine ja surnud puidu mahajätmine. Huvitaval kombel on ulatuslikud muruplatsid muudetud traditsiooniliste parkide kõrval osaliselt aiamaadeks või kogukonnaaedadeks – hea näite selle kohta leiab Lissabonist Portugalis. Kulude kokkuhoiul on mitmesuguseid eeliseid.

Kuues suundumus on see, et kogukonnaaiandus (koos teiste jagatud aladega, nagu kogukonnametsad, -mänguruumid või -veekogud) mängib linnaruumipoliitikas üha suuremat rolli. Keskse kohal on arusaam linna ühisvarast: teatud ruum võib olla era- või avalikus omandis ja moodustab linnas jagatud ressursi, mida nende kasutajad (praegusel juhul kogukonnaaednikud) haldavad koostöös ja kasumit taotlemata. See arusaam põhineb eeldusel, et inim- ehk põhiõigusi esindavad linnaressursid ja -teenused peaksid olema linnaelanikele kättesaadavad ning neid peaksid haldama linnaelanikud, sealjuures toetades kogukonna sotsiaalset kapitali ja kestlikkust. Selline ruumipoliitika avaldub näiteks geriljaaianduses mahajäetud kruntidel, mis on mõeldud linna ümberkujundamiseks, kuid mis kohaliku tegevuse tulemusena on aia säilitamiseks teisiti planeeritud, aga ka aruteludes, kuidas kogukonnaaiad kui ruumiüksused on seotud laiemaga siniroheline infrastruktuuriga ning kuidas neid pikemas perspektiivis hallatakse ja hooldatakse. Nii esinevad ka kohalikus poliitikas erakapitali

huvide ja kogukondade pinged, samuti nende huvide finantsvõimu tasakaalutus.

Siiani on minu kirjutatu osutanud suuremale pildile. Kuidas on need suundumused seotud Eestiga? Ilmselgelt ei ole Eesti ülemäära linnastunud riik: siin on palju loodust ja enamik linnaelanikke pääseb suhteliselt kergesti metsa ja vee- kogude äärde. Enne Nõukogude aega ehitati linnades selliseid elamurajoone, et paljudel majadel oli aed ja elanikud said kasvatada toitu, lilli, viljapuid jne. Tõepoolest, ka uutel eeslinnade ühepereelamutel on aedu, kuid toitu kasvatatakse ehk vähem. Nõukogude ajal, mil olid suured paljude korrustega elamurajoonid, oli suundumus rajada linna serval asuvale maa-alale individuaalsed suvilaaiad. Neil on olnud kalduvus muutuda (koos sinna ehitatud majadega) omamoodi äärelinnadeks, samuti võivad neid hooldada ja seal toitu kasvatada järk-järgult vananevad asunikud või lagunevad need sootuks ja jäetakse maha. 2010. aastatel tehtud uuringus leiti, et pigem hoidsid neid traditsioone eestivenelased, samal ajal kui eestlased olid muutunud individualistlikumaks. Võib väita, et esimestel aastakümnetel pärast Nõukogude aja sunnitud kommunismi tahtsid inimesed olla vabad ja teha oma asja ning see tõi kaasa soovimatuse osaleda kogukonna juhitud tegevuses, sealhulgas aiatöödes.

Põlvkonnad vahetuvad ja tänapäeva noortel täiskasvanutel ei ole enam Nõukogude aja mälestusi, nad on ka rahvusvahelisemad ja rohkem väljapoole suunatud, sageli on neil välismaal õppimise või töötamise kogemus – ja nii jõuavad Eestisse uued ideed. Võib-olla on tegemist reaktsiooniga moodsatele elustiilitrendidele, vajadusega ühtekuuluvustunde ja kogukonna järele ning loodusega taasühinemise (mitte ainult seal käimise) järele, mida aiandus ja toidukasvatamine pakuvad, nagu eespool kirjeldasin. Väärtusliku võimaluse luua tugevamad kogukonnad annab eelkõige kogukonnaaedade rajamine paljudes Eesti linnades ning asjaolu, et need on avatud kõigile ja liituda saab tasuta. Mina liitusin Tartu Emajõe Aiaga koroonaaja lõpus, kui ma ei saanud käia oma Lätis asuvas maamajas, ja aitasin seal paigaldada osa infrastruktuurist.

See oli väga tore aeg, et nii eestlaste kui ka välismaalastega koos töötada ja midagi suurt ette võtta. Ka Eesti maaülikooli linnakus on hea näha kogukonnaaeda, kus saab kasutada seal-seid istutuskaste. Samuti on hea meel, et nooremad põlvkonnad on hakanud aktiivsemalt tegutsema ning mitmesuguseid kogukonnaalgatusi käivitama ja edendama. Hiljutised ettepanekud rajada põllumajanduspark on samuti tervitatavad, kuigi need ei ole veel rahastust leidnud.

Niisiis on see raamat oodatud täiendus ja olukorra ajakohastus: seda illustreerivad paljud näited ja lähenemisviisid, mille kohta on kirjutanud mitmed mu kolleegid ja sõbrad. Loodan, et see soodustab Eestis söödava linna edasist arengut.

2025. aasta jaanuaris

Teeleht (*Plantago*)
→ lk 187

Sissejuhatus

Bianka Plüschke-Altof, Henri Kopra, Iiris Tähti Toom,
Maria Derlõš ja Anton Küünal

Miks teine raamat Eesti linnaaiandusest?

Linnas toidu kasvatamine ei ole pelgalt rohehobi, vaid tähistab olulist võimalust määratleda, mida tähendab hea elu 21. sajandi Eesti vabariigis. Ühisaed on maa-ala, mille eest koos hoolitsedes tekib platvorm, mille kaudu algatada laiemaid sotsiaal-kultuurilisi ja linnaruumilisi muutusi. 2009. aastal ilmus raamat „Söödav linn I. Ülevaade linnalabori 2008. aasta katuseaianduse katsest ning linnas toidu kasvatamise perspektiividest“.¹ Esimeses osas anti lugejale sissejuhatus linnaaiast kui mujal maailmas aina populaarsust koguvast ruumitüpoloogiast, mis pakub uusi sotsialiseerumise, oskustevahetuse ja aktivismi võimalusi olukorras, kus ruumi erastav poliitiline tava on kaasa toonud laiemad ökoloogilised ja ühiskondlikud probleemid.

Erastamisega seotud probleemid ei olnud esimese raamatu ilmumise ajal veel teravalt esile kerkinud ning nauditi uute vabadustega kaasnevaid võimalusi. Vaatamata pikaaegsele kohalikule traditsioonile linnas toitu kasvatada, hakati linna nägema kui formaalset ja välispilgu jaoks klanitud keskkonda, kus isiklikuks tarbeks toidukasvatamist nähti soovimatu

1 Söödav linn I. Ülevaade Linnalabori 2008. aasta katuseaianduse katsest ning linnas toidu kasvatamise perspektiividest. Koost Sander Tint. Linnalabor, 2009, 74 lk.

vaesuse ilminguna.² 15 aasta jooksul on aga Eesti linnaaianduses toimunud jõuline areng, eelkõige on kogukonaaiaandus plahvatuslikult esile tõusnud suuremates linnades. See väärrib jäädvustamist, kaitsmist ja analüüsimist: vanad aiandustavad on leidnud uue normatiivse esteetika keskklassistuva avalikkuse hulgas, varjuküljena on aga teisi mitteformaalseid aiandusformaate (näiteks datšaaiaandust) hakatud käsitlema ebatavalisena või suisa ebanormaalsena.³ Kuna iseseisvuse taastanud Eestis ehitati algul põhiliselt eraarendajate eestvedamisel, siis nüüd on kohalike omavalitsuste ja riigi prioriteedina aina enam esile kerkinud avaliku ruumi parandamine.⁴ Probleem on eriti pakiline, kuna vaba aja veetmise ruumid muudetakse järjest sagedamini tasuliseks ja kinnisvara hinnad tõusevad.⁵

Kui raamatus „Söödav linn I“ tutvustati suuresti välismaiseid näiteid, et valdkonda Eestis populariseerida, siis sellest raamatust leiab uuringuid ja kogemuslugusid, mille keskmes on kodumaise linnaaianduse areng, tüpoloogiad, mõjud ja õppetunnid. Kuna avalikkuse suhtumine linnaaiandusse on

2 Vt Eesti kohta Lilian Pungas, Bianca Plüschke-Altof, Anni Müüri-peal, Helen Sooväli-Sepping, Same, Same but Different? The 'Right' Kind of Gardening and the Negotiation of Neoliberal Urban Governance in the Post-socialist City. – Rmt: Whose Green City? Contested Urban Green Spaces and Environmental Justice in Northern Europe (Sustainable Development Goals Series). Toim Bianca Plüschke-Altof, Helen Sooväli-Sepping. Springer Nature Switzerland AG, 2022, lk 125–144. doi.org/10.1007/978-3-031-04636-0_7 ja Lilian Pungas, Dachas for Future?: Beispiele aus dem Osten für ein gutes Leben für alle. Jena Ülikool, sotsiaal- ja käitumisteaduste osakond, 2024. doi.org/10.22032/dbt.61506; vt Kesk- ja Ida-Euroopa kohta Petr Jehlička, Tomáš Kostelecký, Joe Smith, Food selfprovisioning in Czechia: beyond coping strategy of the poor: a response to Alber and Kohler's 'informal food production in the enlarged European union' (2008). – Social Indicators Research, 2013, nr 111(1), lk 219–234. www.jstor.org/stable/24719139

3 Lilian Pungas, Dachas for Future? Samas.

4 Keiti Kljavin, Johanna Pirrus, Kaija-Luisa Kurik, Ingmar Pastak, Aktivism avaliku ruumi koostoomes. – Rmt: Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud. Inimarengu aruanne 2019/2020. Toim Helen Sooväli-Sepping. Eesti Koostöö Kogu, 2020, lk 128–136. 2020.inimareng.ee/print/ELA-2019-2.3.pdf

5 Ray Oldenburg, The Great Good Place: Cafés, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons and Other Hangouts at the Heart of a Community. New York: Paragon House, 1989.

märgatavalt muutumas, kuid tõeliselt kaasav linnaplaneerimine on alles lapsekingades, on just nüüd õige aeg uurida, kuidas tugevdada linnaaianduse arengu kaudu ühiskondlikke sidemeid, nii et „kogukond“ ja „rohepööre“ ei saaks vaid sõnakõlksudeks, vaid kannaksid ka edaspidi avaliku ruumi kujundamises sotsiaal-poliitilist rolli.

Tagasivaade Eesti linnaaiandusele viimase 15 aasta jooksul

„Söödav linn“ tähistab mõtteviisi, et linn on mitmekesine elukeskkond, millest toit moodustab nii inimeste kui ka teiste liikide jaoks olulise osa. Inglisekeelne *more-than-human* ehk enam kui inimkeskne lähenemisviis näitlikustab toidumaastike rolli ökosüsteemide ja elukeskkonnana. Toit ei ole vaid praktiline tarbekaup, vaid on kesksel kohal paljudes sotsiaalses rituaalides – toit ja kultuur on linna lahutamatud osad. Sellest, kuidas ülemaailmsete näidete põhjal disainida „söödava linna“, annavad ülevaate saksa arhitektid André Viljoen ja Katrin Bohn 2014. aastal ilmunud raamatus „Second Nature Urban Agriculture: Designing Productive Cities“. Sarnaselt Ciceroga näevad nad „teist“ ehk inimese muudetud loodust kui tootlikku maastikku, mis on põimunud „esimese“ looduse looduslikesse protsessidesse, ning tunnistavad esimese ja teise looduse vastastikust sõltuvust kui tugevate ja vastupidavate toidusüsteemide alust.⁶ Kümme aastat varem kirjeldasid nad katkematu viljaka rohevõrgustiku (ingl *continuous productive urban landscapes*, CPUL) olulisust ökoloogiliste, sotsiaalsete ja logistiliste linnakoridoridena.⁷ Sedalaadi ideid leiab Eestis nii taotluslikult inimloodud maastikest, nagu Tallinna rohekoridor Putukaväil ja Tartu Roheringi projekt,⁸ kui ka planeeritud

6 André Viljoen ja Katrin Bohn, Second Nature Urban Agriculture: Designing Productive Cities. Routledge, 2014, lk 9.

7 André Viljoen, Katrin Bohn, Joe Howe, Continuous Productive Urban Landscapes: Designing Urban Agriculture for Sustainable Cities. Toim André Viljoen. Elsevier, 2005, 318 lk.

8 www.tartu.ee/et/rohering

inimtegevuse puudumisel tekkinud rohealadest, nagu Lasnamäe paepealsed alad.⁹

Linnaaiandust ehk toidu kasvatamist ja selle tarbimisega seotud tegevust on mitmesugust ja eri ulatuses. Eraaedades tegutsemise kõrval (sellest annab ülevaate Anneli Banneri raamat „Eesti aia ajalugu“¹⁰) võib Eestis täheldada peamiselt kogukonnaaiandust ja datšaaiaandust ning geriljaaiaandust ja linnakorilust. Eestis moodustati esimesed aianduskooperatiivid juba enne Esimest maailmasõda tööstuskomplekside juurde, et töölisel oleksid toiduga varustatud.¹¹

Nõukogude ajal kujunes datšaaiaandus Ida-Euroopas ja muu hulgas¹² ka Eestis iseseisvaks aiandusvormiks. Toidujulgeoleku ja mitmekesisema toiduvarustuse tagamiseks jagasid tehased ja kolhoosid oma töötajatele 1970–1980. aastatel defitsiidi tõttu aiakrunte. Enamik datšaaedu erastati pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist. Kuigi need kuuluvad ametlikult endiselt aianduskooperatiivide koosseisu, on need valdavalt eraomandis. Samal ajal leidub palju datšaaedu, mille maad renditakse või millele aednikel puudub juriidiline õigus.¹³

Seevastu kogukonna- ja ühisaiaandus on Eestis võrdlemisi uus nähtus. Esimesed katseprojektid tehti aastatel 2007–2008. Väikestest algatustest kasvas ajapikku välja linnaaianduse õitseng – eriti Tallinnas ja Tartus, kuigi veidi erisuguses vormis.¹⁴ Kogukonna- ja ühisaiaid asuvad tavaliselt avalikus ruumis: rohealadel või avalike asutuste õuealadel, erandina

ka uute arenduste territooriumil. Need on oma pindalalt väiksemad kui datšaaiaid ning laialt levinud on kõrgpeenrad, leidub ka ühispeenraid. Sama mudel on populaarne ka teistes Euroopa linnades.¹⁵

Viimase 15 aasta jooksul on Eesti „söödava linna“ liikumine silmitsi seisnud keerulise ülesandega luua linnaaianduse otstarbeks ettenähtud maid, et rajada kaitstumal kujul uusi ja säilitada olemasolevaid aiandusmaastikke. Linnaaiandusmaa kasutusotstarbe määramisel üldplaneeringus eraldatakse ja kindlustatakse ruum aianduseks pikaks ajaks teiste harjumuspäraste linna funktsioonide, seal hulgas kinnisvaraarenduse või jaekaubanduse kõrval. Seda püüdlust saab vaadelda vastuhakuna valglinnastumisele ja maa erastamisele, mis algas Eesti iseseisvuse taastamise ajal. Eesmärk oli saavutada linnaaiandusele avalikkuse ja poliitikute heakskiit, levitada kestlikkuse ideid nii aednike kui ka laiema elanikkonna seas ning viia linnaaiandus linnaplaneerimisse.¹⁶

Kogukonnaaiad loodi sooviga säilitada linnas ligipääs loodusele ja maale ka nende inimeste puhul, kellel puudub eraaed või -suvila. Samasugune on kogukonnaaedade tekkelugu ka mujal maailmas, kus need ei ole kujunenud vaid aiandus- ja rohehuviliste ühiseks kohaks, vaid vastukaaluks ruumi erastamisele. Pärast iseseisvumise taastamist avaldus ruumiareng väikelinnade ja maapiirkondade kasvavas ääremaastumises,¹⁷ linnade rohevööndi vähenemises kinnisvaraarenduse ja infrastruktuuriprojektide tõttu,¹⁸ eraautoliikluse eelistamises

9 Iiris Tähti Toom, *Inhabiting Otherness: Russian minority memory and identity in the post-Soviet panel housing district of Lasnamäe*. MPhil thesis, University of Cambridge, 2022.

10 Anneli Banner, *Eesti aia ajalugu*. Tallinn: Hea Lugu, 2019, 272 lk.

11 Piret Vacht, Tiit Koff, Bianca Plüschke-Altof, Anni Müüripeal, *Ecosystem services of Tallinn city: achievements and challenges*. – *Dynamiques Environnementales*, 2018, nr 42, lk 328–341. doi.org/10.4000/dynenviron.2383

12 Nikola M. Trendov, *Comparative study on the motivations that drive urban community gardens in Central Eastern Europe*. – *Annals of Agrarian Science*, 2018, nr 16(1), lk 85–89. doi.org/10.1016/j.aasci.2017.10.003

13 Lilian Pungas, Bianca Plüschke-Altof, Anni Müüripeal, Helen Sooväli-Sepping, *Same, Same but Different? Samas*.

14 Loe Tartu linnaaianduse arengu kohta Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2 ning Tallinna linnaaianduse arengu kohta Maria Derlõši artiklist ptk 3.

15 Elia Apostolopoulou, Panagiota Kotsila, (2021, lk 1): Nathalie Bergame, *Cultivating commoner subjectivities and transforming agency in commoned urban gardens*. – *Geoforum*, 2023, nr 141(5). doi.org/10.1016/j.geoforum.2023.103725

16 Bianca Plüschke-Altof, Dagmar Narusson, Aet Annist, Lilian Pungas, *Urban Gardening Communities in the City of Tartu*. Samas.

17 Bianca Plüschke-Altof, Bradley Loewen, Kadri Leetmaa, Keskuse ja ääremaa lõhe Eestis. – Rmt: Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud. Inimarengu aruanne 2019/2020. Toim Helen Sooväli-Sepping. Eesti Koostöö Kogu, 2020, lk 44–55. www.2020.inimareng.ee/print/ELA-2019-1.2.pdf

18 Age Poom, Kalev Sepp, Loodusalade kujundamine avalikuks kasutuseks. – Rmt: Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud. Inimarengu aruanne 2019/2020. Toim Helen Sooväli-Sepping. Eesti Koostöö Kogu, 2020, lk 178–189. 2020.inimareng.ee/print/ELA-2019-3.3.pdf

ühistranspordile¹⁹ ning elamistingimuste sotsiaal-ruumilises polariseerumises, mis oli tingitud eluasemeturu ulatuslikust ja reguleerimata erastamisest.²⁰ Selle tulemusena on ruumi-aktivism (sealhulgas kogukonnaaiandus) viimastel aastatel elavnenud ning osutab tänapäeva linnavalitsemise kitsaskohtadele, eelkõige linnaruumi kasutusele ühisvarana ja kasvavale kergliikluse vajadusele.²¹

Rahvusvahelised uuringud on näidanud, et kogukonnaaedade aktivism on olnud neoliberalismi tuultes ühtaegu paljulubav ja pingeline.²² Kogukonnaaiad on läbi ajaloo aidanud naabruskonnal argieluga toime tulla, poliitiliselt organiseeruda ja selle kaudu linnaruumi haldust suunata, nagu läks New Yorgis.²³ Aiad toimivad sageli nii protestivormina kui ka kohana, kus mängida läbi ning nõuda sotsiaalseid ja ruumilisi alternatiive.²⁴ On oht, et kogukonnaaiad takerduvad ise neoliberalismisse ideoloogiasse, sattudes paindlike, odavate ja mittetulunduslike teenusepakujate rolli. Muidu tervitatava kaasamise retoorika varjus võidakse kogukonnaaiale seada liigseid ootusi, et see asendaks kärbitud sotsiaalteenuseid või

ebapiisavat avalikku ruumi.²⁵ Aktivismi eesmärkide suunamine on olnud keskne ülesanne, millest on kirjutatud rahvusvahelisi uurimistöid²⁶ ning millest saab lugeda ka sellest raamatust.²⁷

Datšaaedade puhul on peamine raskus seisnenud olemasoleva maakasutuse säilitamises.²⁸ Datšamaade tulevikuväljavaated erinevad: osa neist on muutunud aianduskooperatiividest äärelinna elamupiirkondadeks (näiteks Vääna- ja Narva-Jõesuu²⁹), teised seisavad aga infrastruktuuri- või kinnisvaraprojektide tõttu silmitsi rendilepingute lõpetamise või lammutamisohuga. Kõige tuntum sedasorti näide on Tallinna lennujaam, mille laiendamise pärast on korduvalt lammutatud Soodevahe (rahvakeeli Pilpaküla) datšasid.³⁰ Datšaaedade ebakindlat tulevikku näitavad ka Ida-Euroopa regionaalsed uuringud.³¹ Kuigi datšade panus rohelise linna eesmärkidesse on ulatuslikkuse tõttu potentsiaalselt suur, ei ole datšaaednike mõju jätkusuutlikkusele sageli väljastpoolt tunnustatud ning neid nähakse eelkõige Nõukogude aja jäänukina ja majandusliku toimetuleku mehhanismina.³² Petr Jehlička jt on sellist

19 Tauri Tuvikene, Merlin Rehema, Dago Antov, Ligipääsetavuse muutused autostunud Eestis. – Rmt: Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud. Inimarengu aruanne 2019/2020. Toim Helen Sooväli-Sepping. Eesti Koostöö Kogu, 2020, lk 84–95. 2020.inimareng.ee/print/ELA-2019-1.5.pdf

20 Anneli Kährik, Annika Väiko, Nüüdisaegsed elamistingimused – kelle privileeg? – Rmt: Inimarengu aruanne 2019/2020. Toim Helen Sooväli-Sepping. Eesti Koostöö Kogu, 2020, lk 70–83. 2020.inimareng.ee/print/ELA-2019-1.4.pdf

21 Keiti Kljavin, Johanna Pirrus, Kaija-Luisa Kurik, Ingmar Pastak, samas.

22 Vt nt Doina Petrescu, Constantin Petcou, Corelia Baibarac, Co-producing commons-based resilience: lessons from R-Urban. – Building Research & Information, 2016, nr 44(7), lk 717–736. doi.org/10.1080/09613218.2016.1214891; Mary Beth Pudup, It takes a garden: cultivating citizen-subjects in organized garden projects. – Geoforum 2008, nr 39(3), lk 1228–1240. doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.06.012; Marit Rosol, Community volunteering as neoliberal strategy? Green space production in Berlin. – Antipode, 2012, nr 44(1), lk 239–257. doi.org/10.1111/j.1467-8330.2011.00861.x; Jennifer Barron, Community gardening: cultivating subjectivities, space and justice. – Local Environment, 2017, nr 22, lk 1142–1158. doi.org/10.1080/13549839.2016.1169518; Laura Linsi, Roland Reemaa, Kogukonnaaed – pehme ja roheline, poliitiline ja radikaalne. – Müürileht, 22.12.2022. www.muurileht.ee/kogukonnaaed-pehme-ja-roheline-poliitiline-ja-radikaalne

23 Laura Linsi, Roland Reemaa, samas.

24 Elia Apostolopoulou, Panagiota Kotsila, samas.

25 Jamie Peck, Constructions of neoliberal reason. Oxford University Press, Oxford, New York Auckland, 2010, 324 lk; Doina Petrescu, Constantin Petcou, Corelia Baibarac, samas; Mary Beth Pudup, samas; Marit Rosol, samas.

26 Jennifer Barron, samas.

27 Loe praeguse Eesti aednike tüpaažide kohta Bianca Plüschke-Altofi ja Lilian Pungase artiklist ptk 1 ning Tartu linnaaianduse arengu kohta loe Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2.

28 Lilian Pungas, Dachas for Future? Samas; Tarmo Pikner, Marilyn Metsar, Hannes Palang, Hajutatud linnamaastik: aiamaaga seonduvad praktikad Narvas. – Rmt: Piir ja jõgi – piirijõgi. Uurimusi Narva piirkonna ajaloost. Toim Merike Ivask. Narva Muuseum, 2014, lk 219–254.

29 Mari Nuga, Soviet-era summerhouses. On homes and planning in post-socialist suburbia. Tartu Ülikool, geograafia osakond, 2016. dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/f86b13eb-97d3-43db-aa03-5f95e24895b4/content

30 Sander Tint, Re-framing Soodevahe, re-framing urban agriculture. Eesti Kunstiakadeemia, arhitektuuriteaduskonna urbanistika eriala, 2013; Aljona Suržikova, Suur-Sõjamäe. Diafilm, 2013.

31 Joe Smith, Petr Jehlička, Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. – Journal of Rural Studies, 2013, nr 32, lk 148–157. doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.05.002

32 Lilian Pungas, Bianca Plüschke-Altof, Anni Müüripeal, Helen Sooväli-Sepping, Same, Same but Different? Samas.

olukorda nimetanud „vaikseks jätkusuutlikkuseks“ (ingl *quiet sustainability*).³³

Aiandusmaa loomiseks ja säilitamiseks on Eesti linnaaednikud kasutanud eri strateegiaid. Need on hõlmanud väiksemaid katsetusi ja taktikalise urbanismi meetodil geriljaaiandust,³⁴ mis toimis samuti lobitööna, et kinnistada linnaaiandus kui legitiimne maakasutusviis. Esimeste algatuste hulka kuulusid Tallinnas näiteks katsed Eesti kunstiakadeemia vana hoone katusel,³⁵ endine linnapõllumajanduse projekt Kultuurikatla territooriumil,³⁶ Uue Maailma kogukonnaaed ja Skoone aia rajamine³⁷ ning Tartus Vaksali ja Aleksandri aed. Olgugi et linnaaiandusmaa ei ole endiselt paljudes piirkondades maa kasutuse sihtotstarbena kaitstud ning puuduvad pikaajalist kasutust kindlustavad kokkulepped, on linnaaiad end kinnistanud populaarsuse kaudu, mida kinnitab nii kogukonnaaedade kui ka õppeaedade arvu jätkuv kasv.³⁸ Ebakindlust toodab ka poliitiline tsükel, kus kohalike omavalitsuste toetus aedadele ei ole pikaajaliselt tagatud: kõige haavatavamasse seisu võivad poliitilise võimu muutudes jääda datšaaiaid ja väiksemad kogukonnaaiad.³⁹

33 Petr Jehlička, Tomáš Kostelecký, Joe Smith, Food selfprovisioning in Czechia: beyond coping strategy of the poor: a response to Alber and Kohler's 'informal food production in the enlarged European union' (2008). – Samas.

34 Loe Tartu linnaaianduse arengu kohta Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2 ning Tallinna linnaaianduse arengu kohta Maria Derlõši artiklist ptk 3.

35 Sõdälv linn I. Ülevaade Linnalabori 2008. aasta katuseaianduse katsetest ning linnas toidu kasvatamise perspektiividest. Koost Sander Tint. Linnalabor, 2009, 74 lk.

36 Tarmo Pikner, Enactments of urban nature: considering industrial ruins. – Geografiska Annaler: series B, Human Geography, 2014, nr 96(1), lk 83–94. www.jstor.org/stable/43299749

37 Anni Müüripeal, Bianca Plüschke-Altof, Anton Küünal, „I walk, I see, I do“: A more-than human perspective on urban gardening. – Cities, 2023, nr 138, lk 104336. doi.org/10.1016/j.cities.2023.104336; Meelis Muhu, Lasnamäe köplajad. ERR, 2018. jupiter.err.ee/1110856/eesti-lood

38 Loe Tallinna linnaaianduse arengu kohta Maria Derlõši artiklist ptk 3 ja õppeaedade kohta Bianca Plüschke-Altofi intervjuust Eeva Kirsipuu-Vadiga ptk 5.

39 Bianca Plüschke-Altof, Dagmar Narusson, Aet Annist, Lilian Pungas, Urban Gardening Communities in the City of Tartu. Samas.

Aedade esindajad on aiandustegevuse kõrval teinud aktiivset tööd, et aiad ja nende eesmärgid oleksid avalikel üritustel ning meedias nähtavad. Nii on 15 aasta jooksul laialdaselt kätte võideldud linnaaedade avalik toetus,⁴⁰ mida tõendab meedia käsitluste soosiv toon ning aianduse liikmeskonna kasv. Ouline verstepost oli siinkohal 2018. aastal Tartus peetud toidu linnastumise konverents.⁴¹ Kommunikatsioonis oli peamine lükata ümber linnaaiandusega seotud mured näiteks toiduohutuse pärast⁴² ja taastada linnaaianduse maine, sest pärast Nõukogude Liidu lagunemist oli aiandus justkui ajale jalgu jäänud.⁴³ Pidev avalik arutelu aitas rõhutada linnaaianduse laiemat mõju, näiteks rahvatervisele, ning linnaaia esitleti tänapäevase, kestliku ja rohelise ruumikasutusena.⁴⁴ Samuti juhiti avalikkuse tähelepanu datšaaedade ebakindlale tulevikule⁴⁵ ning panustati sellesse, et ka datšaaedade väärtuslikku pärandit ja panust kestlikku arengusse tunnistada ning nähtavaks teha nagu Sputniku aianduspäeval.⁴⁶ Viimastel aastatel kasvanud avalikkuse teadlikkus kobarkriisist ehk koosvõimenduvast sotsiaal-majanduslikust, kliima- ja keskkonnakriisist on huvi linnaaianduse vastu veelgi suurendanud.⁴⁷

40 Samas.

41 Liis Pihl, Toiduvõrgustikud linnas. – Sirp 11.05.2018. www.sirp.ee/si-artiklid/arhitektuur/toiduvorgustikud-linnas/; Tartu linnaaianduse arengu kohta loe Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2.

42 Loe linnaaianduse kavandamise ja saasteallikate vältimise kohta Piret Vachti, Tiiu Koffi ja Kadi Karmen Kaldma artiklist ptk 6.

43 Loe õppeaedade kohta rohkem Bianca Plüschke-Altofi intervjuust Eeva Kirsipuu-Vadiga ptk 5.

44 Lilian Pungas, Bianca Plüschke-Altof, Anni Müüripeal, Helen Sooväli-Sepping, Same, Same but Different? Samas; loe praeguse Eesti aednike ja nende oluliste saavutuste kohta Bianca Plüschke-Altofi ja Lilian Pungase artiklist ptk 1.

45 Aljona Suržikova, samas; Liis Pihl, samas.

46 Loe datšaaedade tähtsusest Sillamäe kogukonna sidususe hoidmisel Saara Mildebergi, Lilian Pungase ja Annela Samueli artiklist ptk 4.

47 Dagmar Narusson, Liisa Asso, Janika Hango, Kätlin Kann, Mari Krüüner, Marimal Tilk, Martin Unn, Emajõe aia kogukonna profiil. Ainekursus „Kogukonna toimevõimekuse arendamine“. Tartu Ülikool, 2023; Bianca Plüschke-Altof, Dagmar Narusson, Aet Annist, Lilian Pungas, Urban Gardening Communities in the City of Tartu. – Rmt: Cross-case analysis of the triggers, management and impact of latent and manifest forms of political participation. Toim Jana Plöchl jt. Co-sustain project deliverable 2.2, ilmumas 2025, lk 75–97.

Paralleelselt kogukonna- ja datšaaiaandusega, mis on püsimas ja organiseeritumad ühisaiaanduse vormid, võib Eestis täheldada ka linnakorilust ja geriljaaiaandust.⁴⁸ Viimasel on olnud oluline osa ka Tartu kogukonnaaedade algjärgus.⁴⁹ Geriljaaiaandus leiab tavaliselt aset siis, kui aial lastakse niioelda üle piiri voolata või kui kasvatatakse taimi uues paigas ning maal, millele aednikul ei ole juriidilist õigust. Seda on tihti käsitletud kriitilise vastuseisuna liialt formaalseks muutunud linnavalitsemisele.⁵⁰ Hardman ja Larkham kirjeldavad aga ka aednikku, kes on linnaaiaandusega tegelemise nimel „püüdnud minna ametlikku teed, kuid keda pidevad takistused on sundinud pöörduma geriljaaiaanduse poole“.⁵¹ Ka korilus ning muu taoline omavoliline katastripiiride ja ühiskonnahormide eiramine kätkeb võimalust anda jäätmaadele väärtus isiklikest vajadustest lähtuvate tegevuste kaudu, nagu on tehtud Lasnamäe paepealsetel aladel.⁵² Koriluse taasväärtustamine haakub ka seenel- ja marjulkäimise traditsioonidega ning sooviga loodusega jälle tihedamalt ühenduses olla.⁵³

48 Anni Müüripeal, Bianca Plüschke-Altof, Anton Küünal, „I walk, I see, I do“. Samas; Karina Vabson, Bianca Plüschke-Altof, Piret Vacht, Rethinking environmental justice from the post-socialist city context: The case of informal green spaces. – *Anthropological Notebooks*, 2022, nr 28(3), lk 110–135. doi.org/10.5281/ZENODO.7463533; loe söögiks sobivate linnas kasvavate taimede kohta Jekaterina Balicka artiklist ptk 10.

49 Tartu linnaaiaanduse arengu kohta loe Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2; Bianca Plüschke-Altof, Dagmar Narusson, Aet Annist, Lilian Pungas, Urban Gardening Communities in the City of Tartu. Samas; Dagmar Narusson, Liisa Asso, Janika Hango, Kätlin Kann, Mari Krüüner, Marimal Tilk, Martin Unn, Emajõe aia kogukonna profiil. Samas.

50 Richard Reynolds, On guerrilla gardening: A handbook for gardening without permission. London: Bloomsbury, 2008, 256 lk, David Adams, Michael Hardman, Observing guerrillas in the wild: Reinterpreting practices of urban guerrilla gardening. – *Urban Studies*, 2014, nr 51(6), lk 1103–1119. doi.org/10.1177/0042098013497410; Chiara Tornaghi, Chiara Certomà, Urban gardening as politics. London and New York: Routledge, 2019, 236 lk. doi.org/10.4324/9781315210889

51 Michael Hardman, Peter J. Larkham, Informal urban agriculture. The secret lives of guerrilla gardeners. Springer International Publishing, 2014, lk 129.

52 Karina Vabson, Bianca Plüschke-Altof, Piret Vacht, samas; tühermaade väärtuse kohta loe liris Tähti Toomi artiklist ptk 9.

53 Loe söögiks sobivate linnas kasvavate taimede kohta Jekaterina Balicka artiklist ptk 10.

Eesti linnaaiaanduse potentsiaal

Vaatamata sellele, et linnaaiaandus on pärast raamatu „Söödav linn I“ ilmumist tohutult populaarsust kogunud, ei ole linnaaiaanduse võimalused veel kaugeltki ammendatud. Praeguseid aiaandusest väljakasvanud sotsiaal-poliitilisi ja ruumiloomega seotud tavasid saab vaadelda kui tulevikutrajektoori teeviita.

Arhitekt Robin Nicholson⁵⁴ on mananud silme ette pildi tuleviku Londonist, kus on aset leidnud nii majandus-poliitiline kui ka füüsiline rohepööre. Suure majanduskriisi tagajärjel võimule saanud vasakrohelised on loobunud suure kapitali soosimisest ning linnas on hakatud rakendama rohelisel ja üksteise abistamisel põhinevat majandusmudelit. Arhitekt Carolyn Steel vaatleb raamatus „Sitopia“ ühiskonda toiduajaloo vaatenurgast. Tuues esile maa ja linna omavahelise sõltuvuse, kutsub Steel lugejat üles parema toidu ja seeläbi parema maailma nimel ühiskonda ümber mõtestama.⁵⁵

Seesuguseid tekstid näitavad, et linnaaiaandus kannab olulist eelkujundavat ja transformatiivset rolli, andes võimalikule tulevikumaailmale käegakatsutava kehandi. Eelkujundamine (ingl *prefiguration*) viitab algusele – käivitatakse midagi, mis areneb ja leiab tulevikus uusi vorme. Väikesed igapäevased harjumused võimaldavad sõnastada laiemaid poliitilisi seisukohti ning teisendada individuaalseid arvamusi kollektiivseteks tegudeks.⁵⁶ Linnaaiaanduse kaudu saab seega näidata, kuidas võib linnaelu veel toimida ja suuremaid süsteeme ümber kujundada (ingl *transformation*).

54 Robin Nicholson, Growing the New Life: London 2039. – Rmt: Gross Ideas: Tales of Tomorrow's Architecture. Toim Edwina Attlee, Phineas Harper, Maria Smith. London: The Architecture Foundation, 2019, 208 lk.

55 Carolyn Steel, Sitopia: How Food Can Save the World. London: Chatto & Windus, 2020, 384 lk.

56 Mattias De Backer, Claske Dijkema, Kathrin Hörschelmann, Preface: The Everyday Politics of Public Space. – *Space and Culture*, 2019, nr 22(3), lk 240–249. doi.org/10.1177/1206331219830080

Eesti linnaaiad aitavad visandada tulevikumaailma. Nii eraisiku kui ka ühiskonna vaatest võivad linnaaiad toimida elustiililaborina.⁵⁷ Linnaaias otsitakse lahendust ühiskonnas kasvavale nõudlusele kohaliku toodangu järele, mida on osaliselt ajendanud tänapäeva toidutarneahelate haavatavus kliima-, elurikkuse ja geopoliitilise kriisi valguses. Linnaaiad aktiveerivad ühismällu sööbinud aiandusoskusi, -teadmisi ja -harjumusi, mida kunagi peeti kultuuris üldlevinuks⁵⁸ ning millele lisatakse uus teadmiste kiht permakultuuri⁵⁹ ja teiste tänapäevaste aiandusvõtetega.

Aias tegutsedes saab passiivsest ruumitarbijast aktiivne looja. Nagu Jaanika Altraja on nentunud, ei toetu „linnas toidusaaduste kasvatamine lineaarsele tarbimisahelale – tooda, tarbi, viska ära –, vaid lähtub ringmajanduse loogikast, luues suletumaid, taastootvaid süsteeme“.⁶⁰ Linnaaias õpitud oskused ja loodud sidemed aitavad teadlikumalt reageerida kriisiolukordadele samamoodi, nagu tehti Teisele maailmasõjale järgnenud toiduvarustusaiaanduse puhul.⁶¹ Linnaaednikul on ainulaadne võimalus kohandada linna oma käe järgi ning panustada selle kaudu uut moodi ühisvara loomisse (ingl *commoning*).⁶² Suhestumine ümbritseva ruumi, looduse ja ühiskonnaga muutub aktiivsemaks ning võimaldab tegutseda

57 Michael Deflorian, *Prefigurative politics: understanding the volatile participation of critical creatives in community gardens, repair cafés and clothing swaps*. – *Social Movement Studies*, 2021, nr 20(3), lk 346–363. doi.org/10.1080/14742837.2020.1773250

58 Henri Kopra, *Taking Care of Soil: Recovering Urban Agriculture as Intangible Heritage*. MPhil thesis, University of Cambridge, 2023.

59 Permakultuur on loodussaadusi järgiv elustiil, mida saab rakendada nii aias, ehituses kui ka kogukonnatöös. Aianduses tähendab see looduslähedasi ja jätkusuutlikke lahendusi, kus väärtustatakse nutikat ressursikasutust ja taaskasutust. Vt nt Graham Bell, *The Permaculture Way: Practical Steps to Create a Self-Sustaining World*. UK: Permanent Publications, 1992, 240 lk; Gloria Niin, *Emajõe Aed õpetab hoidma loodust ja kogukonda*. – *Postimees* 11.05.2021. arvamus.postimees.ee/7244759/keskkond-gloria-niin-emajõe-aed-opetab-hoidma-loodust-ja-kogukonda

60 Jaanika Altraja, *Toidu kasvatamine linnas kui tulevikku vaatav kultuuripraktika*. – *Sirp* 25.04.2025. www.sirp.ee/toidu-kasvatamine-linnas-kui-tulevikku-vaatav-kultuuripraktika

61 Mary Beth Pudup, samas.

62 Elia Apostolopoulou, Panagiota Kotsila, samas.

vastavalt inimese vajadustele ja parema ühisruumi nimel. Ise tehes tekib ka inimese ja linna dialoog.⁶³ Loodud ruumist saab nii vaimne kui ka füüsiline platvorm, kus mõtteid vahetada ja soove paremini sõnastada.

„Kujutlusvõimega täiustatud tulevikus“⁶⁴ on võimalik taasleida side keskkonnaga ja luua valitsemisvorme, kus ühiskonnaliikmed on võrdsemad, samuti leevendada praeguse ruumi- ja ühiskonnakorralduse olulisi valukohti.⁶⁵ Majanduskasvul põhineva tulevikuvõimega vastukaaluks pakub tasareng (ingl *degrowth*) võimaluse ühiskonna arengut ümbermõtestada piisavuse printsiibi (ingl *sufficiency measure*) põhjal. Kopli 93 kogukonnaaias⁶⁶ juba rakendatakse neid väärtusi väikeses mõõtkavas. Paljudes aedades taasmõtestatakse inimese ja linna rolli kliimamuutuse põhjustaja ja selle tagajärgede all kannatajana ning juba tegutsetakse süsteemse ülemineku eestvedajana.⁶⁷

Linna mõtestamine toidukasvatamise kohana eeldab süsteemseid muutusi nii ruumi- kui ka ühiskonnakorralduses. Kuigi nii Tartus kui ka Tallinnas on aiandus juba leidnud koha strateegilistes dokumentides,⁶⁸ on söödava linna põhimõtete linnade arengus suurem potentsiaal. See eeldab linnaaianduse ulatuse kasvu, aga ka süsteemseid muudatusi omandi- ja haldusalastes arusaamades, mis lubaksid demokraatlikumat ja paindlikumat ruumikäsitlust.⁶⁹ Pelgalt silmailule ja inimkasutusele keskendunud ruumiloomes kõrval saab esile

63 Cecily Maller, *Healthy Urban Environments: More-than-Human Theories*. London and New York: Routledge, 2020, 178 lk.

64 Jaanika Altraja, samas.

65 Kohei Saito, *Marx in the Anthropocene. Towards the Idea of Degrowth Communism*. Cambridge University Press, 2022, 300 lk; Matthias Schmelzer, Aaron Vansintjan, Andrea Vetter, *The Future is Degrowth. A Guide to a World beyond Capitalism*. Verso: London & New York, 2022, 320 lk.

66 Loe Kopli 93 kogukonnaaia kohta Henri Kopra artiklist ptk 8.

67 Mike Duff, *Degrowth for Cities*. 2025. degrowth.org/blog/2025/05/08/degrowth-for-cities

68 Loe Tartu linnaaianduse arengu kohta Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2 ning Tallinna linnaaianduse arengu kohta Maria Derlõši artiklist ptk 3.

69 Jaanika Altraja, samas.

kerkida ökoloogiline perspektiiv, et juba väikeses ulatuses Tartu kesklinnas katsetatav „Kureeritud elurikkuse“ tegevus saaks linnade avaliku ruumi uueks normiks.⁷⁰

Mis lugejat ees ootab?

Raamatus ristuvad linnaaiandusega tegelevate teadlaste, praktikute ja aktivistide tähelepanekud ruumi- ja ühiskonnaalastes küsimustes. Autorite hulgas on eri valdkondade esindajaid: põimuvad ökoloogia, geograafia, ruumiloome, keskkonnasotsioloogia ja -haridus ning kogukonnatöö. Raamatus leidub eri vormis artikleid: algul ametlikust organiseeritud tegevusest ning lõpupoole linnaaianduse omaalgatuslikest aktivismi ilmingutest. „Söödav linn 2“ keskendub humanitaarvaldkonnale ja tõstab esile linnaaiandusega seonduvaid ühiskondlikke väärtusi. Kõrvale jääb tulevikus oluline valdkond linnapõllumajandus (ingl *urban agriculture*), mis keskendub tõhusale ja uuenduslikku tehnoloogiat rakendavale suuremahulisele toidukasvatusele, millel on väiksem sotsiaal-ruumiline potentsiaal.

Raamat koosneb 11 artiklist, millesse on koondatud Eesti linnaaianduse viimase 15 aasta saavutused ja raskused Tallinnast Sillamäeni. Bianca Plüschke-Altof ja Lilian Pungas annavad esimeses artiklis „Kes on praeguses Eestis linnaaednik?“ ülevaate tänapäeval linnaaiandusega tegelevatest persoonadest, nende liikumapanevast jõust ja suhestumisest aiandusega. Ühisaed ei toimi pelgalt aednike najal, vaid koosneb aktivistidest, ehitajatest, linnasüsteemi ja kodanike vahendajatest, tegutsejatest ja unistajatest. Gloria Niin ja Triin Nõu annavad artiklis „Tartu linnaaiandus: võitlus ruumi, tähenduse ja kestvuse eest“ ülevaate Tartu linnaaedade kujunemisest. Artiklis on käsitletud linnaaianduse maa sihtotstarve kehtestamist üldplaneeringus, mis on võetud kasutusele kaitsena mitmete ümberkolimiste tagajärjel. Pealinna linnaaiandusega varem aktivistina tegelenud Tallinna kogukonnaaedade projektijuht Maria Derlõš annab kolmandas artiklis ülevaate

⁷⁰ Loe rohealade ümbermõtestamise kohta projektis „Kureeritud elurikkus“ Merle Karro-Kalbergi, Anna-Liisa Undi ja Karin Bachmanni artiklist ptk 7.

kogukonnaaianduse kujunemisest Tallinnas alates varastest katsetustest kuni nüüdisaegse linna strateegilise sihini. Saara Mildeberg, Lilian Pungas ja Annela Samuel käsitlevad neljandas artiklis aiandusühistu Sputnik näitel datšade potentsiaali luua tänapäeva muutuvates sotsiaalsetes ja poliitilistes oludes uusi ühiseid tähendusi. Viienda peatükina leiab raamatust artikli „Õppeaed kui katselava ja ühiskonna peegel“ – intervjuu programmi „Roheline kool“ lasteaia koordinaatori Eeva Kirsipuu-Vadiga, kes selgitab õppeaia tähtsust linnas kasvavate noorte toidu- ja keskkonnateadlikkuse kujundamisel. Piret Vacht, Tiiu Koff ja Kadi Karmen Kaldma on kuuendas peatükis otsinud vastuseid linnaaianduse toiduohutusega kaasnevatele muredele, analüüsides peamisi saasteallikaid ning nende vältimist linnaaianduses. Maastikuarhitektid Merle Karro-Kalberg, Anna-Liisa Unt ja Karin Bachmann kirjeldavad seitsmendas artiklis „Linn kui looduse toidulaud“ linna elurikkamaks ja ka söödavamaks kujundamise projekti „Kureeritud elurikkus“ kulgu ja edasisi võimalusi. Kuna kogukonnaaiast on saamas populaarne vahend alakasutatud linnaruumi taasarendustsükliks, toob Henri Kopra kaheksandas artiklis „Maja pole veel valmis, aga teeme kõigepealt aia“ välja kogukonnaaia kui vahekasutusmudeli võimalused ja eetika. Iiris Tähti Toom käsitleb üheksandas artiklis „Tühermaa taltsutamine. Informaalne linnaaiandus kui kohaloome“ omaalgatuslike ruumiilmingute ja paindlikkuse säilitamise olulisust formaliseeritud linnaarenguprotsessides. Linnakoriluse soovist annab kümnendas artiklis ülevaate Jekaterina Balicka artikkel „Metsikud söödavad taimed igal hooajal“ ning Anton Kүүлal kompab viimases artiklis „Kus lõpeb aed? ehk Piirideta linnaaiandusest“ kogu linna kui aedniku pärusmaa võimaluste piire. Raamatu juhatab sisse eessõna metsa- ja maastikukujundajalt Simon Bellilt, kelle kõrvalpilk seab Eesti linnaaianduse protsesside käsitlemise rahvusvahelisse konteksti. Lõppsõnas võtab raamatu kokku sotsioloog Dagmar Narusson, kelle kogukondade suhete dünaamikate analüüsimise ja ökokogukondade toetamise kogemus annab linnaaianduse võimalike tulevikusuundade mõtestamisse olulise panuse.

Avaldame siirast tänu kõigile autoritele nende väärtusliku panuse eest sellesse väljaandesse. Suur aitäh pühendunud töö ja sisuka koostöö eest, kujundajad Maria Muuk ja Jane Remm ning keeleteoimetaja Maria Mölder! Täname südamest ka meie toetajaid – Eesti Kultuurkapital, Eesti Teadusagentuur, Tallinna linn ning Heaoluteaduste tippkeskus EstWell –, kelle rahaline toetus tegi selle raamatu väljaandmise võimalikuks.

Head lugemist!

Saateks

Sander Tint
raamatu „Söödav linn I“ koostaja

Hea meel on elada kaasa uue „Söödava linna“ raamatu sünnile. Sellest töötab tulla oluline täiendus Eesti linnapõllunduse uurimisele. Eelmine sama pealkirjaga trükis oli pelgalt katse tekitada siinsesse linnalisuse mõistmisse virvendus. Palju jäi ka nende kaante vahelt välja. Trükisesse kogutud kirjud näited laiast maailmast panid aga küsima, mis on Eestil selle kõigega pistmist. Nüüd on valitud vastupidine suund ja analüüsinopped lähtuvad siinsest linnapõllunduse eluolust. Saab näha, mil moel ja määral kajab Eesti aineses esimeses „Söödava linna“ raamatus kõlanud diskursus.

Elmise „Söödava linna“ ilmumisest on möödas hea hulk aastaid. Vahepeal on ühiskondlikku kõnepruuki ajastu marginaalil ilmunud uusi mõisteid, nagu „kobarkriis“, „säilenõtkus“ ja „tehisaru“. Tõdemusest, et toidukasvatamine võib ühendada inimese keha ja meeli ning inimest keskkonna ja teiste inimestega, järeldub, et linnaaedadega tuleks arvestada ka praegustes oludes. Aidaku järgnevad artiklid seda mõistmist oma nüansirohkuses ilmutada.

Raamatus kasutatavad terminid

Illustreerinud
Jane Remm

Söödav linn

*Linnaruum, kus on võimalik kasvatada,
tarbida ja korjata söögi- ja tarbetaimi
nii inimeste kui ka eluslooduse tarbeks.*

Kogukonnaaed

Kogukonnaaiad on kodanike ja organisatsioonide algatusel loodud linnaaiad. Üldiselt on kogukonnaaias igal liikmel oma peenrakast või aiamaalapp. Lisaks on ühiselt hoolduse all olevad istutused ja alad. Eestis on kogukonnaaiad levinud peamiselt Tallinnas ja Tartus ning toimivad sageli sotsiaalse kaasamise ja keskkonnamõju platvormina.

Datšaaed

Linna lähedane maa-ala, mis koosneb individuaalsetest aiamaadest, tihti koos aiamaajakesega. Eestis tekkis suurem osa datšaaedu tööliste aiamaade jagamise tulemusena 1970.-1980. aastatel.

Õppeaed

Linnaaed, mida rajatakse ja hooldatakse peamiselt keskkonnahariduslikel eesmärkidel ning kus on mitmesugused õuesõppe võimalused. Õppeaiad asuvad peamiselt lasteaedades, aga ka koolide, huvikoolide, kultuurikeskuste, muuseumide, noortekeskuste ja hoolekandenasutuste hoovides.

Toidusalu

ingl forest garden

Permakultuuri põhimõtetel rajatud mitmerindelne ja ajas arenev söögi- ja tarbetailmede kooslus, mis jälgendab looduslikku ökosüsteemi.

Korilus

Looduses kasvavate söögi-, tarbe- ja ravimtaimede ning seente korjamine. Eestis on korilus rahvakultuuri ja identiteedi osa, mida harrastatakse nii metsades kui ka linnamaastikel.

Kureeritud elurikkus

Algselt Euroopa kultuuripealinna Tartu 2024 põhi-programmi projektina alustanud ettevõtmine, mille eesmärk on linna elurikkuse tõstmine nii, et ka inimese oleks elurikkuse osa. Projektist on nüüdseks välja kasvanud teadlikult kujundatud poollooduslike koosluste rajamise meetodite kogum, näiteks niitmisrežiimi muutmine, uute niitude rajamine, olemasolevate kasvukeskkondade edasiarendamine jne.

Linnaaiandusmaa

Tartu üldplaneering 2040+ sätestab linnaaianduse maa kui pikaajaliseks kasutamiseks kavandatud aiandusega tegelemise maa. See meede pakub Eestis esimese ja ainsana linnaaiandusega seotud inimestele ning paikadele pikaajalist seaduslikku kaitset.

Vahekasutus

Sise- ja väliruumide kujundamine ajutiseks kasutuseks enne suuremahulise arenduse algust või osana järkjärgulisest arendusest. Eestis on vahekasutusena levinud aiandus- või kultuuritegevus, et aktiveerida hooletusse jäetud krundid, mõõta enne arenduse alustamist inimeste huvi kinnisvara vastu ja äratada veelgi suuremat huvi.

Tühermaa

pr terrain vague

Ebamäärase kasutusega ja formaalselt planeerimata perifeerne linnaruum, mis võimaldab tihti ökoloogilist ja sotsiaalselt mitmekesisust. Eestis on paljud sellised alad tekkinud postsotsialistliku linnaruumi killustatuse tagajärjel ametlikult väljaehitamata aladel, mille on üle võtnud vahavad taimed ja mida elanikud kasutavad õueelutoana.

Geriljaaiaandus

Mitteametlik ja mõnikord ka ebaseaduslik aiandustegevus avalikus ruumis. Tihti on sel sümboolne, esteetiline või ka protesti eesmärk. Eestis on see praktika harv, kuid avaldub näiteks lillede istutamises mahajäetud lillekastidesse või eri suurusega tühermaade servadesse.

Kukerpuu (*Berberis vulgaris*)
→ lk 186

1. Kes on praeguses Eestis linnaaednik?

Bianka Plüschke-Altof, Lilian Pungas

Mis motiveerib inimesi tegelema linnaaiandusega? Kes panustavad n-ö söödava linna arengusse ning miks ja kuidas nad seda teevad? Selles peatükis vaatame lähemalt, kes on praeguses Eestis linnaaednik.

Aiandust on Eestis mitmesugust nii linnas kui ka maal. Enamik inimesi tegeleb aiandusega kodus: koduhoovis, suvilas või kortermaja kõrval, sealjuures on mõnes kohas esile kerkinud silmapaistvad iluaiad. On aga ka neid, kelle aed jääb kodust eemale (datšaiad, kogukonnaaiad, ühisaiad) või kelle aed on kogu linn, kui tegeletakse geriljaaiaanduse või korilusega.

Kui viimaste teemade kohta leiab selles kogumikus veel eraldi peatükid,¹ siis siin keskendume eelkõige kogukonna-, ühis- ja datšaiapidajatele. Sõna „datša“ (vn *дача*) pärineb vene keelest ja tähendab koos suvemajakesega aialappi, millel on läbi ajaloo olnud nii puhkamise kui ka toidu kasvatamise funktsioon ja mis on Eesti venekeelsete elanike seas väga populaarne. Tavaliselt on datšaiad organiseeritud aiandusühistute kaudu. Kogukonnaaiad on asutanud paljude Eesti linnade elanikud. Kogukonnaaiandus sai suure hoo sisse 2000. aastatel, mil propageeriti kogukonna- ja geriljaaiaandust kui linnaaktivismi uut suunda.² Kogukonnaaias on pinnad enamasti väikesed ning kasutatakse kõrgpeenraid. Aiandustegevuse kõrval korraldatakse enamikus kogukonnaaedades ka kogukonna- ja keskkonnaharidusüritusi. Eriti Tartu Maheaia ja Pelguäia näitel on esile kerkinud esimesed ruumi poolest suuremad ja maalappide mudelist lähtuvad tänapäeva Eesti ühisaiad. Ka siin on oluline kogukondlik eestvedamine.

1 Loe linnast korjatavate söödavate taimede kohta Jekaterina Balicka artiklist ptk 10 ja kogukonnaaianduse kohta Anton Kүүлa artiklist ptk 11.

2 Söödav linn I. Ülevaade Linnalabori 2008. aasta katuseaianduse katsest ning linnas toidu kasvatamise perspektiividest. Koost Sander Tint. Linnalabor, Tallinn 2009, 74 lk.

Tutvustame aednike tüpaaže ning mõtiskleme nende motivatsiooni, raskuste ja linnaaiandusse suhtumise üle erinevate personade kaudu. Personad on aedade näidiskasutajate üldistatud kirjeldused, mille oleme koostanud eri datša- ja kogukonnaaedades 2017. aastast tehtud uuringute tulemuste põhjal.³ Personad on kokkuvõtlikud, päris elus võivad kogemused varieeruda. Samuti võib inimene aias aja jooksul olla nii ühes kui ka teises rollis. Siiski loodame, et need selgitavad aiapidajate erinevusi – äkki tunnete nendes personades ära enda või mõne teise entusiasti?

Kes on linnaaednik kogukonna- ja ühisaias?

1. Aednik, ehitaja ja maastiku looja:

„Otsime rõõmu linnas toidu kasvatamisest.“

Selles personas kohtuvad mitmesuguste aiandushuvidega inimesed alates nendest, kellele läheb rohkem korda ökoloogiline pool, sealhulgas permakultuur ja liigirikkus, kuni nendeni, kellele pakub aiandus ilu, loovust, maitseelamusi, tervislikku ja „puhast toitu“ ning mõnusat moodust näppe mulda pistes väljaspool linnakorterit vaba aega veeta. Üks aednik nentis kokkuvõtlikult: „Otsime linnas toidu kasvatamisest rõõmu.“

Kuigi aiandus on sellele personale keskse tähtsusega, maadleb ta aiandusega seotud raskustega, mis kerkivad linnas esile vahest rohkem kui maal või teisisõnu (pool)avalikus ruumis rohkem kui eraaias. Üks raskus seisneb kindlasti selles, kuidas kasutada piiratud ruumi, et kasvatada rohkem kui „maitserohelist võileiva vahele“. See puudutab eriti kogukonnaaedu, mis on väiksemad kui datša- või ühisaiad ja kus kõrgpeenarde suurus seab ühe inimese kasvatamismahule piiri. Selline mure on lahendatud eri moel: on aedu laiendatud

3 Lilian Pungas, Bianca Plüschke-Altof, Anni Müüripeal, Helen Sooväli-Sepping, Same, Same but Different? The 'Right' Kind of Gardening and the Negotiation of Neoliberal Urban Governance in the Post-socialist City. – Rmt: Whose Green City? Contested Urban Green Spaces and Environmental Justice in Northern Europe (Sustainable Development Goals Series). Toim Bianca Plüschke-Altof, Helen Sooväli-Sepping. Springer Nature Switzerland AG, 2022, 192 lk.

(näiteks Laagna aeda Tallinnas ja Tartu Maheaia ala on mitu korda laiendatud), võetud mitu peenart ühe inimese või grupi kasutusse, aga ka kolitud kogu aed või peenar suuremale avalikule või eraaiamaale.

Veel on oluline teema olnud toidu kasvatamise ja aianduse esteetika ning sellekohased lahkarvamused, mis kerkivad eriti tugevalt esile linnas. Kõige tuntum sellise konflikti näide oli Bastioni aia juhtum 2017. aastal: taaskasutuse ja toidu kasvatamise esteetika oli vastuolus ettekujutusega väärikast (vana)-linnaruumist, kuhu „kapsa kasvatamine“ ei paistnud sel ajal (mõnedele) linnaametnikele sobilik. Kuigi Bastioni aia juhtum on kompleksne,⁴ on esteetikaküsimused olnud kesksel kohal. Ka datšaaedade diskursuses on olnud olulisel kohal esteetika, mida sümboliseerib nende „pilpakülalik kuvand“ avalikes aruteludes,⁵ eriti kõige tuntuma näite Soodevahe puhul.⁶ Kuid mõnes aias panustatakse ka suuresti sellesse, et esteetika vastaks linna ja/või ametnike ootustele: eelkõige saab siin esile tuua Tallinna Laagna aeda ja Tartu Maheaeda, mõlemad on pälvinud aasta ilusaima aia tiitli. Teistes aedades on aga üritatud muuta esteetikanorme, harjutades avalikkust uutmoodi jätkusuutliku iluga⁷ ja üritades harjumuspäraseid kuvandeid muuta⁸, või neid hoopis ignoreeritud, eriti linnaaiaaladel, mis ei jää niivõrd avaliku silma alla.

4 Anni Müüripeal, Bianca Plüschke-Altof, Anton Küünal, „I walk, I see, I do“: A more-than human perspective on urban gardening. – Cities 2023, nr 138, lk 104336. doi.org/10.1016/j.cities.2023.104336

5 Lilian Pungas, Mis on ühist Hiinalinnal, Tempelhofi lennuväljal ja Valgel Majal? – Müürileht 31.10.2017. www.muurileht.ee/mis-on-uhist-hiinalinnal-tempelhofi-lennuväljal-ja-valgel-majal

6 Liis Pihl, Toiduvõrgustikud linnas. – Sirp 11.05.2018; Söödav linn I. Samas. – www.sirp.ee/toiduvorgustikud-linnas

7 Loe Tartu „Kureeritud elurikkuse“ projekti autorite Karin Bachmanni, Merle Karro-Kalbergi ja Anna-Liisa Undi artiklit ptk 2.

8 Ida-Virumaa datšakultuuri kohta loe Saara Mildebergi, Annela Samueli ja Lilian Pungase artiklist ptk 4; Lilian Pungas, Judith Kiss, Dachas for Future – the importance of the allotment gardeners in Sillamäe for a fossil-free future. Report on two transfer activities in Eastern Estonia. – Transfer Report, BMBF junior research group „Mentalities in flux (flumen)“, 2023. www.flumen.uni-jena.de/wp-content/uploads/2023/02/Bericht-Sillamae_english_final.pdf

2. Vastutaja, navigeerija ja aktivist:

„Esmane paistab olevat projektijuhtimisoskus.“

Nagu eelpool öeldud, hõlmab (pool)avalikus ruumis toimiv kogukonnaaiandus enam kui ainult toidu kasvatamist. Sellest on väga teadlik ka persoona, kes on ennast leidnud tihtipeale kogukonna- ja ühisaedade eestvedaja rollis. Alustades tihtipeale aktivistina, kes tahab linna tuua loodust ning tarbimisvaba, DIY (*do-it-yourself* ehk „tee ise“) ja kogukondlikku ruumi, on ta linnaaia eestvedajana tundnud vajadust ja kohustust olla linna ja kogukonna ootuste vahendaja. See ei tähenda, et ta (enam) aiandusega ei tegele, aga ennekõike hõlmab see roll taotluste kirjutamist, linnasüsteemis navigeerimist, aiandusperioodi ettevalmistavat administratiivtööd, pidevat info vahetamist mitme osalise vahel ja liikmelisuse administreerimist.

Tema roll on olnud ja on endiselt äärmiselt suur: ta selgitab linnaelaniku ja kogukonna rolli linna toimimises ning propageerib süsteemi, kus linn usaldab rohkem kodanikke. See roll on paljudele olnud suur ajaline ja emotsionaalne koormus ning seetõttu on see persoona füüsilisest aiandustegevusest kaugeenenud või üldse eestvedaja rollist taandunud. Tema suur katsumus on leida aianduse ning teiste avalikus ruumis ja kogukonnas vajalike administratiivsete ettevõtmiste tasakaal. Eriti avaliku kogukonna- ja ühisaiaanduse algusajal on eestvedajad tundnud, et „esmane on projektimajanduse oskus“ ning „aiandus on siis mingisugune lisa“. Üritades koormust vähendada, on eestvedajad üksteisele nõu ja jõuga appi tulnud. Üks endine eestvedaja on üritanud praeguse linnaaianduse koordinaatorina linna taotlus- ja haldussüsteemi muuta ning aiaprojektidesse on juurde tulnud projektijuhtimisoskuste ja -tahtega inimesi, kes üritavad seda rolli täita. Sellist jagatud eestvedamist on katsetatud näiteks Tallinna Kopli 93 kogukonnaaias ja Paranduskeldris ning Tartu Emajõe aias. Kindlasti on eestvedajate ülekoormuse oht aga endistviisi aktuaalne, nagu näitab arvestatav hulk väsinud eestvedajaid, kes on oma rolli kellelegi teisele üle andnud.⁹

9 Sama ülekoormust linnasüsteemis navigeerimises on täheldatud ka teistes uuringutes, nt Roots: Nathalie Bergame, Cultivating commoner subjectivities and transforming agency in commoned urban gardens. – Geoforum, 2023, nr 141, lk 103725. doi.org/10.1016/j.geoforum.2023.103725

3. Turundaja ja populariseerija:

„Linnaaiandus on hästi populariseeritud.“

Vastuseks küsimusele, miks linn toetab kogukonnaaiandust – ning nüüdseks ka linnaaiandust laiemalt nagu Tartu Maheaia ja Pelgu ühisaia puhul –, arvas osa linnaaianduse aktiviste: üks põhjus on, et „linnaaiandus on nii hästi populariseeritud“. Selle nimel tegi tööd eelkõige kolmas persoona, kes on samuti tihedalt linnaaianduse saatusega seotud turundaja ja populariseerija. Teadlikuna sellest, et eriti algul suhtusid ametnikud ja osa avalikkust linnaaiandusse pigem eelarvamusega, tehti olulist kommunikatsioonitööd.¹⁰ See kujutas endast aianduse populariseerimist ning hõlmas mitmesuguseid algatusi, et olla meedias ja sotsiaalmeedias nähtav.

Oluline oli aga ka nügimine: aktiivselt murti laialt levinud stereotüüpe, näiteks kummutati arvamus, et linnaaiandus on ennast ammendanud nähtus, mis seostub eelkõige nõukogudeaegse kauba defitsiidiga, või seisukoht, et „sellise tiluliluga“ saab tegeleda siis, kui inimeste „päris elu probleemid on lahendatud“. Praeguseks tunduvad need vastuargumendid võib-olla aegunud, aga ka see on selle persoona töö tulemus.

Kuigi turundaja ja populariseerija persoonat on vahest kogukonnaaia aednike seas rohkem, sest kogukonnaaiad pidid tihedas linnaruumis aktiivselt oma koha eest võitlema, leidub seda persoonat ka datša-aktivistide seas. Seda on näidanud viimase aja näitused ja üritused, mis tõstavad esile just datšade väärtuse linnale, aga ka laiemale ühiskonnale – eriti mitmikriisi ja kliimamuutuse valguses.¹¹ Et tõestada datšade kasulikkust linnale, on populariseerijale appi tulnud toetajad nii ametnike ja teadlaste seas kui ka meedias. Kindlasti on suur abi olnud ka uutest tuultest seoses Euroopa roheline

10 Lilian Pungas, Bianka Plüschke-Altof, Anni Müüripeal, Helen Sooväli-Sepping, Same, Same but Different? – Samas.

11 Lilian Pungas, Judith Kiss, Dachas for Future – the importance of the allotment gardeners in Sillamäe for a fossil-free future. Report on two transfer activities in Eastern Estonia. – Transfer Report, BMBF junior research group „Mentalities in flux (flumen)“, 2023, lk 8, 10. www.flumen.uni-jena.de/wp-content/uploads/2023/02/Bericht-Sillamaee_english_final.pdf

kokkuleppe ja Eesti kliimaeesmärkidega. Ka see persoona on endiselt enamasti seotud aiandusega, kuid tema silmapaistvam panus on olnud kommunikatsiooni valdkonnas.

4. Loodusesõber: „Siin on kõik nii ilus.“

Selle persoona puhul ei ole aed niivõrd koht, kus ta ise loob, tegutseb ja toitu kasvatab. Eelkõige passiivse tarbijana on aed talle koht, kus ta saab olla ka linnas loodusega koos, nautida toidu- ja lillekasvatuse ilu ning õppida või õpetada teisi, „kust meie porgand tuleb“. Ka see persoona on enamasti linnaelanik, kes saab kõige lähema looduskogemuse linnaparkidest ja -aedadest. Talle annavad linnaaiad juurde ilu („siin on nii ilusad peenrad, ilusti hoolitsetud, näeb alati välja nagu värselt tehtud“), võimalus tutvustada lastele ja lastelastele loodust ning rääkida toidu kasvatamisest. Aed on talle eeskätt roheline avalik ruum ja õppekoht, mis lisab võrreldes tavalise linnapargiga mitmekesisust. Seda on avastanud ka linna institutsioonid: paljudes aedades käivad regulaarselt ka lasteaia- ja koolilapsed õppimas.

Eriti selle persoona puhul toimib aed ka alternatiivse linna-ruumina, kus saab pikemalt aega veeta ka ilma tarbimiseta ja olla kodulähedases looduses, kuna tal tihtipeale puudub kiire ligipääs oma maakohale või teistele looduskaunitele paikadele – muu hulgas selle tõttu, et ta ei oma aiaga kinnisvara ega isiklikku autot.¹² Jätkuvat linnastumist ja rohepööret arvestades võib ennustada, et loodusesõprade grupp kasvab tulevikus veelgi ning mõned neist võivad hakata uuteks linnaaednikeks, kui julgust, aega ja ettevõtlikkust jätkub. Selliseid loodusesõpru leidub rohkem avalikus ruumis asuvates kogukonna- ja ühisaedades kui datšaaiaanduskooperatiivides, mis on oma olemuselt vähem avatud.

¹² Tühermaade väärtuse kohta loe liris Tähti Toomi artiklist ptk 9.

5. Teerajaja ja looduse vabastaja:

„Meil on õigus muuta linna rohujuure tasandil.“

See persoona üritab loodusele linnas ruumi anda täiesti rohujuuretasandil. Kasutades linnas leiduvat vaba ruumi aia loomiseks ja taimede kasvatamiseks, rajasid nad teed esimestele linnaaianduse katsetustele, nagu on näha olnud Tartu Emajõe aias. Mingil määral kuuluvad selle persoona alla kõik, kes aitasid kaasa Eesti linnaaianduse teisele õitsengule. Eriti esimesed katsetused, näiteks Tallinna Bastioni aias ja Tartu Emajõe aias, on olnud emotsionaalselt kurnavad, kuna mõlema juhtumi puhul pidi suure pühendumusega loodud aia ajutiselt või lõplikult likvideerima või ümber kolima.¹³

Peale suurte geriljaaiaanduskatsetuste, millega püüti avalikkuse tähelepanu ja algatati arutelu selle üle, kellele kuulub linnaruum ja kus on kodanikualgatuste koht, leidub aga rohkem nähtamatut igapäevategevust, näiteks seemnete külvamine mahajäetud lillepottidesse, liivakastidesse ja peenardesse¹⁴ – ikka sinna, „kus loodusel on ka hea olla“. Selle persoona arvates tähendab selline spontaanne aiandustegevus nii enda kui ka looduse vabastamist linnades, kus paistab endiselt olevat loodusele ja kodanikuaktiivsusele liiga vähe ruumi.

Pöördel: Eesti datša- ja kogukonnaaednikud
Fotod: Annika Haas, Erge Jõgela, Evelin Lumi, Ruth Mändma

¹³ Tartu linnaaianduse arengu kohta loe Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2.

¹⁴ Anni Müüripeal, Bianca Plüschke-Altöf, Anton Küünal, „I walk, I see, I do“: A more-than human perspective on urban gardening. – Samas.

Kes on linnaaednik datšaaias?

1. Lihtne ja tagasihoidlik datšnik:

„Datšata ma ei oskakski elada – see on mu hing.“

Ida-Virumaal ja ka mujal datšakooperatiivides leidub mitmesuguseid aednikutüüpe. Kõige suuremates köögiviljaaedades (vn *огород*), kus lookas peenarde ja kartulite vahele vaevu jalgte mahub, leidub tihti peale vanemaid aednikke, kellele datšal ja aial on suur tähendus: see on neid aidanud erisuguste (majandus)raskuste puhul, näiteks 1990ndatel, kui jäädi palgatööta, või kui Nõukogude ajal oli poes nii kasin valik värsket toitu, et tuli ise põldu harida.

See persoona on loomult tagasihoidlik ja ühtlasi tarbimise suhtes kokkuhoidlik: igasugune raiskamine (ka kesk-konna mõttes) on talle loomu poolest vastumeelne. Kogetud raskete aegade tõttu tundub talle, et isegi muru kasvatamine on viljaka mulla asjatu raiskamine: „Iga suvi ütleme iseendile, et järgmine aasta teeme vähem, pole enam nii palju vaja, aga kevadel satub jälle sama hulk istikuid mulda ... Ei raatsi niisama muruks jätta.“

See persoona on alandlik, isegi veidi spirituaalne (tihti ka usklik) – seda ka looduse suhtes. Loodus on jumala loodud, seega püha: kase kallistamine annab hingele jõudu ja muld toidab tema pere. Tihti on see persoona üles kasvanud kauget Nõukogude Liidus, tulnud noorena Eestisse ning mäletab oma lapsepõlve suvesid suures loomadega talus, kus lapsest saati pidi palju tööd tegema – sealt tema igatsus mullaga kokkupuute ja datša järele: „Juba talvel [korterimajas] ootan, millal tuleb kevad ja saan jälle siia. Siin on *tõeline* elu.“

2. Enesekindel tegutseja: „Oma on oma.“

Datšaihistutes leiduv teine persoona on esimese vastand: ta on pigem vali ja enesekindel, ehk isegi uhke. Ta rõhutab väljapoole, et tal „on valikuvõimalus“. S.t ta ei ole sunnitud rahaliste raskuste pärast ise kartuleid kasvatama: „Mis ma siin kartulitega mullas müttan, kui kartul maksab 30 senti kilo –

ega ma mingi talunik ole.“ Ometi valib ta datšas askeldamise ja toidu kasvatamise, sest talle „lihtsalt meeldib“ ning „oma on oma“.

Tema aias leidub vähem köögiviljapeenraid, rohkem maitsetaimi, marjapõõsaid ja viljapuid ning kasvuhoonete ja muru-platsi kõrvale jagub ohtralt lilli. Sellele persoonale meeldib ilu: tal on aias ka näiteks roose, millel „silm lausa puhkab“, ning ta saab niinimetatud rohelises tsoonis (vn *зеленая зона*) lõdvestuda. Ühtlasi on tal kasvuhoone täis maitsevaid tomateid, mille üle ta on väga uhke ja mida perega aias kokku tulles šašlõki kõrvale nauditakse. Tema suhe looduse ja aiaga on võrdlemisi pragmaatiline: ta soovib aias askeldamise kõrval puhata ning selle tarvis on oluline ka aeda „kontrolli all hoida“. Muru olgu madal ja aed ilus – talle on tähtis eneseteadlik nauding.

3. Kurnatud aednik:

„Enam ei jaksa, aed on muutunud koormaks.“

See datšaihistu aednik küll veel askeldab oma aias, aga tunnistab võrdlemisi kiiresti, et ta enam ei jaksa või ei näe sel tegevusel enam suurt mõtet. See ei paku talle rahuldust ega ole (enam) meeldiv töö: pigem on datša ja korteri vahel käimise ja kastmise logistika, aiaga seotud kulud ning tööd või liiga suur sügisene saak, mida keegi ei taha, muutunud talle koormaks. Seega üritab ta küll „vähem kasvatada“ ja tunneb, et tahab „aiast lahti saada“, kuid tegelikkuses ei raatsi veel loobuda.

Väljapoole korrutab see persoona, et supermarketites on ju kõik olemas – tema puhul mängib ka isekasvatatud mahe („puhas“) toit väiksemat rolli. Pärast aastatepikkust aiatööd iseloomustab teda eelkõige tülpimus ja kurnatus: „Lapsed ka ütlevad, et müü maha, mis sa siin rabeled, aga ma veel ei raatsi ... Ega nemad ka siia viitsi tulla. Hoidistega purke nad enam ei taha, kõik ostavad poest.“ Selle persoon aias leidub muru kõrval maitsetaimi, marjapõõsaid, viljapuid ning lilli. Kasvuhoones ja köögiviljapeenras müttamise aeg paistab läbi olevat, kuid aias käiakse teatud harjumusest ja kohusetundest, kuigi „elu on kiireks läinud“ ning muud tegevused tõmbavad rohkem.

4. Idealistlik noor aednik:

„Mulle meeldib siin värskeid marju süüa.“

Viimane persoon datšaaedades on harilikult noor aednik, kes alles õpib aiapidamist ja toidukasvatamist ning proovib selle tarvis kiire elu ja muude kohustuste kõrvalt vahetevahel aega leida. Aiatöö talle iseenesest meeldib, aga noore inimese kohustused ja suur valik võimalusi teevad regulaarse ning pühendust nõudva aiatöö tihtipeale peaaegu võimatuks.

Seega on see viimane persoon veel võrdlemisi passiivne ja idealistlik aiapidaja, kes teab ka mahetoidu väärtust ja toitub tervislikult. Ta on keskkonnateadlik ning kliimamuutuste pärast muretsev kodanik, kes „ei jaksa vanaisaga enam vaielda, kui see hakkab inimtekkelistes kliimamuutustes jälle kahtlema või Greta [Thunbergi] taas taga siunama“. Tegelikuses on tal siiski raske ajamahukat aiatööd prioriseerida ning ta eelistab toetada teiste pereliikmete tegemisi võtmata endale suuremat vastutust.

Kokkuvõte

Linnaaednikke ja nende lugusid on palju ning nad muutuvad ajaga. Need lood räägivad midagi ajastu, sealhulgas linnaarengu, ruumipoliitika, inimsuhete ning kogukonna- ja keskkonnapoliitika kohta, aga ka laiemalt ühiskonna suundumustest ja inimese-looduse suhtest. Linnaaednikke ühendab aga soov olla ka linnastuvas maailmas loodusega koos – olla koht, kus on „tõeline elu“. Just aiad pakuvad sellist kohta, mis on kasulik aednikele endile, aga ka kogukonnale ja keskkonnale, eriti kliimamuutuste valguses.¹⁵ Meie persoonad näitavad, et paljud aednikud, igaüks omamoodi, on Eesti taastatud iseseisvuse ajal muutuv maailmas võidelnud, et neid kohti säilitada, legitimeerida, hoida ja juurde luua. Tunnustame neid ja loodame, et ka ruumipoliitika neid (edaspidi) toetab.

15 Lilian Pungas, Bianka Plüschke-Altof, Anni Müüripeal, Helen Sooväli-Sepping, Same, Same but Different? The 'Right' Kind of Gardening and the Negotiation of Neoliberal Urban Governance in the Post-socialist City. – Samas.

2. Tartu linnaaiandus: võitlus ruumi, tähenduse ja kestvuse eest

Gloria Niin, Triin Nõu

Nagu mujal Eestis, tekkisid Tartus¹ linna maadele aiamaad suuresti 1960. aastatel, kui loodi eri asutuste ja tehaste aianduskooperatiivid. Tartus oli 82 aianduskooperatiivi üle kogu linna ja Ihaste kandis.² Suuremad praeguseni säilinud ja kasutuses nõukogudeaegsed aiamaade alad olid Tartu lääneosas Veerikul elektriliinide all ja ka Variku linnaosas, kus on väike aiandusmaa kahe raudtee vahel Timuti tänava otsas. Linna idaosas sai endale toitu kasvatada Hiinalinnas, kuhu jagati algselt maid lähedal paiknenud sõjaväelinnakus töötanud inimestele. Nii Valga kui ka Tallinna poole kulgeva raudtee ääres kasvatasid endale toidupoolist raudteetöölised.

Linnaaiandus kaotas tähtsuse 1990. aastate lõpul, kui inimestel oli piisavalt suur sissetulek, et osta toitu poest ja turult. Suur osa 1960. aastate aianduskooperatiive kadus ajaloo hõlma või leidsid endised aiamaade alad muul viisil kasutust. Ihaste suvilapiirkonnas hakati suvilaid aastaringseks elamiseks ümber ehitama ja köögiviljade kasvatamise alad aedades vähenes. Toidukasvatamine säilis Veerikul, Timuti tänaval ja Hiinalinnas.

Tartu linnaaianduse olukord püsis muutumatuna, kuni väike seltskond leidis 2010. aastatel, et linnas võiks olla rohkem eri võimalusi õues vaba aega veeta. 2011. aastal loodi MTÜ Tartu Maheaed,³ mis hakkas 26 huvilisega Raadi ja Annelinna vahel Hiinalinna läheduses Lehe tänaval ühisaiamaad pidama. Algselt linnalt rendile saadud 0,9 hektarit jäi kiiresti väikseks ning 2013. aastal rajati juurde Mõisavahe aed.

1 Siin ja edasipidi on mõeldud viimase haldusreformi eelseid Tartu linna piire. Praegu on Tartu linn laienenud ka lähiasulatesse, kuid Ilmatsalu, Märja jt asulate aiandusmaade probleemidele selles artiklis ei keskenduta.

2 Laine Toomsalu, Donald Visnapuu, Aianduskooperatiivi õiguslik seisund ja tegevus Eesti NSV-s (Võistlustöö). Tartu Riiklik Ülikool, 1969.

3 MTÜ Tartu Maheaed. tartumaheaed.ee

Mõisavahe aed oli Annelinna, Tartu suurima linnaosa, esimene aiamaa. Suuresti 1980ndatel rajatud Annelinnas ei olnud seni võimalik endale toitu kasvatada. Osa annelinlasi sai seda vajadust katta Ihaste suvilapiirkonnas, mõned ka Hiinalinnas ja ülejäänud maapiirkondades elanud sugulaste-tuttavate juures.

Uued ühisaiad tekkisid linnakodanike vajadustest ja aiamaade rajamine kulges tollase linnavoliniku Avo Rosensvaldi vankumatul eestvedamisel. Uute ühisaedade rajamine oli tõeliselt kogukondlik ettevõtmine. Aednikud panustasid ala ettevalmistamisse, sealhulgas raiusid võsa, koristasid prügi ja aitasid piirdeaeda rajada. Aiad tekkisid aladele, kus varem aeda ei olnud. See võimaldas luua uue, praeguste linnaaednike ja ka linnaametnike ootustele vastava taristu. Palju töötati selle nimel, et toidukasvatamine oleks linnakeskkonda sobiv: määrati aiamaade maksimaalne suurus inimese kohta (175 m²), nõuded rajatistele (kuurid kuni 10 m², kasvuhooned kuni 20 m²) ja nende paiknemisele, soovitusel viljapuude ning marjapõõsaste paigutamiseks renditud alale jms.

Aiad kaovad, kolivad või tekivad

Potipõllumehed leidsid endale aastatel 2011–2013 koha Jaama mõisa Lehe aias ja Annelinna Mõisavahe aias. 2016. aastal otsustasid Jiri Krejčí ja maastikuarhitekt Rea Sepping ühisjõul luua Tartusse esimese kogukonnaaia, mis ühendaks linna-ruumisekkumise huvilisi ja kliimamuutustega kohanevaid linlasi. Üsna kiiresti leiti Vaksali ja Tiigi tänava nurgal tühjalt seisev endine maaliinibusside parkla, millest sai alguse Vaksali aed. Erinevalt ühisaiamaadest oli Vaksali aias algusest peale põhirõhk kogukonnategevusel ja aed kui keskkond pakkus ruumi mitmesugustele ideedele. Mitmed maastikuarhitektid haarasid kampa keskkonnahoidlikult mõtlemaid inimesi ja hakkasid kogukonnaaeda ehitama. Suure entusiasmi koguti lühikese aja vältel erisugu materjale ning järjepanu lisandusid aeda peenrakastid, kasvuhoone lava ja pitsaahi. Sügisel päästeti Tartut õunauputusest ja tehti õunamahla. Sama aasta

jõuludeks said Vaksali aia aktivistid eraomaniku käest märgukirja, et 2017. aastal võetakse koht kasutusse autoparklana ja aed tuleb ära kolida. Linnaruumiaktivistide püüd luua roheline nurgake, mis pakuks linlastele alternatiivset ajaveetmisvõimalust ja oleks uute ideede sünnipaik, pörkus eraomanike ärihuvidega.

Vaksali aiaga samal ajal tekkis Lodjakoja juurde ka omaalgatuslik Emajõe aed, mille eesmärk oli loodusega kooskõlas toitu kasvatada.⁴ Samal ajal tegutsesid Musta Puudli aed Salemi kiriku kõrval ja väike aed Ohvitseride pargi äärealal. Peaaegu kõigi aedade eesmärk oli ühendada inimesi, kelle soov oli teha Tartu linnaruum rohelisemaks ja kasutajasõbralikumaks. Ainult Ohvitseride pargi aed oli mõeldud kitsalt sama aia kõrval asuva kortermaja elanikele supirohelise kasvatamiseks.

Vaksali aia üks hooaeg oli nii viljakas, et 2017. aastaks kasvas kogukonna seast välja kaks eraldi seltskonda, millest üks rajas Aleksandri Avatud Aia (säätva renoveerimise infokeskuse renoveeritava maja aeda Aleksandri tänavale) ja teine suundus edasi arendama Emajõe aeda. Aleksandri tänava kogukonnaaed sai kiiresti hoo sisse. Osa kraami koliti ümber Vaksali aiast, aga ala korrastamine võttis palju vabatahtlike energiat. Kui aasta oli tegutsetud, said Aleksandri aednikud teate, et osa aiast plaanitakse kasutada kõrvalkrundil asuva lasteaia parkimisplatsi laiendusena, et lapsevanematel oleks lapsi tuues ja viies rohkem ruumi parkida. Paistis, et taas tuleb asfaldile alla vanduda, aga parkla rajamisest siiski loobuti. Aleksandri aia viimaseks hooajaks jäi 2024. aasta. Linn on otsustanud krundi maha müüa ja lubab sinna ehitada kaks kortermaja.⁵

Paralleelselt 2010. aastate Tartu (kogukonna)aiandusboomiga laiusid ajaloolise Hiinalinna aiamaade kohal tumedad pilved. Kasvuhooned ja peenrad jäid rajatavale teele ette ja aiamaad pidid kaduma. Kuidas aastakümneid kasvanud

4 Emajõe aed. emajoeaed.weebly.com

5 Aleksandri tn 41 // 43 projekteerimistingimuste avatud menetlus. tartu.ee/et/uudised/aleksandri-tn-41-43-projekteerimistingimuste-avatud-menetlus

kultuurikihi peale võimalikult valutult asfaldi jaoks ruumi teha, oli linnavalitsusele suur katsumus. Hinnalinnas niinimetatud aiasõda tõi linnaaianduse teema teravalt fookusse.⁶ Väga palju räägiti, et aiamaa on korteris elavatele inimestele võimalus õues liikuda, endale toitu kasvatada ja sotsialiseeruda. Aastakümneid aiamaal toimetanud inimesed kaasati ootamatult enda aiamaa tuleviku aruteludesse. Hiinalinna aiamaid tutvustati linlastele näiteks ekskursioonidel ja kunstitalgute käigus. Valmis mitu näitust, et jäädvustada sealset kultuuri, arhitektuuri ja sotsiaalset eluolu.⁷ Jagelus Hiinalinna aiamaade pärast oli kõige aktiivsem aastatel 2017 ja 2018. Võitis asfalt ja uus tee avati liikluseks 2024. aasta sügisel. Hiinalinnas tekkinud olukorra leevendamiseks eraldas linn 2018. aastal samasse piirkonda maad, kuhu osa endisi aednikke ümber kolis. Maa-ala haldab MTÜ Tartu Jaamamõisa Aiad ja umbes viiel hektaril toimetab praeguseks 150 aednikku.

Väga rõõmustav ei olnud 2018. aasta ka Mõisavahe tänava ühisaednikele, sest linn lõpetas MTÜga Tartu Maheaed lepingu.

6 Loe Tartu Hiinalinna kohta juurde: Lilian Pungas, Mis on ühist Hiinalinnal, Tempelhofi lennuväljal ja Valgel Majal? – Müürileht 31.10.2017. www.muurileht.ee/mis-on-uhist-hiinalinnal-tempelhofi-lennuväljal-ja-valgel-majal

7 Aastatel 2017–2018 olid fotonäitused Maria Kilgi „Shanghai, viimane lennuk“, Kerly Ilvese „Taaskasutus. Hiinalinn“ ja Sanni Seppo „Silta-Sild“.

MTÜ Tartu Maheaia eestvedamisel tegutseb Ihaste põigu ja Lammi tee ristumiskoha lähedal Linnupargi aed, kus aednikud saavad tegutseda 25–150 m² suurustel aiamaadel. Foto 2023. aasta augustist.

Fotod: Ruth Mändma

Alternatiivina pakuti aiamaaks lähedal asuvat Emajõe lammi-ala, mis jääb Taga-Annelinna ja Ihaste piirile. Nii loodigi 2019. aastal Linnupargi aed (endise nimega Lammi aed), kuhu kolisid Mõisavahe aia ja osalt ka Hiinalinna aiandusentusiastid. Linnupargi aed on mitmes etapis laienenud (aastatel 2019–2022 ja 2024) ning praeguseks ligi kümnel hektaril laiuv alal on välja mõõdetud üle 500 aiamaa, kus toimetavad üksi ja mitmekesi tuhanded tartlased. Aiamaa maksimumsuurus inimese kohta on 150 m² (2022. aastani 175 m²).

Linnaaianduse maa jõuab üldplaneeringusse

Kuna 2018. aastal algatati Tartus uue üldplaneeringu arutelu, siis panid aiandusentusiastid pead kokku ja tegid linnale ettepaneku määrata üheks võimalikuks maa sihtotstarbeks linnaaianduse maa. Eesmärk on võimaldada linnaaendikele motiveerivat ja kindlamat aiandusperspektiivi ilma pideva hirmuta, et tuleb korduvalt ümber kolida – aia kolimine ja uue taristu ehitamine on väga ressursimahukas.

Ettepanek leidis heakskiidu ja see teema kaasati uude üldplaneeringusse, mis kehtestati 2021. aasta sügisel.⁸ Tartu linnas on üldplaneeringuga sätestatud linnaaianduse maa-alad, kus linlased saavad soovi korral endale toitu kasvatada ja saada osa hüvedest, mis aiamaal toimetamisega kaasas käivad. Tartu linnavalitsus on esimene omavalitsus, mis on sellise erisuse üldplaneeringus sätestanud. Linnaaianduse maaks on määratud suured ühisaiaaade alad, mis tähendab, et väikeste kogukonnaaianduse algatuste jätkusuutlikkus on endiselt ebakindel.

Miks tartlased endale ise toitu kasvatavad?

Linnupargi ja Lehe aeda haldaval MTÜ-l Tartu Maheaed on üle 550 liikme. Kuna tihti käiakse aias koos perega, siis on tegelike aednike hulk ilmselt mitu korda suurem. Kärt Lige⁹ küsis 2023. aastal oma bakalaureusetöö jaoks Tartu Maheaia liikmetelt nende ühisaias käimise motivatsiooni kohta. Veebiküsitlusele vastas kokku 91 MTÜ liiget.

8 Tartu linn on markeerinud potentsiaalsed linnaaianduse maad üldplaneeringus. Vt peatükk 11.5. Linnaaiandus. gis.tartulv.ee/ylplaneering2040

9 Kärt Lige, Kogukonnaia liikmete kasvatatavad kultuurid ja motivatsioon MTÜ Tartu Maheaed näitel. Bakalaureusetöö aianduse õppekaval, Eesti Maaülikool, 2023.

Lodjakoja kõrval tegutsev Emajõe aed on avalik permakultuuri põhimõtetele toimiv õppeaed. Fotod 2023. aasta juulist.

Aiapidamise motivatsiooniks märkisid Tartu Maheaia liikmed 53 korral (58%), et peamine on värske toidu kasvatamine, ja 52 korral (57%), et värskes õhus viibimine. Oluline oli ka kodust välja saada (33 korral, 33%) ja toidulauda rikastada (24 korral, 26%). Vähem tähtsad olid meediakärast eemaldumine, sotsialiseerumine, raha säästmine, keskkonna säästmine ja eakohane füüsiline tegevus. Seega soovivad ühisaias tegutsed endale eelkõige toitu kasvatada.

Seejuures on Tartu Maheaia liikmete motivatsioon aiandusega tegeleda nii tugev, et selleks ollakse valmis ka teiselt poolt linna kohale tulema. Tartu Maheaia liikmeid analüüsid selgus, et ainult pooled 2019. aastal rajatud Linnupargi aiamaa rentnikest on kohalikud annelinlased. Pool linlastest käib aias igalt poolt mujalt linnaosadest, kus ei saa nii suurel pinnal endale toitu kasvatada.

Peale värskes õhus viibimise ja mõtestatud füüsilise liikumise võimaldab ühis- ja kogukonnaaias toimetamine luua sotsiaalseid kontakte. Külviplaanide tegemine annab eesmärgi, mille poole liikuda ja mida aiandushooajalt oodata. Peenra- ja kompostikastide ehitamine õpetab paljudele uusi käelisi oskusi ja arendab loovust.

Joonisel on märgitud Tartu linna üldplaneeringus määratud linnaaiaanduse maad ning praegu toimivad ja tegevuse lõpetanud kogukonnaaiad. Põhjalikuma ülevaate linnaaedadest leiab Tartu veebilehel: tartu.ee/tartu-linna-ja-kogukonnaaiad. Joonise koostanud Mait Luidalepp, täiendanud Gloria Niin

Toimivad kogukonnaaiad ●

Suletud kogukonnaaiad ●

Toimivad asutuste kogukonnaaiad ●

Üldplaneeringus määratud linnaaiaandusmaad, kuhu on võimalik luua uusi aedu

Miks ma käin kogukonnaaias?

Emajõe aia eestvedaja Gloria Niin

Minu peamine ajend aiapidamiseks ei ole sealt saadav toit. Aed toimib mulle isikliku kasvulavana, kus ma saan kokku puutuda mitmesuguste sisemiste ja väliste mõjuritega: looduse, mulla, õhu, teiste inimeste, aja, muutuse, vajaduste, reeglite, enda ja teiste tujude, soovide, loovuse, hirmude, mugavustsooni ja sellest välja tulemisega.

Kogukonnaaias on kõik pidevas muutumises ning kui tahta kogukonnaaias pikemalt tegutseda, siis tuleb õppida loovalt ja paindlikult muutustega kaasa minemist ja eri lahenduste genereerimist. Meie omavahelisi suhteid kogedes olen õppinud sügavamalt tundma ennast, teisi ja maailma. Aias toimetamise tulemusel tunnen sügavamalt, et olen elu osa, olen siin ja praegu ning väärtustan seega rohkem praegust hetke. Aiatoimetuste kaudu suhestun tähenduslikumalt end ümbritseva keskkonnaga ning tunnen, et ma ei ole enam lihtsalt eraldiseisev anonüümne mööduja, vaid ümbritseva maailma osa.

Aed on mulle teraapiline koht, kus ma saan igapäevaelus tekkivaid pingeid maandada ja neist lahti lasta. Nähes, kuidas loodus aktsepteerib muutust ja surma ning kuidas uus elu võtab üle koha, kus mingi muu asi lõppes, tuleb meelde elu ringkäik ning see aitab mõtestada enda elus toimuvat. See, kui ma tegutsen ja võtan vastutust enda ümber oleva ruumi eest, võimaldab võtta kontrolli enda elu üle: ma kontrollin, mida ma süüa ja kust see toit tuleb, ma otsustan, kui keskkonnaaenulikult või -sõbralikult ma midagi teen.

Minu kogemuse põhjal on iga loodud kogukonnaaed eriilmeline ning peegeldab seal tegutsevaid inimesi ja keskkonda. Iga aasta on olnud erinevate ja ka samade katsumustega. Mina olen kogukonnaaias õppinud aiandust, kaasamist, permakultuuri, kokkamist, loodusehitust, pärandseemnete säilitamist, aiatööde tegemist, kommunikatsiooni ja raamatupidamist, kirjutanud projekte, juhtinud projekte, teinud teiste kogukonnaaedadega koostööd, õppinud erinevatest kultuuridest ja sotsiaalse taustaga inimestega suhtlemist ning asutustega asjade ajamist, läbi põlenud ja õhinast pakatanud, naernud, nutnud, saanud sõpru ja ühe vaenlase, teinud aianduslikku trenni, päästnud üle linna äraviskamisele minevat kraami, kärutanud suures koguses lehti ühest kohast teise ja tassinud tuhandeid liitreid vett taimedele.

Tartu linnaaednike katsumused

Toome välja mõned probleemkohad, mis on Tartus praegu aktuaalsed. Järgnev põhineb artikli autorite kogemusel ja 2024. aasta aprillis Tartu linnaaednike kohtumisel arutatud teemadel.

Kommunikatsioon

Ühis- ja kogukonnaaia toimimiseks on vaja aiamaal tegutsemise reeglid viia kõigi aednikeni. Tihti tõlgendavad aednikud kehtivaid reegleid väga loovalt ja põhitõdesid tuleb rahuliku järjekindlusega meelde tuletada. Aednike kaebused naabrite kohta ja piiritülid on keerulised teemad, millega vabatahtlikud MTÜ juhatusel liikmed tegelevad aiahooajal peaaegu iga päev.

Uutel rajatavatel aedadel on lihtne kehtestada ühisreegleid ja teha linnaaiandust tänapäevasel viisil. Vanadel ühisaiaaiaaial on aga väga keeruline saada inimesi organiseeritult tegutsema, sest keegi ei ole sealseid aiaaia aastakümneid hallanud. Endale toidupoolise kasvatajad ei mõista, mis on MTÜ alla koondumise eelised, sest seni on niisama hakkama saadud.

Taristu haldamine

Järjest kasvavates aedades on taristu rajamine ja hooldamine ressursimahukas ettevõtmine. Kui tegevus ei ole süsteemne ja aed on pidevalt arenemisjärgus, siis on keeruline jõuda parima lahenduseni. Kui põhirõhk on taristu hooldamisel, siis ei jää aega, et inimestega suhelda või panustada kogukonna arendamisse. Tekib küsimus, mis on ühis- või kogukonnaaia peamine eesmärk.

Korralikud piirdeaiaad on metsloomade ja varaste kaitseks hädavajalikud, aga nende hind võib käia väikese seltskonnaga tegutsejatele üle jõu. Isegi kui raha on olemas, tuleb arvestada ajavaru ka linnaametnikega suhtlemiseks, sest rajataval piirdel peab olema samaväärne projekt kui suurel kinnisvaraarendusel.

Õhinapõhisus vs. edasihoidlikkus¹⁰

Kuidas tagada vabatahtliku tööga aiandusmaa haldamine, järjepidev kommunikatsioon liikmetega, taristu eest hoolitsemine ja üldine MTÜ administreerimine? Need on ilmselt kõigi ühis- ja kogukonnaaednike ühised murekohad sõltumata linnast, linnaosast või asulast, kus tegutsetakse. Näiteks mõnel pool Ühendkuningriigis on omavalitsuste rajatud aedades tööl aednik-ametnikud, kes jagavad aiamaid ja hoolitsevad aia taristu eest,¹¹ sest aiatööst saadav sotsiaalne ja keskkonnamõju kaalub üles eelarvekulu. Kuna Eestis on juba mitmel pool rajatud eri tüüpi ühisaedasid, siis võiksid meil olla üldised suunised, kuidas kogukonna- või ühisaeda luua ja käigus hoida.

Tartu linnaaianduse entusiastide meelest oleks ka tore, kui koolide ja lasteaedade juures oleks rohkem õppeaedasid, et aiandusteadmisi edasi anda. Praegu käivad mitmete koolide ja lasteaedade grupid Tartu Maheaias, Emajõe aias ning Eesti Maaülikooli Mahekeskuse aiandustundides, aga kasutamata on õppeasutuste enda õue- ja haljasalade suur potentsiaal. Õppeaiad annaksid edasi olulisi ellujäämisoskusi ja võimaldaksid õppetegevust rikastada. Meil on palju liikumishoove, aga oleks tore, kui liikumisradade vahel või kuskil vaiksemas rahunemisnurgas oleks soojemal aastaajal suurtes pottides ka aroomaatseid taimi – näiteks piparmünt ja meliss –, et lapsed harjuksid sellega, et (linna)haljastuses on lubatud kasutada toidutaimi.

Ametkondadega suhtlemine

Ilmselt on paljud kodanikualgatuse eestvedajad tajunud, et ametnikud ei tea päris täpselt, kelle ülesanne on nende teemadega tegeleda. Linnaaiandus on samuti valdkond, mis puudutab mitme linnavalitsuse osakonna tööd, ja inimlikult on mõistetav, et tulebki suhelda eri ametnikega, sest Tartu

¹⁰ Edasihoidlikkus – olevikus tulevikust hoolimine.

¹¹ Edinburghi linna aiamaade strateegia 2017–2027 järgi oli 2017. aastal 44 aiamaade ala, enamiku eest vastutab linnaametnik, kelle kohustuste hulka kuulub kruntide väljaüürimine, üüride arveldamine, ootenimekirjade haldamine, iga ala hooldusvajaduste eest vastutamine ja uute alade arendamine. www.edinburgh.gov.uk/downloads/file/22646/allotment-strategy-2017-2027

linnavalitsuse struktuuris ei ole selgelt kokku lepitud, kes sellega tegeleb. Linnaaianduse eestvedajatele näib, et ametnikud käsitlevad aiamaid kui renditulu allikat, mitte kui kogukondlikku või hariduslikku linnaaiandusprojekti. Selline lähenemisviis ei arvesta linnaaianduse laiemat ühiskondlikku ja kogukondlikku väärtust ning toob esile vajaduse sõnastada linna tasandil linnaaianduse ühtsed põhimõtted ja tegevusraamistik.

Tartus võiks olla rohkem avatud arutelu ja osakondade vahel jagatud teadmisi, kuidas linnaaianduse teemadega tegeleda, et kõik osalised teaksid, kelle poole pöörduda. Nii linnaametnikele kui ka -aednikele on oluline, et paika saaksid pikaajalised kokkulepped või üldisem linnaaianduse strateegia.

Selgelt ja helgelt tulevikku?

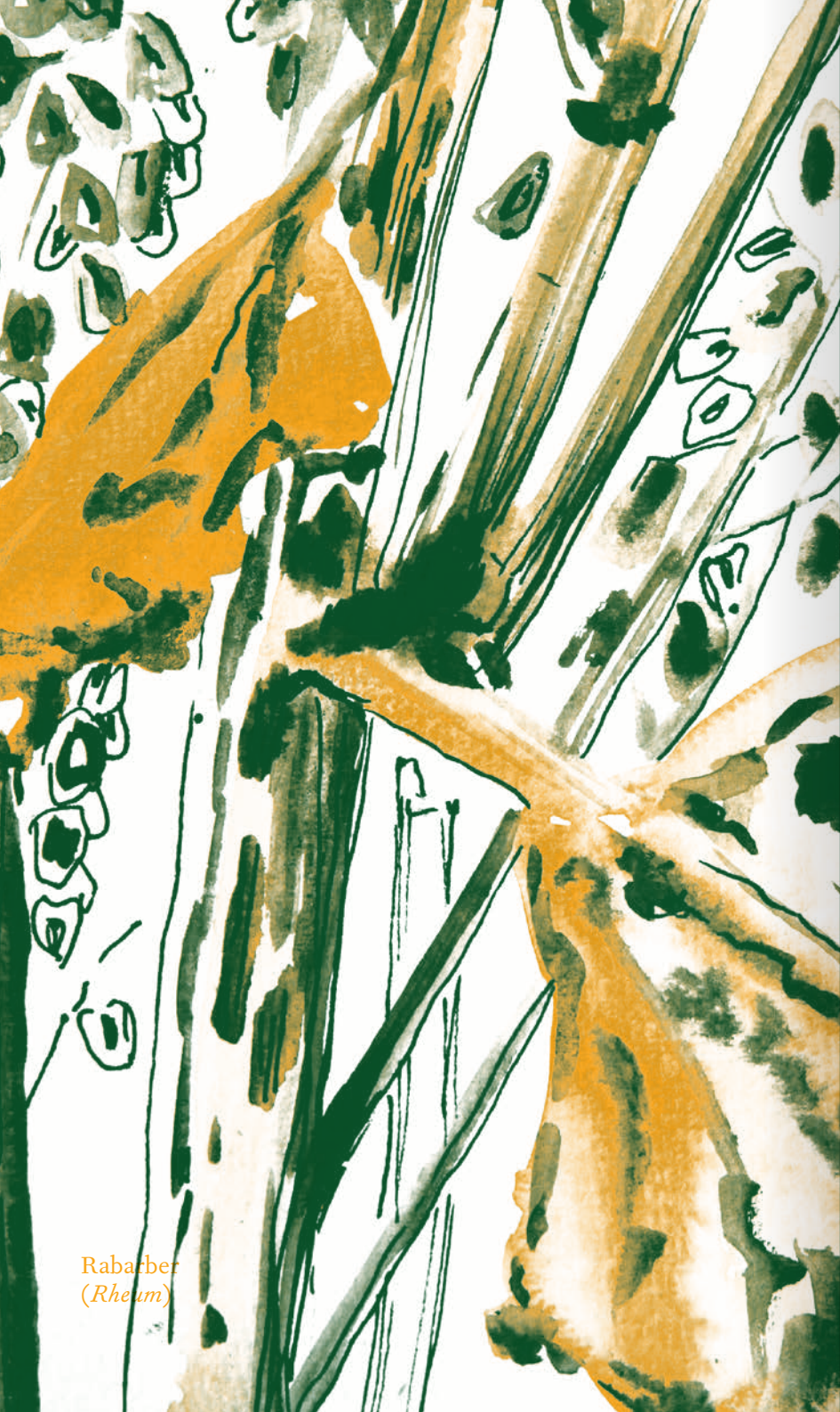
Kuigi Tartus on kogukonnaaedade rajamisel olnud keerulised ajad, on viimase 15 aasta jooksul toimunud sel alal suur areng. Tartu ühis- ja kogukonnaaiad on end tõestanud kohtadena, kus inimesed saavad viibida vabas õhus, suhelda, liikuda, teha midagi eesmärgipärast, tunda ühtekuuluvustunnet, mitmekesistada oma toidulauda ja ennast teostada – need on teenused, mis muudavad linnas elamise mitmekülgseks ja mida linnal endal oleks väga kulukas korraldada. Nendest hüvedest saavad juba praegu osa tuhanded tartlased.

Tartu Maheia kui linna suurima ühisaiana näitel linlastel huvi aianduse vastu jätkub. Vabanevad aiamaad leiavad kiiresti uued omanikud. Aiandusmaa nappuse leevendamiseks kasvatab Tartu Maheia oma ühispeenardel ka köögivilju ning müüb neid linlastele, kes endale ise toitu ei kasvata. Saadud tulud lähevad MTÜ kulude katteks. Osa köögivilja annetakse ka kohalikule toidupangale. Emajõe aias tegutseb palju välismaalasi: see teeb sealsest paigast väga aktiivse kultuuride kohtumise koha ning mitmekesistab eestlaste ja Tartus elavate välismaalaste kokkupuutekohti.

Tore on elada linnas, kus saab tänu kodanikualgatuse jäärpäistele eestvedajatele endale toitu kasvatada. Kas ühel

päeval on igas Tartu linnaosas oma kogukonna- või ühisaed, seda näitab aeg. Ülemaailmse linnastumise taustal on selge, et (poti)põllumajandusega tegelemiseks või kogukonnaaiaiduseks peab Tartus ruumi jääma. Linnaaednike huvigrupp kasvab ning sellega seonduvad tulevikuperspektiivi puudutavad otsused on vaja arutlusele võtta, et Tartu oleks ka aastakümnete pärast „söödav linn“.

Rabarber
(Rheum)

3. Linnaaiandus kui Tallinna strateegiline siht ja linnaruumi loomulik osa

Maria Derlõš

2018. aastast on Tallinnas aktiivsete linnakodanike ja -organisatsioonide algatusel rajatud ligi 50 kogukonnaaeda ja 200 õppeaeda. Ühelt poolt võime eeldada, et sellise tormilise arengu taga on jätkusuutliku elustiili trend ning linnaelanike kasvav huvi panustada oma kodukoha arengusse. Teiselt poolt on oluline tõukejõud tulnud Tallinna linnalt: 2018. aastal otsustas linnavõim käivitada linnaaianduse valdkonna ja eraldada selleks iga-aastase eelarve.

2009. aastal, samal ajal, kui Soodevahe aiamaade piirkond (tuntud ka kui Soodevahe pilpaküla) Tallinna lennujaama laiendamise tõttu likvideeriti,¹ tõdes Sander Tint raamatu „Söödav linn I“ sissejuhatuses,² et linnatarbeaiandust ei käsitleta linnavalitsuse ametlikes dokumentides, teaduslikes publikatsioonides ega linnaajaloo raamatutes. Ehkki huvi linnas toidukasvatamise vastu kasvas, seostus linnaaiandus tollal endiselt vaesuse ja kitsikusega ning oli stigmatiseeritud. Praeguseks on pilt märkimisväärselt muutunud: linnaaiandus on arengustrateegia „Tallinn 2035“ üks tegevussuundi, linnas toidukasvatamise kohta on ilmunud mitmeid lõputoid ja akadeemilisi artikleid ning Tallinna Linnamuseum korraldab keskaja tarbeaedu tutvustavaid ekskursioone. Kuigi Soodevahe mõõdus aiamaid ei ole pealinna veel tekkinud, on tarbeaiandus levinud üle Tallinna väiksemate kogukonna- ja õppeaedade kaudu, saavutanud avalikkuses rehabiliteeritud väärtusliku kuvandi ning on kaasaegse, tervisliku ja kvaliteetse linnaelu loomulik osa.

Ometi ei ole selline muutus aset leidnud iseenesest ega ole iseloomulik kogu Eestile. Tallinna linnaaianduse areng on

1 Verni Leivak, Ringkäik: pilpaküla viimased päevad. – Postimees 09.10.2011. www.postimees.ee/589956/ringkaik-pilpakula-viimased-paevad

2 Söödav linn I. Ülevaade Linnalabori 2008. aasta katuseaianduse katsest ning linnas toidu kasvatamise perspektiividest. Koost Sander Tint. Linnalabor, 2009, 74 lk.

seotud järkjärgulise hoiaku muutuse, mitmesuguste raskuste, aktivistide järjepidevuse ning soodsate asjaolude kokkulan- gemisega ning lõpuks on linnaaiandus leidnud oma koha linna strateegias ja eelarveotsustes.

Esimesed otsustavad sammud

Linnas toidukasvatamine saavutas oma populaarsuse kogu- kondliku linnaaianduse kaudu. Esmalt kõnetas see asumiseltse ja teisi algatusi, kus keskne väärtus on koostegutsemine. Kuigi linnaaianduse algatusi oli ka varem, jõudis läänes levinud kogukonnaaianduse (ingl *community gardening*) trend Tallin- na suuremal määral 2011. aasta paiku, mil näiteks Uue Maa- ilma Selts rajas kogukonnaaia Koidu, Virmalise ja Videviku tänavate vahel asuvalle haljasalale ning Möldre Tee Selts asu- tas Laagri asumis kogukonnaaia, mis tegutseb praegugi.³

Oluline arenguhüpe toimus viis aastat hiljem, kui maas- tikuarhitektidest linnaaianduse aktivistid Liis Pihl ja Liina Metsaots asutasid MTÜ Rabarber ning esitasid Tallinna linna- volikogu uuenduslike lahenduste ideekorjele ettepaneku panna pealinnas alus kogukondlikule linnapõllumajandusele.⁴ Idee leidis vastukaja ning volikogu otsusega⁵ anti lubadus viia ettepanek lähiperspektiivis ellu eesmärgiga „parandada Tal- linna elanike heaolu ja luua isetegemise võimalusi pakkuvat, rohelist, uutmoodi linnaruumi“.⁶

Tegevusplaaniga alustasid Tallinna ametkonnad 2017. aas- tal, kui kaardistati ideekorjena võimalike linnaaedade asukohti

3 Mari Peegel, Aiandus Eesti linnades ajab esimesi võrseid. – Eesti Päevaleht 28.05.2011. epl.delfi.ee/artikkel/51297893/aiandus-eesti-linnades-ajab-esimesi-vorseid

4 Tallinna innovaatiliste lahenduste teekaart. teekaart.tallinn.ee/#teekaart-kogukondlik-linnapollumajandus

5 Tallinna innovaatiliste lahenduste teekaart. – Tallinna Linnavolikogu 19.05.2016 otsus number 84. oigusaktid.tallinn.ee/?id=3001&aktid=133728

6 Sarapuu: kogukondlik linnapõllumajandus pakub isetegemist ja uutmoodi linnaruumi. – Õhtuleht 11.01.2017. www.oh tuleht.ee/781362/sarapuu-kogukondlik-linnapollumajandus-pakub-isetegemist-ja-ut moodi-linnaruumi

Skoone bastionile rajatud kogukonnaaias järgiti looduspõhise aianduse põhimõtteid. Nii kasutati peenardeks paekivi ja kasvuhoone jaoks taas- kasutati aknaraame. Foto 2017. aasta septembrist.

Foto: Liina Metsaots

ja toidu kasvatamisest huvitatud elanikke,⁷ jagati selle põhjal istutuskaste ning alustati MTÜ Rabarber eestvedamisel kogu- konnaaia rajamisega Skoone bastionile.⁸ Nagu toonane linna maastikuarhitekt Kristiina Kupper tõdes, oli linnaaianduse mõtet Tallinnas „ammu mõlgutatud“, kuid esimesed reaalsed sammud said võimalikuks alles tänu rohujuuretasandi initsiatiiv- vile.⁹ Arvestades, et erinevalt varasematest algatustest sai MTÜ Rabarber idee ametliku vormistuse linna ideekorje kaudu, võib oletada, et just see andis linnaametnikele senisest konkreetsema raamistiku, kuidas valdkonnaga süsteemselt tegeleda.

7 Uwe Gnadenteich, Tallinn otsib linnaaedade rajamisest huvitatud inimesi. – Postimees 02.03.2017. www.postimees.ee/4031901/tallinn-otsib-linnaaedade-rajamisest-huvitatud-inimesi

8 Saamuel Stepanov, Tallinna Skoone bastioni arendus – roheala koos aiamaadega. – ERR 21.07.2017. www.err.ee/608639/tallinna-skoone-bastioni-arendus-roheala-koos-aiamaadega

9 Merle Karro-Kalberg, Linnahaljastus ei ole vaid garneering (intervjuu toonase Tallinna maastikuarhitekti Kristiina Kupperiga). – Sirp 17.03.2017. www.sirp.ee/linnahaljastus-ei-ole-vaid-garneering

Laagna aia edulugu ja linna tugi

Muinsuskaitsealaste erimeelsuste tõttu pidi suure ambitsiooniga algatatud Skoone aed paraku juba sama aasta lõpus tegevuse lõpetama ning linnaaia potentsiaal jäi realiseerimata. Siiski said linnaaianduse aktivistid projektist kaasa väärtuslikud õppetunnid ja need anti teatepulgana edasi Lasnamäele, kus rajati 2017. aastal sügisel MTÜ Lasnaidee eestvedamisel endise lasteaia hoovi Laagna aed.¹⁰

Esimene õppetund ja ühtlasi oluline katsumus seisnes vajaduses sõlmida linnaga kirjalik kokkulepe, et tagada osapoolte õigused ja kohustused ning luua kindlustunne, et uude linnaaeda panustatud kogukondlikud vahendid ei lähe raisku. Kuna linnas puudus varasem kogemus kodanikualgatusele linna-
maa kasutusele andmisega, nõudsid läbirääkimised aktivistidelt omajagu kannatlikkust ja järjepidevust. Kuigi linnaametnikud olid kahtleval seisukohal, kas tasub kodanikualgatusele linnamaad kogukonnaaia pidamiseks usaldada, ning esmane

¹⁰ Skoone aia tegevuse lõppu ja Laagna aia algust jäädvustas Meelis Muhi dokumentaalfilmis „Lasnamäe kõplajad“ (2018). jupiter.err.ee/1110856/eesti-lood

Laagna aia eduloo taga oli tugev koostöö Laagna raamatukogu ja Lasnamäe huvikooliga ning Skoone aias saadud õppetunnid. Praeguseks tegutseb kogukonnaaia ligi sada aednikku, niisiis on Laagna aed üks pealinna suuremaid.

ametnike reaktsioon oli lausa eitav, oli linnavalitsus soosival seisukohal. Lõpuks sõlmiti Tallinna volikogu otsusega MTÜ ja linna vahel leping, mille alusel anti linna-
maa kasutusele tähtajatult ja tasuta. Sellega loodi pretsedent, millega kogukonnaaia pidamine linnamaal sai Tallinnas õigusliku aluse.

Arvestades kogukonnaaia mõiste uudsust, eriti Lasnamäe elanike seas, oli värske eestvedajate teine Skoone aia-
st saadud õppetund ja proovikivi muuta Laagna aia tegevus võimalikult nähtavaks ning kaasata erinevate huvidega elanikke. Regulaarsed aiatalgud ja mitmesugused kogukondlikud üritused, millega käis kaasas aktiivne foto- ja videojäädvustuste jagamine sotsiaalmeedias,¹¹ tekitasid avalikkuses ja meedias suure huvi. Kogukonnaaia liitus aina rohkem aednikke ja kaasamõtlejaid. Samal aastal pälvis Laagna aed ajakirja Kodu

¹¹ Näide MTÜ Lasnaidee sotsiaalmeedia promovideost (september 2018): www.facebook.com/watch/?v=299356410661692

ja Aed parima aia tiitli¹² ning oma külaskäiguga tunnustas aeda president Kersti Kaljulaid. Laagna aia edulugu tõestas, et kogukondlik tarbeaiandus kõnetab linnas paljusid eri taustaga inimesi. Linnaaianduse skeptikutele sai nüüd öelda: „Kui Lasnamäel sai kogukonnaaed jalad alla, siis on see võimalik ka mujal Tallinnas.“

Linnaaianduse arengule andsid hoo sisse ka Tallinna poliitilise maastiku muutused. Pärast 2017. aasta kohalikke valimisi liitus Tallinna linnavalitsusega Erakond Eestimaa Rohelised, mis täitis keskkonna valdkonna abilinnapea koha. Keskkonnateemad said linnavalitsuses rohkem tähelepanu ning uued tuuled tõid ka uusi ambitsioone. Nii otsustati keskkonnateadlikkuse suurendamise eesmärgil kanda Lasnamäe kogemus üle terve Tallinna: 2018. aasta sügisel loodi linnaaianduse projektijuhi ametikoht ning eraldati eelarve, et toetada uute kogukonna- ja õppeaedade rajamist.

12 Ajakirja Kodu ja Aed konkursil „Kodu kauniks“ sai Laagna aed 2018. aastal esikoha noore pere aia kategoorias. Ilmselt oli see žürii hinnangul kogukonnaaia jaoks kõige sobilikum kategooria, kuna aias käib palju lastega peresid. Vt Kaja Kurg, Lopsakas oas kivilinnas. – Kodu ja Aed 05.03.2019.

Seega said linnaaianduse huvilised ühelt poolt innustust Laagna aia eduloost ning teiselt poolt julgustava tõuke linnalt. Nende kahe teguri kokkulangemisel ja koosmõjul kerkis juba 2019. aastal linna toel tervelt kaheksa uut kogukonnaaeda Põhja-Tallinnas, Kesklinnas, Mustamäel ja Lasnamäel.

Uus toetusmeede kui linnaaianduse kasvutugi

Uute kogukonnaaedade tekke poolest saagikas aasta andis taas tõestuse, et algatusel on linnaelanike seas kõlapinda. Arvestades huviliste suurt kasvu, töötati Tallinnas järgmise sammuna välja kaks toetusmeedet, et anda linnaaianduse arengule läbimõeldumad, selgemad ja pikaajalisemad suunised. Seejuures on üks meetmetest suunatud mittetulundustegevuse ja kodanikualgatuste toetamisele ning teine munitsipaalasutustele, et koolid, lasteaiad, aga ka tugikeskused, muuseumid ja teised linnaorganisatsioonid saaksid arendada õppeaedu.¹³ Taotlusvoorude eesmärgiks seati elurikka ja mitmekesise linnaruumi loomine ning tervisliku, keskkonnahoidliku ja kogukondliku eluviisi juurutamine.¹⁴ Seega käsitletakse Tallinnas linnaaianduse valdkonda nii ruumiloomes vahendina kui ka keskkonnahoidlike ja sotsiaalsete hoiakute kujundajana.

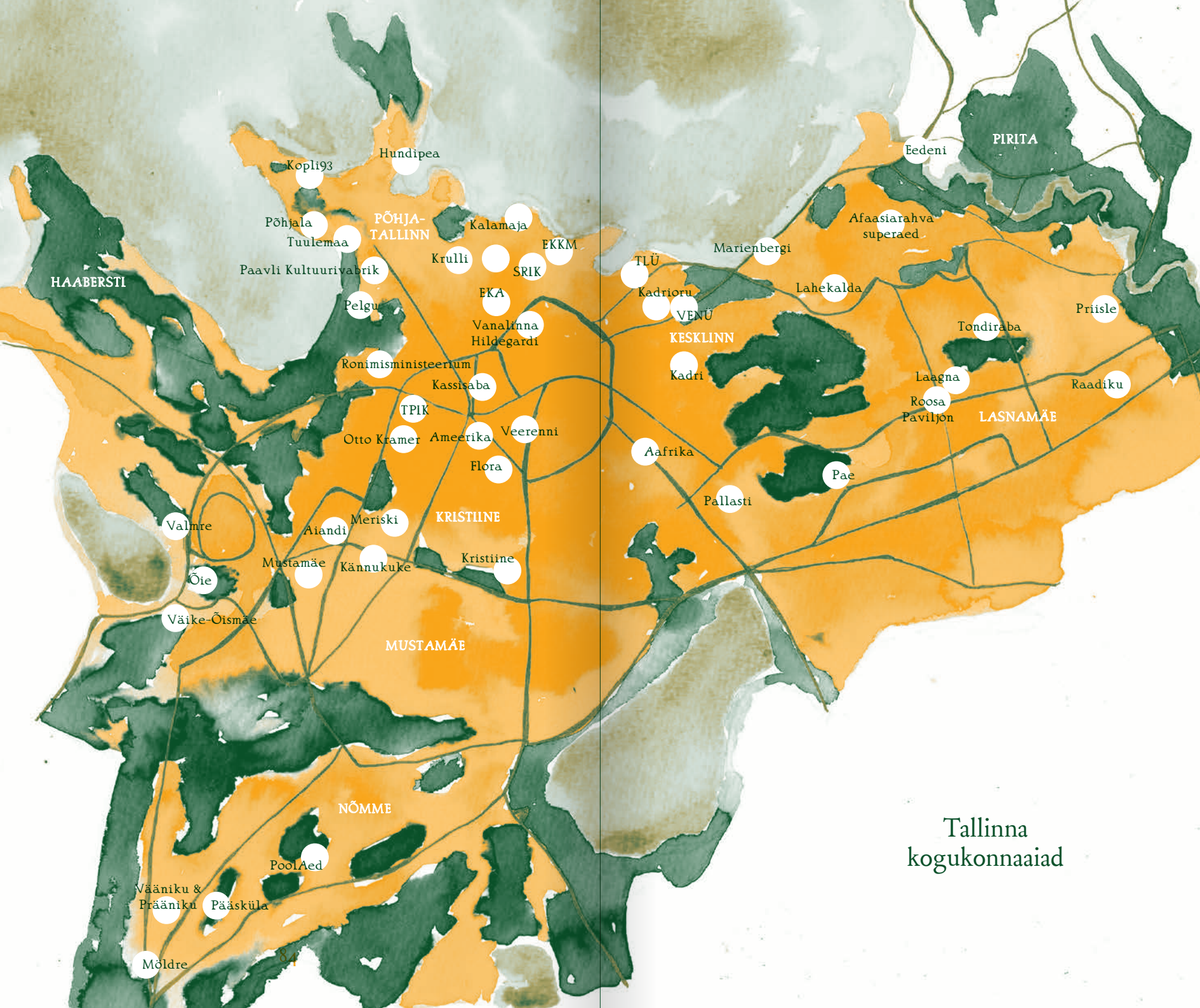
Alates linnaaianduse valdkonna taotlusvooru käivitamisest 2020. aastal on uusi kogukonnaaedu igal aastal juurde tulnud. Juba 2021. aasta lõpuks oli oma kogukonnaaed igas Tallinna linnaosas – ka Pirital ja Nõmmel, kus vaatamata eraaedade rohkusele on ka neid elanikke, kellel oma aias tegutsemise võimalus puudub ja on soov kogukondliku algatuse kaudu oma kodupiirkonda elavdada.

2025. aastaks tegutseb Tallinnas ligi 50 kogukonnaaeda. Kuigi linnaaedade iseloom ja tekkelugu erineb, ühendab neid elanike soov midagi ise kasvatada ning veeta kasulikult vaba aega nii enda kui ka oma kodukoha hüvanguks.

→ tallinn.ee/et/linnaaiandus

13 Loe õppeaedade kohta rohkem Bianca Plüschke-Altöfi intervjuust Eeva Kirsipuu-Vadiga ptk 5.

14 Linnaaianduse valdkonna projektide taotlusvoor Tallinnas. www.tallinn.ee/et/linnaaianduse-taotlusvoor

PÕHJA-TALLINN

KESKLINN

LASNAMÄE

KRISTIINE

MUSTAMÄE

NÕMME

Tallinna kogukonnaaiad

HAABERSTI

PIRITA

Põhjala

Kopli93

Hundipea

Tuulemaa

Kalamaja

EKKM

Krulli

SRIK

EKA

Vanaltnna

Hildegardi

Ronimisministeerium

Kassisaba

TPIK

Otto Kramer

Ameerika

Veerenni

Flora

Valmre

Aiandi

Meriski

Mustamäe

Kännukuke

Kristiine

Õie

Väike-Õismäe

Vääniku & Prääniku

Pääsküla

PoolAed

Möldre

84

Eedeni

Afaasiarahva
superaed

Marienbergi

TLÜ

Kadrioru

VENÜ

Kadri

Aafrika

Pallasti

Lahekald

Tondiraba

Laagna

Roosa
Paviljon

Pae

Priisle

Raadiku

Kogukonnaaedade eriilmelisuus ja ühised väärtused

Kogukonnaaedade seas leidub nii suuremamahulisi algatusi, kuhu on kaasatud sadakond linnaaednikku, kui ka tagasihoidlikumaid kümme-konna peenrakastiga aedu. Olenemata aednike või peenarde hulgast tegutsevad kogukonnaaiad üksteisega sarnasel põhimõttel: väärtustatakse lugupidavat, hoolivat ja sõbralikku suhtumist, keskkonnahoidlikku aia-pidamist ning ühistegevust ja -vastutust.

Kogemus on näidanud, et kogukonnaaia tegevusega liituvad peamiselt lähipiirkonna elanikud, keda ühendab vaata-mata erinevale vanusele, rahvusele ja kultuuritaustale huvi toidukasvatamise vastu. Kui kogukonnaaia esimesel tegutse-misaastal läheb suur osa energiast teavitustööle ning peenra-kastide ja muu vajaliku infrastruktuuri rajamisele, siis järgne-vatel aastatel suureneb vajadus pöörata tähelepanu sisemisele korraldusele. Mida arvukam ja kirjum on aednike seltskond, seda olulisem on panna paika selgesõnaline aia reeglistik ja kodukord.

Kui esimesed kogukonnaaiad loodi enamasti munitsipaal-omandis olevatele avalikele haljasaladele, siis viimastel aas-tatel on olnud ülekaalus eramaadele rajatud aiad. Kodaniku-algatuste ja asumiseltside kõrval on aina enam initsiatiivi üles näidanud korteriühistud, mitmesugused kultuuriasutused ja kinnisvaraarendajad, kes näevad linnaaianduses võimalust anda oma maa-alale lisandväärtust (mh tõsta kinnisvara hinda) ja mitmekesistada organisatsiooni tegevust.¹⁵ Sel viisil panus-tavad praegu linnaaianduse arengusse avalik ja erasektor, aga ka kodanikuühiskond.

Kuigi kogukonnaaiad erinevad suuruse, iseloomu ja tekke-loo poolest, on neil ka palju ühist – nii rõõme kui ka muresid. Üksteise toetamiseks ja kogemuste jagamiseks peetakse kogu-konnaaedade koostöövõrgustiku kohtumisi ja vahetatakse regulaarselt infot. Kuna kogukonnaaia eesotsas on tihti peale

15 Loe kogukonnaaedade loome kui spekulatiivse arenduse meetodi kohta Henri Kopra artiklist ptk 8.

üksikud aktivistid, pakub võrgustik eestvedajatele võima-luse vahetada teiste kaasamõtlejatega ideid ning leida ühiselt samalaadsetele probleemidele lahendusi.¹⁶

Linna roll linnaaianduse võimestajana

Kohalike elanike ja kodanikuühenduste initsiatiivil rajatud kogukonnaaiad väljendavad valmisolekut ja huvi panus-tada proaktiivselt ja vahetult oma kodukoha arengusse. Kui linn annab aia jaoks maa kasutusele, siis on küll aia rajajal kohustus linnaga kooskõlastada aia üldine eskiisplaan, kuid suuremal määral on kogukonnaaia ülesehitus ja kujundamine aednike enda koosloome tulemus. Sel viisil on linnaelanikel kogukonnaaedades teatud võimalus ja autonoomia ise kujun-dada elurikas keskkond.

Tallinna taotlusvooru puhul on linna ülesanne luua linna-aianduse algatustele soodne pinnas, olla ennekõike võimaldaja ja anda elluviimise ohjad projektide eestvedajatele. Seega on linna eesmärk toetada kogukondliku ühistegevuse kaudu oma kodukoha suhtes hoolivat ja keskkonnateadlikumat suhtumist. Kuigi linnaaiandus mitmekesistab ja väärib avaliku linna-ruumi, on esmane rõhk just elanike kaasamisel ja keskkonna-teadlikkuse suurendamisel. Sellest põhimõttest lähtuvalt paigutub linnaaianduse valdkond arengustrateegia „Tallinn 2035“ tegevusprogrammi „Keskkonnateadlikud linlased“.¹⁷ Tallinna linnaaianduse areng sõltub seega suurel määral linnaelanike initsiatiivist, huvist ja võimekusest kasutada linna toetust. Seetõttu ei pruugita kogukonnaaedu rajada piir-konda, kus on kõige suurem kortermajade ja potentsiaalsete aednike hulk, vaid sinna, kus leidub linnaaianduse projekti eest vedavaid sädeinimesi.

16 Kogukonnaaedade korralduse kohta loe: Anu Kägu, Maria Derlõš (toonased Tallinna linnaaianduse projektijuhid), Sõdava koosloomeprotsess linnas. – Sirp 15.11.2019. www.sirp.ee/soodav-koosloomeprotsess-linnas

17 Tallinna eelarvestrateegia ja arengustrateegia „Tallinn 2035“ rakenduskava aastateks 2025–2028. – Tallinna Linnavolikogu 03.10.2024 määrus. strateegia.tallinn.ee/keskkonnahoid

Osade kogukonnaaedade algatamisel ja rajamisel on linn võtnud küll aktiivsema rolli (nt välisrahastuse toel rajatud Pelgu ühisaed¹⁸), kuid selle eeldus on olnud elanikkonna esialgne huvi. Nagu nimetus osutab, ei ole kogukonnaaed ilma kogukonnata võimalik, ning seega peab aia ehitus alguse saama huvilistest ja nende valmisolekust. Säilitades kogukonnaaia alt üles rajamise põhimõtte, saab linn siiski kindlates piirkondades kogukonnaaedade loomist soodustada ja suunata. Arvestades, et linnaaiandusest huvitatutel puudub sellega tihtipeale varasem kogemus, võib suureks katsumuseks osutuda sobiva maa-ala leidmine ja maaomanikuga kokkulepe saavutamine. Linnaelanike seas huvi äratamiseks, kogukonnaaia loomise protsessi hõlbustamiseks ning vastusena 2023. aastal rohelise pealinna programmi raames rahvakogult linnavalitsusele tehtud ettepanekule toetada ja edendada kogukonnaaedade arengut, võttis Tallinna Keskkonna- ja Kommunaalamet vastu otsuse teemaga konkreetselt edasi minna. Kogukonnaaedade projektijuhi tööplaani lisati ülesanne kaardistada koostöös linnaosavalitsustega asumites tarbetailmede kasvatamiseks sobivad alad ning teha tulemuse põhjal elanike seas üleskutse algatada kogukonnaaed.¹⁹ Kuigi seni pole Tallinnas sellist lähenemisviisi aktiivselt rakendatud, on kiireneva linnastumise tingimustes üha olulisem linnaaianduse ruumilist arengut suunata ja linnaaianduse võimaluste kättesaadavust parandada. Kriiside ja toidujulgeoleku tingimustes tõuseb väiksemate kogukonnaaedade kõrval aina enam esile vajadus välja selgitada suuremate aiamaade potentsiaal.²⁰

18 Pelgu ühisaed. www.tallinn.ee/et/pelguaedprojekt

19 Tallinna vastused rohelise pealinna rahvakogu ettepanekutele. Tallinn, mai 2024, lk 5. live.s3.teliahybridcloud.com/s3fs-public/inline-files/linna_vastuste_raport_rahvakogu_ettepanekutele.pdf

20 Võrdlusena on Tartu linn markeerinud potentsiaalsed linnaaiandusmaad üldplaneeringus. Vt peatükk 11.5. Linnaaiandus: gistartulv.ee/yldplaneering2040/. Tartu linnaaianduse arengu kohta loe Triin Nõu ja Gloria Niine artiklist ptk 2.

Linnaaedade jätkusuutlikkus

Arvestades, et linna toetust saab küsida nii uue linnaaia rajamiseks kui ka toimiva aia arendamiseks, on taotlusvoorus osalejate hulk ja ka meetme eelarve igal aastal püsivalt kasvanud. Kuigi seni on toetust saanud kõik taotlusvooru tingimusi täitnud projektid, ei pruugi linna eelarve edaspidi kõigi taotlejate vajadusi katta.

Piiratud eelarve puhul tuleb seada selgemad prioriteedid. Nii on näiteks taotlusvooru tingimustes rõhutatud, et toetuste andmisel on eelistatud keskkonnasäästlik linnaaianduse tegevus (näiteks looduslike materjalide kasutuse ja taimekaitsevõtete töötoad). Samuti tasub kogukonnaaedade pidajatel sissetulekuid hajutada, mitte sõltuda vaid ühest rahastusallikast. Kuigi enamik kogukonnaaedu koguvad liikmetasusid, kasutatakse liiga vähe annetuste, sponsorluse, teiste toetusmeetmete ja enda toodete-teenuste kaudu omatulu teenimise võimalusi. Pealegi on nii kulude kokkuhoiu kui ka keskkonnahoiu perspektiivist oluline majandada ressursisäästlikult: näiteks toota kompostimise käigus oma mulda, kasutada trassivee asemel vihmavett ja taaskasutada ehitusmaterjale.

Ometi ei ole kõigis aedades jätkusuutlikumaks tegutsemiseks võrdsed võimalused ega võimekus. Nutikamalt ja iseseisvamalt tegutsemise plaani koostamiseks on vaja aega ja teadmisi. Siin saab linn pakkuda tuge koolituste ja mentorlusprogrammidega, et suurendada aia eestvedajate pädevust ja aidata neil muudatusi järk-järgult ellu viia. Samuti saab kasutada kogukonnaaedade võrgustiku potentsiaali: selgitada välja kogukonna ressursid ning jagada omavahel teenuseid, oskusi-teadmisi ja ka vara, mida muidu peaks soetama.²¹

Neid raskusi arvestades tuleb linnaaedade hulga suurendamise kõrval rohkem toetada juba toimivate aedade jätkusuutlikku tegutsemist, et linnaaiandus püsiks elujõuliseks. Kuigi linna lähiaasta tegevusplaan sellel suunal veel koostatakse, väljendub tegevuse keskpunkt juba praegu Tallinna

21 Käsitlus põhineb ressursipõhise kogukonna arendamise ehk ABCD-mudelil (ingl *asset-based community development*).

arengustrateegia „Tallinn 2035“ rakenduskavas, kus on teadlikult prognoositud tagasihoidlik linnaaedade arvu kasv.²²

Samal ajal tuleb meele pidada, et ükski strateegia ega toetusmeede ei asenda kogukonna sisemist motivatsiooni ega eestvedamise jõudu. Linnaaianduse järjepideva arengu alus on eelkõige elanike omaalgatus, huvi ja piirkonna kogukonna aktiivsus. Linnaaia kogukondlik iseloom eeldab tugevat sotsiaalset sidusust ning vähemalt ühte entusiastlikku ja sihi-kindlat eestvedajat, kelle abil ideest saab tegu. Viimase aja kogemus näitab, et kui see lüli nõrgeneb või puudub, võib ka hea idee hääbuda. Nii juhtus näiteks Padriku linnaaiaga Pirital või klubi Hall aiaga Põhja-Tallinnas, mis lõpetasid vaatamata algsele potentsiaalile tegevuse. Samal ajal tõestavad mitmed teised näited (Nõmme aedade kasv või kogukonnaaiad tiheasustusaladel), et keerulised algingimused ei ole ületamatud, kui on pühendunud eestvedaja. Raskus ei seisne seega niivõrd aednike leidmises – huvilisi on mitmel kogukonnaaial juba rohkem kui kohti –, vaid just eestvedajate järelkasvus ja püsivuses. Kogukonnaaedade eestvedamine on tihti vabatahtlik, emotsionaalselt nõudlik ja ajamahukas töö, mis võib viia läbipõlemiseni. Jätkusuutlikkuse seisukohalt on oluline leida viise, kuidas jaotada kogukonnaaias vastutust, kasvatada uusi eestvedajaid ning toetada olemasolevaid, et hoida kogukond pikema aja vältel elujõuline.

Kogukonnaaedade potentsiaal toidujulgeoleku ja sotsiaalse ettevõtluse võtmes

Linnaaianduse nähtavus Tallinnas on viimastel aastatel märkimisväärselt kasvanud ning kogukonnaaiad on leidnud oma koha nii avalikes kui ka linnaarengu aruteludes. Ometi tuleb rõhutada, et kogukonnaaedade pindala on seni jäänud tagasihoidlikuks – enamikus aedades toimetab aednik vaid ühe väikese peenrakasti kallal. Kuigi leidub kogukonnaaedu,

22 2035. aastaks on prognoositud kogukonnaaedade arv 50. Võrdluseks: 2024. aastal tegutses juba 46 kogukonnaaeda. Tallinna arengustrateegia „Tallinn 2035“ ja selle rakenduskavadega saab tutvuda siin: strateegia.tallinn.ee/jalgi.

kus tegutseb ligi sada inimest, on tegemist eelkõige elustiili-tegevusega. Saagikoristus on pigem sümboolse väärtusega, olulisemad on keskkonnateadlikkuse kasv, naabrussuhete tugevdamine ja ühisruumi tähenduslik kasutus. Samal ajal suunavad kriisivalmiduse vajadus ja sellega kaasas käiv toidujulgeoleku teema, aga ka kasvav huvi linnaaianduse vastu mõtlema järgmisele arenguhüppele. Nii tasub ka pealinnas Tartu Maheaia²³ eeskujul julgelt kaaluda kunagise Soodevahe ulatuses aiamaa piirkondade arendamist.

Kui suuremad aiamaad pakuvad võimaluse arvestavaks toidutootmiseks, siis väikesed kogukonnaaiad jäävad endiselt linna kogukondliku koe oluliseks osaks. Kui praegu tegutseb igas linnaosas vähemalt üks kogukonnaaed, siis järgmine siht võiks olla, et oma aed luuakse igasse asumisse. Nii tekib igale linlasele võimalus oma kodu lähedal suhelda naabritega, jagada teadmisi ning luua koos avatud, omamoodi vabaõhu kogukonnakeskus.

On selge, et kogukonnaaed ei ole üksnes toidukasvatuse koht, vaid eelkõige viis arendada linnaruumi ja inimeste heaolu. Seni on enim esile tõstetud kogukondlikkuse ja keskkonnateadlikkuse aspekti, kuid tulevikus saab linnaaed olla veelgi tähtsam sotsiaalsete vajaduste leevendaja. Näiteks Londonis pakuvad kogukonnaaiad vaimse tervise teenuseid: aias tegutsevad terapeudid, kelle juurde suunavad perearstid ja psühholoogid,²⁴ ning Berliinis saab tuua lapse kogukonnaaeda keskkonnateemalisse huviringi.²⁵

Need on vaid mõned näited suundadest, kuhu ka Tallinna kogukonnaaiad saaksid areneda. Väliskogemuste eeskujul saaksid linnaaiad pakkuda järjest enam kogukonnateenuseid ja arendada oma tooteid: näiteks müüa kompostmulda, istikuid või taimeteesid. Nii on võimalik kujundada kogukonnaaed

23 Tartu Maheaed pakub oma liikmetele maatükke suurusega 25-150 m². Võrdluseks: Tallinna linnaaednikul on 1-2 m² peenrakasti pinda. Tartu Maheaed. tartumaheaed.ee

24 Thrive on Ühendkuningriigis tegutsev linnaaedade võrgustik, mis pakub aianduse kaudu professionaalset tuge haavatavatele ühiskonnagruppidele. www.thrive.org.uk

25 Berliinis asuv Prinzessinnengarten pakub igal aastal lastele kogukonnaaias keskkonnavaliseid huviringe. prinzessinnengarten-kollektiv.net

iseseisvamaks, sotsiaalsed ettevõtlust arendavaks organisatsiooniks. See suurendaks nii aia majanduslikku jätkusuutlikkust kui ka linnaaianduse üldist mõju ja nähtavust.

Kokkuvõttes ühendab linnaaiandus endas mitmeid linna arengus olulisi valdkondi ning täidab samal ajal ka ülemaailmseid säästva arengu eesmärke.²⁶ Kui soovida, et tuleviku Tallinn oleks inimkeskne ja elurikas, peab linnaaiandus jääma selle arengu loomulikuks ja toetatud osaks. Võrdlemisi lühikesel ajaga on juba saavutatud arvestatav kogukonnaedade võrgustik, nende nähtavus ühiskonnas ja süsteemne linna tugi. Edasine areng eeldab senisest veelgi julgemat tegutsemist ja linnaaianduse võimaluste teadlikumat avamist.²⁷

26 ÜRO säästva arengu eesmärkide järgi soodustab linnaaiandus mh tervislikku eluviisi ja tugevdab kogukonnatunnet (3. eesmärk. Tagada kõigile hea tervis ja heaolu kogu elukaare jooksul) ning toetab kliimamuutuste leevendamist, aidates siduda süsinikku ja vähendades linna soojusaare efekti (13. eesmärk. Tegutseda kiirelt ja otsustavalt kliimamuutuste ja nende muutustega võitlemiseks). riigikantselei.ee/valitsuse-too-planeerimine-ja-korraldamine/valitsuse-too-toetamine/saastev-areng

27 Linnaaianduse potentsiaali kohta loe juurde: Jaanika Altraja (Tallinna õppeaedade projektijuht), Toidu kasvatamine linnas kui tulevikku vaatav kultuuripraktika. – Sirp 25.04.2025. www.sirp.ee/toidu-kasvatamine-linnas-kui-tulevikku-vaatav-kultuuripraktika

Angervaks
(*Filipendula
ulmaria*)
→ lk 184

4. Ida-Virumaa datšade potentsiaal uute tähenduste loomisel

Saara Mildeberg, Lilian Pungas, Annela Samuel

Majakesega aialapid ehk datšad olid sotsialistliku Ida-Euroopa reglementeeritud töö- ja puhkeelus tavaline nähtus. Neid jagati ühiste standardite alusel asutuste kaudu töötajatele, et tagada defitsiidiaja kitsikuses täiendav toidupoolis. Eriti hoogsalt levisid datšalinnakud 1980ndatel ja 1990ndatel, kuid Nõukogude aja lõpuga kadus aianduskooperatiividelt järk-järgult institutsionaalne toetus ja ühiskondlik prestiiž. Paralleelselt esimeste kogukonnaedade loomisega Eestis 2010ndate alguses ületas uudisekännise nõiajaht datšade all olevale maale ja osa pilpakülasid, nagu neid rahvasuus kutsutakse, tehti maatasa.

Mitut sellist juhtumit jäi meenutama visuaalne dokumentatsioon, näiteks Tallinna lennujaama vahetus läheduses asunud Soodevahe pilpakülas aastatel 2009–2011 korraldatud Timo Tootsi kohapõhist kunstiprojekti „Linnujaama festival“ talletav rändnäitus „Soodevahe muuseum“ (2011–2014; aastast 2013 Kumu kogus), Aljona Suržikova dokumentaalfilm „Suur-Sõjamäe“ (2013) Tallinna lennujaama külje all asunud pilpakülalt ning Maria Kilgi fotoseeria „Шанхай, viimane lennuk“ (2017) ja Kerly Ilvese „Taaskasutus. Hiinalinn“ (2014–...) Hiinalinna aedadest Jaamamõisa linnaosas Tartus. Huvi hävimisohus fenomeni vastu ilmestavad ka nii 2021. aastal muusika- ja linnafestivali „Station Narva“ ajal Narva lähisel asuvasse ligi 4500 suvilakrundiga Kudrukülasse suure osalejate arvuga korraldatud ekskursioon „Datšaseiklus“¹ kui ka see, et Tartu linnamuuseumi uuele püsinäitusele „Meie Tartu“ (2024, kuraatorid Maria Usk ja Robert Varik) valiti Jaamamõisa linnaosa esindama just Maria Kilgi eelpool mainitud fotoseeria koos elusuuruses kasvuhoonega.

1 Vt „Station Narva datšaseikluse“ tutvustust Facebookis: www.facebook.com/events/861916977780417

Sillamäe linnast edelas asuv üle tuhande krundiga aiandusühistu Sputnik õitseb erinevalt suuremate linnade äärsetest õnnetu saatusega datšarajoonidest omasoodu algses funktsioonis, vaatamata linna arengukavasse ajutiselt kirjutatud elamuala potentsiaalile.² Hoolimata algsetest reeglitest, mis sätestasid maalapi ja maja suuruse (vastavalt 600 ja 20 ruutmeetrit) ja välimuse ning tegid aiapidamisest kohustuse, on datšad ajast aega pakkunud teatud sõltumatust ja vabadust.³ Kuigi datšad ei ole Ida-Virumaa eripära ning Ida-Viru linnades leidub samuti kogukonnaaedu,⁴ on aiandusühistud just siin mänginud olulist rolli ka kohaidentiteedi ja kodutunde loomisel.⁵ Oma aed ei olnud ainult taimede, vaid, näpud mullas, kohalikuks kasvamise paik inimestele, kes on Eestisse rännanud. Erinevate, sealhulgas eestlastele harjumatu toidutaimede kasvatamine aitas hoida vaimset sidet endise koduga. Maa harimine ning datša ja aia kujundamine pakkusid nii sõltumatust kui ka loomingulist enesväljendust. See kõik aitas inimestel uues kohas juurduda.

Selles peatükis süveneme potentsiaali, mida pakuvad datšad peale toidu kasvatamise ühiskonnale. Poliitiliselt hääleka kogukonnaaianduse trendi kõrval tegutsevad aiandusühistud eelkõige omaette ja inertsist, kuid nende põlvkondade pikkune

2 Sillamäe linna arengukavas 2022–2026 (2022) on linna maakasutuse ja linna planeerimise peamiste tegevusvajaduste seas mainitud „Koostada detailplaneeringud elamuehituse alustamiseks aiandusühistu „Sputnik“ alal.“ (RT IV, 27.09.2022, 7, lk 40). Arengukavas 2023–2027 (2023) Sputniku potentsiaali uue elamurajoonina enam ei ole, aiandusühistutega seoses on tehtud ettepanek ehitada turvalisuse nimel terviselinnakust ja Tallinna maantee sillast Sputnikuni valgustatud jalgtée (RT IV, 14.09.2023, 1, lk 24, 27 ja 98). Ka arengukavas 2024–2028 (2024) rõhutatakse valgustatud jalgteed terviselinnakust ja Tallinna maantee sillast Sputniku aiandusühistuni olulise investimisobjektina (RT IV, 17.09.2024, 29, lk 100).

3 Jane Zavisca, *Contesting Capitalism at the Post-Soviet Dacha: The Meaning of Food Cultivation for Urban Russians*. – *Slavic Review*, 2003, nr 62(4), lk 786–810. doi.org/10.2307/3185655

4 Näiteks 2020. aastast Narva kunstiresidentuuri juures tegutsev Kreenholmi aed ja 2024. aasta juuli lõpus Kohtla-Järvel linnavalitsuse hoone taga avatud kogukonnaaed.

5 Lilian Pungas, *Dachas Rooting at the European Periphery*. – *Arts of the Working Class* 20.09.2023. artsoftheworkingclass.org/text/dachas-rooting-at-the-european-periphery

traditsioon ja linnaäärne asukoht oma eripäradega on tasaselt ökoloogilise, sotsiaalse ja kultuurilise jätkusuutlikkuse jaoks väga tähtis. Siinse uurimuse keskmes on 11. septembril 2022 ja 26. augustil 2023 Sputnikus peetud aednike päev, mille idees põimused meie huvi teaduse ja (kogukonna)aktivismi vastu. Keskkonnasotsioloogina on Lilian Pungas oma teadustöös uurinud agroökoloogiat ja iseseisva toidutagamise (ingl *food self-provisioning*) meetodeid ning raamistanud need dekolonialismi ja ökofeminismi teooriatega. Saara Mildeberg on kultuurigeograafina keskendunud Ida-Virumaa keerulisele pärandile, sealhulgas Sillamäe linnale kui terviklikule pärandmaastikule ja selle turismipotentsiaalile. Annela Samueli teadustöö lähtub sotsiaalkultuurilise psühholoogia ja kriitilise sotsiaaltöö perspektiivist. Tema akadeemilises fookuses on olnud Sillamäe vanemate elanike kohanemiskogemused 1990. aastate ühiskonna keerulisel üleminekuajal ning kohaga seotud kuuluvustunne. Ükski meist ei ole Sillamäelt pärit ega ela seal, aga ehk on just see lasknud meil pikaajaliste välitööde jooksul näha kõrvalt, kuidas mõni koht, tegevus ja eripära on sillamäelastele nii igapäevane, et neid ei osata tähele panna ega väärtustada.

Sillamäe linna arengut dikteeris aastakümneid salajane uraanimaagi töötlemise tehas, kuhu toodi töölisi üle kogu Nõukogude Liidu. Tol ajal oli julgeolekukaalutlustel eestlastele Sillamäel elamine peaaegu võimatu ja ka pärast Eesti iseseisvumise taastamist on eestlasi Sillamäele kolinud väga vähe. Linna privilegeeritud staatus on praeguseni näha linna planeeringus ja suurejoonelises arhitektuuris, mida ehivad kommunistlikud sümbolid. Aastatel 2017–2020 küll tänapäevastati linnaruumi Sillamäe esindustänava, Mere puiestee rekonstrueerimise ja mereäärse promenaadi rajamisega, kuid üldiselt on linnas puudus iseseisvas Eestis loodud ehitistest ja kohtadest, mille abil uusi tähendusi ja ühendusi luua.

Ukrainas peetava sõja ja sellest tõukuva poliitika tõttu on Eesti venekeelse elanikkonnaga seotud pinged ühiskonnas kasvanud. Seda olulisemaks on saanud neutraalsed kohad, kus on veel võimalik leida ühiseid teemasid ja tegevust.

„Ideoloogiline linnaplaneerimine jätab maastikku teatavad kihistused, mis ajapikku muutuvad nähtamatuks või hoopis säilitavad oma (teisenenud) väärtuse läbi igapäevapraktikate,“ on inimgeograaf Tarmo Pikner koos kolleegidega juhtinud tähelepanu artiklis Narva datšade kujunemisloost – loost, mis koosneb kalkuleeritud tootmissuhetest, aga ka emotsioonidest ning korduste ja katkestuste dünaamikast.⁶

Nõukogude ajal loodud datšapiirkondades tegutseb praeguseks juba kolmas põlvkond ja püsima jäänud datšarajoonides on märgata nende vaheldumist: vanemad aednikud on asendumas noorematega, kellel on aiasaaduste kasvatamise vastu vähem huvi ja köögiviljapeenardele (vn *ogorod*) pakuvad konkurentsi nii iluaiad kui ka grilli ja batuudi jaoks kohandatud muruplatsid (vn *зеленая зона*).

Kas Sputnik – linna arenguplaanides tagaplaanil ja välismaailmale nähtamatu, kuid kohalikele oluline koht, mis on küll Nõukogude režiimi loodud, kuid kus on selle algusest peale au sees hoitud sõltumatust ja loominguilisust – võiks pakuda paika uut sorti dialoogiks ning uute tähenduste tekkeks? Aednike päeva korraldamine andis võimaluse aiandusühistus kokku tuua meie kõigi kolme uurimisteed ja inimesed, kes tavapärastel käivad eri radu: kohalikud ja külalised, noored ja vanad, aednikud ja kõrvaltvaatajad, kunstnikud ja teadlased. Peatükis viidatud empiiriline materjal on pärit 2023. aasta aednike päeva tagasisidest, mida nii kohapeal kui ka hiljem veebis süsteemselt kogusime ja analüüsisime.⁷

6 Tarmo Pikner, Merilyn Metsar, Hannes Palang, Hajutatud linna-maastik: aiamaaga seonduvad praktikad Narvas. – Rmt: Piir ja jõgi – piirijõgi. Uurimusi Narva piirkonna ajaloost. Toim Merike Ivask. Narva Muuseum, 2014, lk 221.

7 Analüüsi põhjal avaldasid autorid teadusartikli: Lilian Pungas, Saara Mildeberg, Annela Samuel. Building bridges between urban food activism and quiet Food Self-Provisioning practices: lessons from transdisciplinary participatory action research interventions in Eastern Estonia. – Environmental Sociology, 2025. doi.com/10.1080/23251042.2025.2518946.

Sillamäe linna elamupiirkond (oranž ala)
ja aiandusühistu Sputnik (tumeroheline ala)

Aiandusühistu Sputnik

Sillamäe uraanirikastustehas asutas aiandusühistu Sputnik 1965. aastal, et pakkuda oma töötajatele võimalust lisatoidupoolist kasvatada. Nõukogude ajal oli Sputnik teistele aiandusühistutele eeskujuks: seal oli oma saeveski, kino, mahla tegemiseks vajalikud agregaadid ning mitmesuguseid muid kollektiivseid hüvesid. 1990ndate lõpus sai aiandusühistust mittetulundusühing, mis praegu koosneb erastatud datšadest ning mida veab eest kuueliikmeline juhatus. 2024. aasta seisuga elab Sillamäel natuke rohkem kui 12 000 inimest ja Sputniku aiandusühistus on liikmeid 1143. Seega on peaaegu igal Sillamäe perel kas või sugulaste kaudu ligipääs aialapikesele. Pindalalt on aga aiandusühistu sama suur kui elumajade alla jääv piirkond. Marina,⁸ üks sealsetest aiapidajatest, kirjeldab:

8 Nimed on muudetud.

Ees oma aia saadustega kauplevad aednikud, taga paremal lava esinejatega

„Lõppude lõpuks me kõik, iga inimene meie linnas, oleme aiaga seotud. Kui sul endal ei ole suvilat, on see sinu emal, isal, vennal, sõbrannal, vanaemal, vanaisal. Kui sa ütled „Sputnik“, teavad kõik, kus see on. Sest kellelgi ikka on siin krunn, kus me kasvatame ökoloogiliselt puhast, pestitsiidide ja kemikaalideta, armastuse ja rõõmuga kasvatatud köögivilju ja puuvilju. Kuna meie palgad on väikesed ja meil on vaja kuidagi elada ja hakkama saada, on see meile kasulik, sest saame söönuks aasta läbi. Pool aastat sööme värsked juurvilju, pool aastat konserveeritud ja külmutatud.“

Aiapidamise juures tasub jätkusuutliku (elu)keskkonna arengut silmas pidades esile tõsta taaskasutust, parandamist, isetegemist ning üksteise aitamist, mis on lääne ühiskonnas populaarsete ja kirjanduses levinud *do it yourself*, *zero waste*, *repair café* jt nähtuste siinsed vasted.⁹ Aias askeldamise tulemuseks on külluslik mahetoodang ja sotsiaalne sidusus, mis mõjuvad hästi nii füüsilisele kui ka vaimsele tervisele. Paneelmajade elanikele pakub datša looduses ja värskes õhus olemise vaheldust ning aktiivset ja loovat tegutsemist- ja

9 Lilian Pungas, Mis on ühist Hiinalinnal, Tempelhofi lennuväljal ja Valgel Majal? – Müürileht 31.10.2017; Saara Mildeberg, Lilian Pungas, Annela Samuel, Daatšade renessanss. – Müürileht 11.09.2023. www.muurileht.ee/daatsade-renessanss

Datšad üllatavad. Peale majakeste ja peenarde leidub nende õuedel küllaga loomingulist isetegevust. Näiteks on autorehivist ja plastpudelitest valmistatud selline kompositsioon.

toidukasvatamise võimalust, mis ühendab tootja ja tarbija tänapäeva globaalsete toidusüsteemide tekitatud võõrandumise kiuste nn tootvaks tarbijaks (ingl *prosumer*). Datšades enesele teadvustamata, iseenesestmõistetavalt edendatavat tasast jätkusuutlikkust (ingl *quiet sustainability*)¹⁰ illustreerib hästi järgnev kapitalismikriitiline tsitaat Ungarist, kus kodupõllumajandus on samuti levinud nähtus.

„Kommunistlik riik väitis, et annab kõik eluks vajaliku ja seetõttu peeti *házi*-t (ung ‘isevalmistatud’) riigi solvamiseks. Samamoodi on kapitalismis teoreetiliselt kõik tarbitav turul olemas ja kuna kapitalismi peetakse rõhusaks [---], tundub asjade isetegemine rumala ajaraiskamisena. Aga *házi* taotleb hoopis väarikust, loovust, iseseisvust, individuaalsust ja eneseväärikust; see sümboliseerib võimet [---] olla inimene, mitte robotist tööline, ajale jalgu jäänud talupoeg või mõistusetarbijat.“¹¹

10 Joe Smith, Petr Jehlička, Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. – Journal of Rural Studies, 2013, nr 32, lk 148-157. doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.05.002

11 Jeff Smith, From Házi to Hyper Market: Discourses on Time, Money, and Food in Hungary. – Anthropology of East Europe Review, 2003, nr 21(1), lk 179-188. scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/376

Foto: Liilian Pungas

Kasvuhooned ja kõrvitsapõld

Ja kui riik jääb hätta, on hea, kui on oma aed käepärast: nagu mujal Eestis, andis koroonapandeemia ka Sillamäel aiandusele taas hoo sisse toidu kasvatamise, füüsilise tegevuse ja ka suhtlemise paigana. Kuid toidu kasvatamist võib pidada ka ealiseks iseärasuseks: mitmed sillamäelased on maininud, et nooremana neid see ei huvitanud ja datšas käidi lihtsalt aega veetmas, kuid 50. eluaastates hakati ka peenraid harima. Seega on oluline, et linnaaiandusega kaasneks elukestva õppe võimalus, et julgustada ka neid, kellel varasem kogemus toidu kasvatamisega puudub. Uskudes, et kogukondlik üritus sobib teadmiste ja oskuste, aga ka inspiratsiooni jagamiseks, korraldasimegi Sputnikus kahel aastal aednike päeva.

Aednike päev: kogukondlik koosloome ja kultuurivahetus

Aednike päeva eesmärk oli korraldada linnaaiandust kui jätkusuutlikku eluviisi ja kohaloomingut au sisse tõstev kogupereüritus, mis tooks kokku Sillamäe vanemaealised ja peamiselt venekeelsed aednikud ning tavapärase datšades tegutsejate kõrval igas vanuses külalised Ida-Virumaalt ja mujalt Eestist.

Sümbolitest laetud Sillamäe linnaruumis on aiandusühistute ala neutraalne koht, kus mõttevahetust pidada. Sellega

nõustusid ka rahastajad: esimesel aastal toetas aednike päeva Jena ülikool, teisel aastal Briti Nõukogu Eestis. 2023. aasta aednike päeval kaasasime korraldusprotsessi aktiivsemalt nii kohaliku aiandusühistu kui ka rahvusvahelise suvekooli seltskonna ning üritus järgis turu, näituste ja kontsertidega külalaada formaati. Kakskeelne ekskursioon datšadesse, meisterdama kutsuv paberi taaskasutuse töötuba ja nädal aega Sputnikut avastanud kunstitudengite tööde esitlus avasid ruumi koosviibimiseks ja töid aiapidajate tasase jätkusuutlikkuse meetodid nähtavale nii naabritele kui ka kaugematele külalistele.

Märgiline oli, et aednike päeva avakõne pidas linnapea, kellel pole muidu Sputnikusse asja olnud, ning üritus leidis hulganisti kajastust linnalehes ja sotsiaalmeedias – linnaäärne aiandusühistu tõusis mõneks ajaks linna inforuumi keskmesse. Kuna aiandusühistu ei kuulu Sillamäe linnale, ei ole see piirkond varem linnavõimule suuremat huvi pakkunud. Ka aiandusühistu liikmed on linna valitsemise range hierarhiaga harjunud ega ole (peale iga-aastase linna ja ühistu vahelise bussiühenduse taotlemise) initsiatiivi üles näidanud, kuigi küsimusi ja probleeme, millega linna poole pöörduda, jagub. Initsiatiivi pärsvad peale harjumuspärase passiivsuse ka keelebarjäär ning teadmatus eri võimaluste ja toetuste kohta. Tasapisi on see muutumas ja side linnavalitsusega on tekkinud: näiteks 2025. aasta alguses pöördus aiandusühistu ise linnavalitsuse poole, et taotleda rahastust uue aednike päeva korraldamiseks.

Aednike päevast rääkides saab tinglikult välja tuua kaks rühma, kellele üritus mõju avaldas: kohalikud ja külalised. **Kogukondlik koosloome** algas kõrvuti maad harivate datšanaabrite üksteisele tutvustamisega, tuues välja nende teadmised, oskused ja ideed. Marina muljetas:

„Vahel elan inimesega kõrvuti ja ma tean teda – noh, näiteks Juliat. Korjan temaga kõrvuti marju, aga ma ei teadnud, et ta teeb loodussaadustest suurepärase torti ja sefiri, et ta tunneb taimi, et ta on taimetark – ma ei teadnud, kuigi ma suhtlen temaga iga päev. Äkki avanes ta täiesti teisest küljest.“

Osutati ka aiandusühistus valitsevatele argimuredele, nagu teede ja torustiku amortiseerumine ja pidude vähesus. Peale praktiliste nõudmiste toodi aiandi tähtsusest kõneldes välja ka ideid, kuidas Sputnik võiks panustada linnaellu – näiteks Svetlana sõnul just aiasaaduste kaudu:

„Meil on siin lähedal hooldekodu ja meil kasvatatakse siin nii palju juur- ja puuvilju, et võiksime kogu selle maja ära toita. [---] Sputnik võiks õuntega varustada terve linna ja jääks veel ülegi. Ja millised õunad – puhtad!“

Teiseks lõi avaliku ürituse formaat **kultuurivahetuse võimaluse**. Ühiste väärtuste loomine põhineb kogemuste vahetamisel ja loomingulised meetodid lasevad jutustada lugusid ka siis, kui sõnadest jääb väheks või inimesi lahutab keelebarjäär. Tartust ja Tallinnast saabunud akadeemiliste huvidega delegatsioonidele pakkus enim huvi ekskursioon Sputniku aedadesse – seda nautisid samamoodi ka datšapidajatest võõrustajad. Datšade olemuse mõistmisel mängiski suurt osa aednike avatus ekskursioonidele ja uudishimulikele pilkudele, mida Anne, üks mujalt Eestist pärit osalejatest kiitis.

„Just see [ekskursioon] annab väga hea ülevaate sellest, et see ei ole ainult kartulipõlluke porgandipeenraga, vaid inimene elab seal. [---] Muidu ei sõanda kellelegi õue peale minna ega küsida, kuidas läheb ja mis te teete, aga just need avatud õued olid väga hea mõte.“

Aednike päeval esitlesid oma töid rahvusvahelise kunstnike suvekooli ¹² osalejad, kes olid eelnenud nädala Sillamäel ja Sputnikus oma projekte arendanud. Neile pakkus sealne keskkond korraga nii eksootikat kui ka nostalgiat. Sillamäe linn näis eestlannast Susannale oma stalinistliku arhitektuuriga võõras ja filmilik. Venekeelne suhtlus nõudis mõningat pingutust ja lõi „mitte-eestiliku“, kuid ometi positiivse turistitunde. Sputnik tekitas aga äratundmise ja tõi esile lapsepõlvemälestusi: „Ma olen oma elus datšaregioone näinud [---], sest mu mõlemalt poolt vanavanematel olid sellistes kohtades oma väikesed majakesed. [Sputnik] on nendega [varasemate datšaregioonidega] nii sarnane ja tuttav

ning meenutab lapsepõlve.“ Lapsepõlvemälestused julgustavad uusi isiklikke seoseid looma.

Kui tulla külaliste muljete juurest taas võõrustajate kogemuseni, võtab aednike meeoleu kokku Alina tõdemus: „Meil on hea meel, et meist teada saadi – et me olemas oleme.“ Aednike päev tõi inimesed kokku ning tegi aiad ja ühistu märgatavaks nii aiandusühistu liikmetele kui ka külalistele: teisel pool maanteed asuva linna elanikele ja selle valitsusele ning kaugemalt tulnud kunstnikele ja teadlastele. Suvekooli korraldaja Eerik näeb selles laiemat kogukondlikku potentsiaali: „Selline väline sekkumine või kaasamõtlemine võib neid [Sputniku kogukonda] mingites teistes olukordades aidata ka endal uskuda kogukonna paremasse toimimisse, kui seda peaks rakendama kohas, kus kohalikku aktiivsust ei ole piisavalt.“

Aednike päeva õppetunde

Kogukondlik koosloome ja kultuurivahetus on mõttevahetus, mis ehitab vundamendi uutele tähendustele. Aednike päev oli nii kohalike kui ka külaliste seas samm datša-aianduse väärtuse ja kasuliku mõju tunnustamise poole ning demonstreeris ühtlasi, kuidas pikaegne aia eest hoolitsemine ning selle kaudu kultiveeritav kohaidentiteet on ühiskondliku ja kultuurilise jätkusuutlikkuse osa. Teiste linnaelanike, poliitikute, aga ka kaugemalt tulnud külaliste, kunstnike ja teadlaste seas saavutatud tähelepanu on oluline, sest datšapidajate eesmärk ei ole kohandada olemasolevat linnaruumi nagu kogukonnaaedade puhul, vaid vältida linna alla mattumist. Eriti just suuremate linnade ääres asuvatele, suurema kinnisvaraväärtusega ja erastamata datšapiirkondadele võib see tähendada elamu- maaks nivelleerimist, nagu oli ka erastatud Sputniku puhul Sillamäel mõned aastad tagasi arengukavasse kirjutatud, või transporditaristu laiendamist, nagu juhtuski Tartus Jaama- mõisa linnaosas seoses uue magistraali rajamisega ja Tallinna lennujaama laiendamise käigus, kui aiapidajate protestidest hoolimata hävitati Soodevahe pilpaküla. Kuid Sputnik on osa linnast – kas või seetõttu, et enamik selle liikmeid on Sillamäe

12 Qoqogo suvekool. www.qoqogo.ee

elanikud. Selle teadvustamine aitab näha aiandusühistu vajalikkust ja avanevaid võimalusi.

Laiemas perspektiivis ei võistle datšad kindlasti kogukonna-aedadega, kuna neil on erinevad asukohad, sihtrühmad ning tihti ka erisugused eesmärgid. Kui linnaäärsete datšade puhul saab rääkida juurdumisest, jätkuvusest ja traditsioonidest, mis puudutavad mitmeid põlvkondi, siis kogukonnaaiad on praegu veel kergesti ligipääsetavate katselaborite rollis. Kuid eri linnaaianduse vormidega tegelevate aednike tunnustamine, nendega arvestamine ja nende austamine, võrdselt kohtlemine ja võimestamine pakub võimaluse jagada muresid, rõõme ja ideid ning koos ennast teostada. Datšade roll võiks siin olla:

- 1) ärgitada vananeva elanikkonnaga linnades juba praegu aset leidev tasane vastupanu aktiivseks osaluseks kodanikuühiskonnas;
- 2) kindlustada neis tegutsejate põlvkonnaülesteadmiste, oskuste ja inspiratsiooni jagamise kaudu linnaaedade ja -aianduse tulevik laiemalt;
- 3) hoida kodupõllumajanduse kasuliku kõrvalsaadusena liigirikkust, tervislikku mahetoitu ja liikuvat eluviisi ning
- 4) hoida kogukonna sidusust.

5. Õppeaed kui katselava ja ühiskonna peegel

Intervjuu programmi „Roheline kool“ koordinaatori
Eeva Kirsipuu-Vadiga

Bianka Plüschke-Altöf

ROHELINE KOOL

Programm „Roheline kool“ on ülemaailmne õppeasutustele mõeldud keskkonnaharidusprogramm, mille eesmärk on keskkonnahariduse kaudu edendada kestlikku arengut, sealhulgas luua õppeaedu. Eestis koordineerib programmi Tartu loodusmaja.

Mis on õppeaiad ja millised on tänapäeval nende olulisemad arengusuunad?

Enamasti räägitakse tarbetaimedega aiast. Üldjuhul on nende hulgas toidutaimed: natukene ürte, natukene köögiviljataimi, eriti neid, mis on meile kasulikud. Hea näide on niinimetatud esmaabipeenar, kust leiab koirohu ja soolikarohu, kuskil on ka nõgesepuhmaid, see omakorda soodustab metsikumat elurikkust. Laiemalt on õppeaias tarbetaimed – sealhulgas puud ja põõsad –, puhkealad ning niitmata ja metsikud alad.

Praegu on näha, et Tallinnas on õppeaedade loomine kiire hoo sisse saanud, selleks on eraldi rahastusmeede ja õppeaedade koordinaator. Tartus saime koos Eesti maaülikooli mahekeskusega Euroopa kultuuripealinna Tartu 2024 raames toetuse, et arendada Lõuna-Eestis kogukonnaaedade ja õppeaedade võrgustikku. Peale rahastuse on oluline näha ka teisi ideid, jagada muresid, lahendusi ja toimetulekustrateegiaid.

Milline on vana kooliaia ja tänapäeva õppeaia vahe? Milline on olnud õppeaia areng?

Õppeaedu ja nendesse suhtumist peegeldab tihti ühiskonnas toimuv. Nõukogude ajal ja üleminekuperioodil olid need suhteliselt olulised: igaüks tegeles mingil määral potipõllundusega, sest see oli ellujäämise küsimus. Kuna see kurnas paljud

Pärn (*Tilia*)
→ lk 180

pered ära, siis tuli pärast seda nii-öelda vabanemine: nüüd, kui saab, on palju lihtsam osta, enam ei pea kasvatama. See mõtteviis kandus üle ka kooliaedadele, mida tõmmati märkimisväärselt kokku. Aiapidamine seostus rügamisega – see ei olnud rõõmu pärast nagu praegu, kus kasvatatakse väiksemas mahus. Koroonaaeg tõi varasemast kiiremini kohale arusaama, et aias ei peakski olema ainult muru, vaid seal võiks olla üht-teist veel. Nüüd seostub õppeaed ka julgeoleku teemaga. Näiteks oli arutelu selle üle, et kevadel ei ole seemned enam esmatarbekaup – see näitab, et midagi oli mõtlemises valesti ja vajas korrigeerimist. Viimasel ajal on nimelt lisandunud see teadmine, et tasub ikkagi ise korjata ka seemneid, näiteks tilli- ja koriandriseemneid. Osta üks kord ja tõenäoliselt ei pea neid kunagi enam ostma. Ka sellised oskused, mis olid vaikselt kadunud, on tagasi tulemas, kuna on jõutud arusaamani, et see on toidujulgeoleku seisukohast hea. Samuti väärtustatakse järjest enam puhast, ilma sünteetiliste taimekasvatustahenditeta kasvatatud toitu, mis toetab meie tervist kõige paremini. Ise kasvatades on ka selles suhtes kindlustunne suurem.

Mis on sinu arvates toidujulgeoleku ja sõltumatuse küsimuse kõrval andnud õppeaedade arengule tõuke?

Tallinna õppeaedade näitel võib öelda, et rahastusinstrument kindlasti soodustab õppeaedade arengut. Kogemused on näidanud, et rahastusvajadus tekib protsessi käigus. Kui alustatakse mõne peenraga, siis pärast avastatakse, et oleks siiski vaja lisada kastmissüsteem või -tünn ja/ või tekib kasvuhoone soov. Korraliku aia juurde kuulub ka kompostikast. Aga rahastus ei ole veel kõik. Kindlasti pole vähem olulised aeg ja inimesed, kusjuures inimesed rohkem kui eestvedaja, kellel on toetust vaja ka teistelt inimestelt. Julgema tunde annab kindlasti ka eelkäijate õppeaedade kogemus, millest on palju õppida. Paistab, et oleme oma ühiskonna arenguga jõudmas sinnamaale, kus ise toidu kasvatamist jälle väärtustatakse.

Ka Euroopa Liidu strateegiad nagu „Talust taldrikule“ ja mahetoidu väärtustamine maaeluministeriumi tasandil on olnud suureks toeks. Euroopa Liidu üldine suund imbus

järk-järgult ka Eesti poliitikasse. Siin on see eriti oluline, kuna keskkonnahoid ja planetaarsetesse piiridesse jäämine ei ole meie poliitikas olnud number üks eesmärk ning on seni jäänud pigem julgeoleku ja teiste teemade varju.

Palun kirjelda natuke õppeaedu üle Eesti. Kas ja kuidas need erinevad maal ja linnades või näiteks Tallinnas ja Tartus?

„Rohelise kooli“ programmis, mille raames ma toimetan, on 227 õppeasutust ja nendest 172-l on aed moel või teisel olemas. Mõtted on erinevad: mõnikord on mõned peenrad, teinekord ka kasvuhoone ja muud taolist. Nende seas paistab silma, et üldine trend on peenrakastide kasutamine. Need on praktilised ja nendes on mugav toimetada, sest need on kõrgemad. Aga minu hinnangul võiksid seal kõrval ikkagi olla ka tavapeenrad, mis säilitavad niiskust paremini, ja tähtis oleks ka see õppekogemus, et peenra tegemiseks ei ole vaja puid maha võtta. Oluline on õppida mullaprotsesse, et taimed saaksid luua maa-aluseid võrgustikke seente ja bakteritega. Kui ei ole valikut, siis muidugi kastid, aga võiks ikka eelistada vahetut ühendust maapinnaga. Veel näeme, et õppeaiad on lasteaedades populaarsemad. Lasteaedu on väga palju ja nende õppekavad on veel paindlikumad. Selleks ei pea kelleltki tundi ära võtma, et aiandust õppekavasse integreerida.

Õppeaiad asuvad küll asutuste kruntidel, aga on ka kogukonaaiaid, kus lasteaia- ja kooliklassid käivad toitu kasvatamas. Palun räägi ka sellest mudelist.

Linnas on tihtipeale ruumipuudus ja juurde seda asutuste ümber ei teki. Seega on koostöö kogukonaaedade hea võimalus neile, kel ruumi napib. Pealegi on kogukonaaia keskkond inspireeriv. Saab käia ja vaadata, mida seal veel kasvatatakse. Nii Tartus kui ka Tallinnas käiakse õpilastega kogukonaaedades, kus pakutakse ka õppeprogramme. Õpilastega koostöös tehakse saagikoristus või külvamine: ideaalis on nii, et kevadel külvatakse, sügisel käiakse saaki korjamas või koristamas ja veel toredam oleks, kui vahepeal käiakse

Fotod: Peva Kirsipuu-Vadi,
Artjom Kutuzov

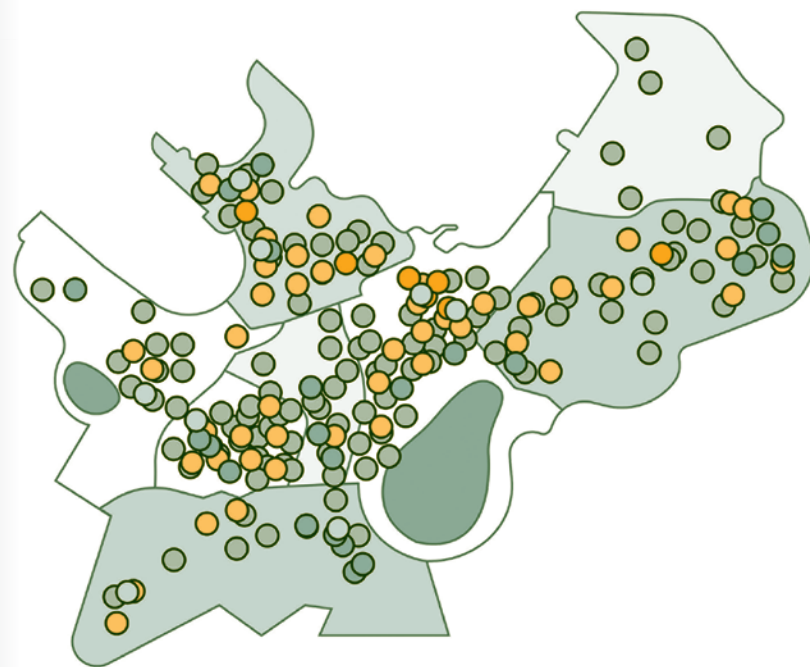

veel paar korda vaatamas, kuidas vili kasvab ja kuidas selle eest hoolitsetakse. Siis saavad õpilased teada, et kuskil ei käi müstilised haldjad, vaid peab ikkagi ise panustama, kui tahtakse rohkem saaki saada.

Veel on kasutamata võimalus siduda õppeaias tegutsemine, kas asutuste või kogukonnaaedade juures, rohkem õppeainetega. Kooliõpilased võivad näiteks mõõta happesust, teha katseid erinevates keskkonnatingimustes, vaadata suhkrusisaldust jne. Aga muidugi oleme teadlikud, et koolide koorumus on juba päris suur.

See on väga oluline punkt. Millised takistused peale ülekoormatud õppekavade veel on tekkinud?

Mõned takistused teevad alguse raskeks. Nii avalikes asutustes kui ka linnas kerkib just suvel kastmise küsimus – kardetakse, mis taimedest saab. Lahenduse annavad kindlad aiandusvõtted, nagu piisavalt multšimine, aga ka koostöö lähedal elavate lapsevanematega. On tore, et seal on mõned maasikad just linnas olevatele lastele ja lapsevanematele. Nad saavadki seal vahepeal käia, maasikaid süüa ja võib-olla kannutäie vett panna, kui on vaja. Need aiad ei ole ju hektareid ja hektareid suured. Ilmselt kardetakse ka, et kui mina hakkan eest vedama – nagu teiste muutuste juhtimise puhul –, siis kas teised tulevad ka kaasa. Need hirmud on mõistetavad ja ongi õige läbi mõelda, sest tegu on ikkagi meeskonna ja jagatud vastutusega. Muidugi võib osaliselt puududa ka rahastus, kuid siin peab nägema ka tervikpilti, et ei loodaks rohelist keskkonda, kus kasutatakse hästi palju uusi materjale ja uusi vahendeid, nii et tekib suur keskkonnajalajälg. Peab hoidma tasakaalu, et ressursikulu ei tühistaks saadava kasu. Mõned takistused on aga seotud ka laiemate ühiskonna teemadega: näiteks hügieen ja selle tasakaal toidujääkide vältimisega, kuna endiselt levib müüt, et oma kasvatatud toitu ei tohi asutustes lastele pakuda, kui see pole ametlikult kontrollitud. Teine teema on jäätmekorraldus: kuivõrd ja mil moel nõutakse asutustelt komposteerimist ja antakse selleks võimalusi.

Tallinna õppeaedade kaart

- Lasteaed ja -sõim: 113 (munitsipaalasutusi 104, erasutusi 9)
- Kool ja kutsekool: 48 (munitsipaalasutusi 37, erakooli 10, kutsekooli 1)
- Noortekeskus ja huvikool: 9 (noortekeskusi 5, huvikooli 4)
- Kultuuriasutus: 7 (muuseumi 5, raamatukogusi 2)
- Hoolekandeaasutus: 22

Mida saavad õppeaiad praegusele ühiskonnale anda?

Ehkki õppeaiad on pühendatud taimekasvatuse teemale – eelkõige lasteaedades ja koolides –, annavad nad kindlasti ka üldisemalt võimaluse olla vabas õhus ja otseses kontaktis loodusega. Sellele lisandub kasu tervisele, kuna üldiselt oleme ju enamiku ajast siseruumides. Ülioluline on ka aru saada, kuidas toit lauale jõuab, millised need taimed üldse välja näevad ja kuidas neid kasvatatakse. „Rohelise kooli“ võrgustiku õpetajad on meile öelnud, et need teadmised ei ole enam väga laialt levinud. Aga sealjuures on oluline ka õppimisprotsess. Õppeaied tähendab kindlasti ka seda, et me teeme vigu ja see on okei, sest me saame õppida – tegu ei ole suurtootmisega,

kus peab kõike tegema punktipealt. Veel on nii õpetajatel kui ka õpilastel hea jälgida üldisemalt looduslikke protsesse, sest käimas on tugeva inimõjuga kliimamuutus. Seetõttu ei saa kahjuks enam kogu esiemade tarkust kasutada. Peame ise looma uut tarkust ja vaatama, kuidas on mõistlik muutuv kliimas kohaneda.

Üldiselt peame ka küsima, kas see, mida vanasti tehti, on alati olnud adekvaatne. Praegused kaevamisvaba aianduse võimalused, see tähendab mulla elu mitte häirimine ja sellest tulenev kasu, on olnud suur paradigmaatiline muutus. Sellised isiklikud tõekspidamised, väärtushinnangud, teadmised ja oskused on kindlasti õppeaedade puhul oluline teema ning õppeaied võib selles asjus olla hea katsetus- ja arutelulava. Kui näha toidukasvatusega seotud tööd ja (eba)õnne, siis võib see lastes kasvatada austust toidu vastu. Puhtalt praktiline on ka see, et kui lapsed on toidu ise kasvanud, siis on nad rohkem valmis seda proovima ja aktsepteerivad ka pärast sedasama maitset paremini. Nii võib märkimisväärselt mitmekesistada nende toidulauda ja vähendada toidu raiskamise ohtu.

Näha on, et õppeaedadel on palju hariduslikke hüvesid. Samal ajal on õppeaiad ka ruumiline uuendus. Mil moel saavad õppeaiad mõjutada meie ruumikasutust ja üldse haridussüsteemi?

Kui rääkida toidutaimedest, siis õppeaied võib muuta seda, kuidas me mõtleme avaliku ruumi haljastusest. Näiteks, et võidki ka sealt oma mustsõstra võtta. Linnas toidu kasvatamisega seonduvad endiselt paljud hirmud, näiteks raske-metallide osa ainerings. Neid hirme saab maandada, kui teha toiduohutuse teemal katseid ja luua nende kaudu inimestes avatust, et linnataimed ei pea olema ainult ilusad, vaid võivad olla ka praktilised. Veel üks hirm on seotud toidu raiskamisega: mis juhtub siis, kui me ei jõua õppeaias kõike ära süüa, eriti siis, kui asutustel on suvepuhkus? Õppeaied võib õpetada ka vaatenurga muutust: et see söök ei lähe tegelikult raisku, vaid sellest toituvad teised liigid. Näiteks toompihlakas ei lähe raisku, vaid on ka teised organismid, kes söövad selle marjad

ära. Aed õpetab mõtlema, keda me veel peale iseenda toetame, ning kasvatab empaatiat looduse või loomade vastu.

Kuidas toetab õppeaied süsteemseid muutusi, näiteks seda, kust tuleb koolitoit?

Näen seda potentsiaali eelkõige väiksemates kohtades. See on seotud ressursi küsimusega. Linnas on palju inimesi, aga palju ruumi justkui ei ole ning õppeaia jaoks aiamaad üldjuhul lähedalt juurde ei leia. Kogused, mida tuleks mitmesaja või -tuhande lapse toitlustamiseks kasvatada, on samuti suured. Küll aga on meil mõningaid õppeasutusi, sealhulgas väiksemad Lõuna-Eesti koolid, kus õppeaia toit jõuab märkimisväärses mahu ka kööki: see ei ole ainult katse- ja õppeaied, vaid ka päris köögiaied, mis on omakorda seotud toidu säilitamisega. Kui tehakse uusi projekte, siis võiks vaadata, kuidas luua hoopis kelder, mitte rohkem külmkappe, et me ei sõltuks nii palju elektrienergiast.

Mis harilikult õppeaia saagist saab?

Sügisel saak näiteks kuivatatakse, tehakse igasugu hoidiseid, moose ning õppeasutuse käsitsi valmistatud meeneid. Osa toidust jääb endale tarbimiseks, osa müüakse eri heategevuslikel laatadel – näiteks lasteaedades on populaarsed mihklilaadad. Saadud tulu läheb tihtipeale aia arendustegevusse. Aiasaadusi kasutatakse kogu hooaja vältel, vastavalt nende valmimisele: lapsed, õpilased teevad toite ja söövad siis koos. Paaris koolis on ka selline armas toiduga seotud rituaal, et lõpuklass külvab kevadel porgandi maha ja esimene klass võtab selle üles.

Aiad pakuvad küll toidukasvatamise, aga kindlasti ka isetegemise võimalust. Kui tähtis see sinu arvates on ja kas see on inimesi pannud ka teistes valdkondades rohkem ise käsi külge panema?

See saab olla ainult üks inspiratsiooniallikas, sest käitumise ja väärtuste kujundamisel peab impulsse olema ikka rohkem. Õppeaied võimaldab isetegemist väga toredalt ja ägedalt. Kaanega kompostikastidesse, mida saab ise jääkmaterjalidest

ehitada, saab seitsmeaastane akutrelliga kruvi kinni lasta – see loob eduelamuse. Edaspidi võib juurduda normaalsuseks, et kõike ei pea ostma valmis kujul, vaid saabki ise teha. See on ka lihtsalt tore – tihti ongi nii lihtsam. Aed võiks soodustada selliseid praktilisi oskusi. Kogukonnaaedade puhul on veel seltsielu kõige paremas mõttes. Saad käia ja suhelda teiste vähemalt selles valdkonnas samasugust maailmavaadet jagavate inimestega – see on ka kindlasti hea omadus. On muidugi ka erinevusi: kindlasti on ühisaedades palju ka neid, kes tahavad eelkõige oma peenral toimetada, aga eestvedajad on kindlasti need, kes on või kelles kasvavad ühiskondlikult aktiivsed inimesed, kes peavad käima linnavalitsusega läbi rääkimas jne.

Milline on sinu tulevikuvision õppeaedadest?

Milliseid teemasid oleks vaja rohkem käsitleda?

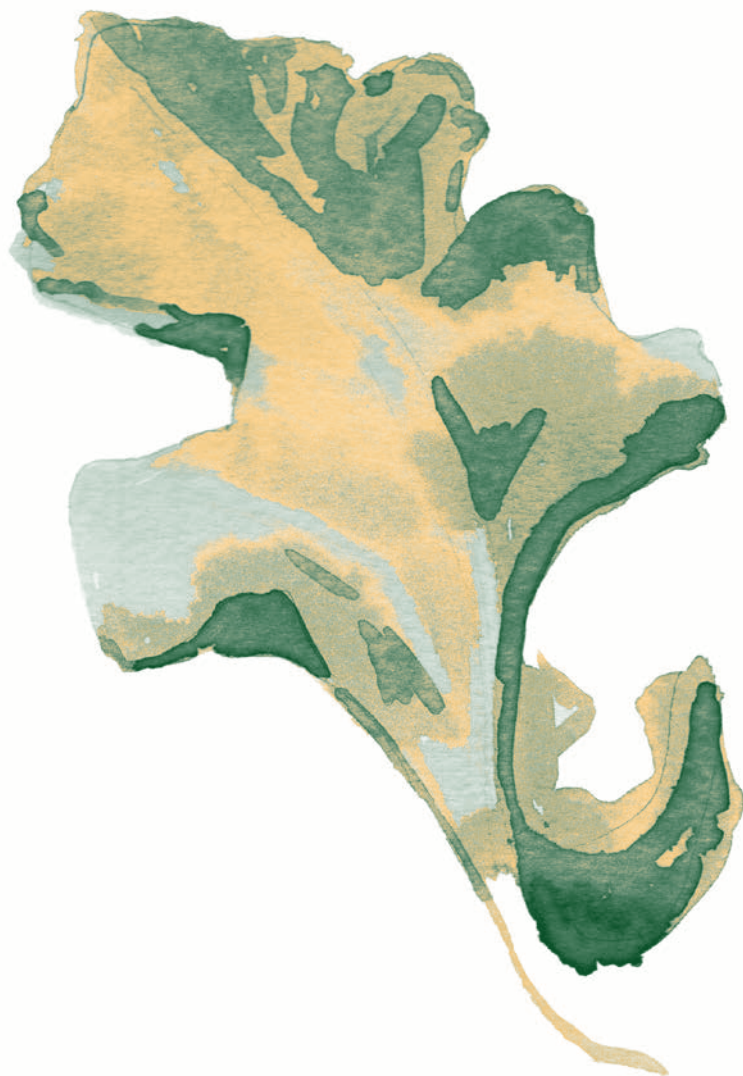
Loodan, et vaikselt kasvab linnakoolides julgus õppeaedu pidada ja oskus neid kasutada eri õppeainetes. See on suur võimalus. Kuna vegetatsiooniperiood pikeneb, siis on rohkem õitsevat aega, maasikaid ja õunapuõisi ning seega tuleb juurde ka õppimisvõimalusi. Kui näed, et taim õitseb, siis on kohe põnev uurida, miks ja kuidas ja nii edasi. Arvan, et keskel kohal on õpetajad, nende julgus ja oskused.

Intervjuu on tehtud 2024. aasta sügisel Tartu Loodusmajas.

ÕPPEAED

Praeguseks on paljudes asutustes, eelkõige koolides ja lasteaedades, oma õppeaed, kus õpitakse mitmekesise aiandustegevuse kaudu tundma linnaloodust ja ümbritsevat maailma, juurutatakse rohelist mõtteviisi ja keskkonnateadlikkust ning soodustatakse tervislikku ja aktiivset eluviisi.

Rohkem infot õppeaia loomise võimaluste ja tingimuste kohta leiab õppeaia juhendist „Õppeaed sügisest sügiseni“ ning meetodeid ja materjale õppeaia kasutamiseks õppetöös kogumikust „Aias sadas saia“.

Õhusaaste taime pinnal
nt transpordist, tööstusest,
ehitusest (ehitustolm)

Inimene

Pesemine ja muu
toiduhügieen

Aianduspõhimõtted:
kas pigem öko-
süsteemi toetavad
(nt looduslikku ökosüsteemi
jälgendavad meetodid,
orgaanilised väetised) või
saagile orienteeritud
(mürgid, mineraalväetised)

Mulla pH ja
orgaanilise aine
sisaldus,
savisisaldus

Mullaelustik:
kahjulikud ja
kasulikud
mullaorganismid

Mulla seisund
(ajalugu, väetamine, õhusaaste,
taimekaitse, mikroplastik)

6. Peamised toiduohutuse mõjutajad: muld, õhk ja inimekäitumine

Piret Vacht, Tiiu Koff, Kadi Karmen Kaldma

Üks linnaaianduse laiema leviku takistus on inimeste mure linnas kasvatatud toidu puhtuse ja ohutuse pärast. Nimelt usutakse sageli, et maapiirkond on puhtam ja linnakeskkond saastunum. Ometi ei ole tänapäevase intensiivpõllumajanduse tingimustes ja kõikides riikides (sh Eestis) olukord sugugi nii mustvalge.¹ Osalt võib linnakeskkonna saastatuse hirm olla tingitud inimeste mälupildist, kus Tallinna ilmes tasid veel 1970. aastatel arvukad suitsevad tehasekorstnad ja katlamajad ning sõidukid kasutasid halva kvaliteedi ja suure pliisisaldusega kütuseid. Olgugi et lisandunud on uusi saasteallikaid ning nende suurusjärgud ja ohutase on muutunud, võib üldiselt öelda, et olukord on praeguseks paranenud. Seda kinnitavad Eesti õhuseire andmed.² Siiski tekitab inimestes õigustatult küsimusi linnaaedade või muude toidukasvatamise asukohtade paiknemine ning sellest tulenev saastetase minevikus ja tänapäeval. **Küsimus, kas linnas kasvatatud toit on ohutu, peab saama kindlalt jaatava vastuse ning on vaja tõsta teadlikkust, kuidas ja mil määral saab ohutust mõjutada teadliku aiandustegevuse planeerimise ja kasutatavate harimismeetodite valikuga.**

*On oluline, et linnaaiad oleksid inimestele lähedal,
ent tuleks võtta arvesse ka eri saasteallikate
(nt teede, tööstuse) paiknemist.*

- 1 Diana C. S. Vieira, Antonio Franco, Daniela De Medici, Juan Manuel Martin Jiménez, Piotr Wojda, Arwyn Jones, Pesticides residues in European agricultural soils. Results from LUCAS 2018 soil module. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2023. [dx.doi.org/10.2760/86566](https://doi.org/10.2760/86566)
- 2 Natalija Kohv, Merli Pajumägi, Olga Zaitseva, Elo Mandel, Kerli Rästa, Eesti õhusaasteainete heitkogused aastatel 1990–2022. Keskkonnaagentuur, 2024.

Linnaaiandus ja selle ruumiline paiknemine

Olgugi et linnaaiandust kajastatakse sageli kui midagi universaalset ning oma vormide mitmekesisuse tõttu (nt rõdu-, katuse- ja kogukonnaaiandus) kõikidesse linnadesse ja piirkondadesse kohanduvat, sõltub linnaaianduse hüvede hulk ja kvaliteet siiski olulisel määral toidukasvatamise täpsemast asukohast. Linnaaiandus peaks asuma inimeste lähedal. Samal ajal on oluline, et linnaaianduse alustamine konkreetsetes asukohtas on teadlik otsus, mis võtab arvesse ala praeguse ja ajaloolise sobivuse selleks tegevuseks. Näiteks on enne linnaiaia rajamist asjakohane tutvuda alal varem aset leidnud tegevusega ning varem tehtud keskkonnauuringutega, selgitamaks välja, ega seal pole tegutsenud ohtlikke aineid käidelnud tööstusettevõtteid või tuvastatud saasteainete ohtlikku taset. Saaste mõju asukohas jääb kestma, kuid väheneb ajaga. Samuti võivad saastet mõjutada liikluskorraldus ja muud häiringud, näiteks põlengud ning lammutus- ja ehitustegevus.

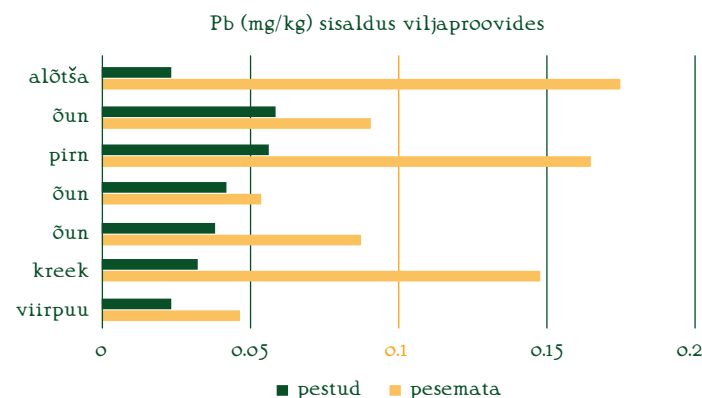
Parimad asukohad, kuhu linnaaed rajada, asuvad eemal suurematest magistraalidest ja liiklussõlmedest (isegi üksainus hoone või rohehekk on eraldajana suureks abiks), seal pole varem tegutsenud tööstusettevõtteid, mis võisid saastada pinnast ohtlike ainetega.

Õhusaastel on toiduohutuse kujundajana oluline mõju ning juhul, kui enne tarbimist toitu pesta, ei kujuta see tervisele tavapäraselt tarvitatavas kogustes ohtu.

Õhukvaliteet ja toit

Linnas kasvava toidu üks olulisi mõjutajaid on linna õhukvaliteet. Seda kujundavad tööstus- ja ehitustegevus, transpordisektor (sh teekatendite kulumine), aga ka juhuslikumad sündmused, nagu õnnetused, põlengud ja prügistamine. Õhust sadenevad osakesed nii mulla kui ka aias kasvatatavate taimede peale. Seega on tähtis enne taimede toiduks tarvitamist need hoolega tolmust puhtaks pesta.

Oleme analüüsinud Vormsi rohealal asuvat toidusalu – sealseid muldi ja seal kasvavaid taimi.³ Katses analüüsiti põllumajandusuuringute keskuse laborites pesemata ja pestud saadusi. Analüüsitulemustest (osa neist on näha joonisel 1) selgub, et üsna hästi on eristatav raskmetallide eemaldumine pesemisel. Sellest järeldame, et õhusaastel on toiduohutuse kujundajana oluline mõju ning juhul kui enne tarbimist toitu pesta, ei kujuta see tervisele tavapäraselt tarvitatavas koguses ohtu. Mõistagi hõlmas uuring vaid väikest osa võimalikest saasteainetest, ent kontrollitud elemendid on linnakeskkonnas kõige levinumad.

Joonis 1. Keskmine pliiisisaldus Vormsi roheala pestud ja pesemata viljade võrdluses, sh õunu analüüsiti kolmelt eri puult. Oranžiga on esile toodud piirväärtus 0,1 mg/kg. Väikeste viljade puhul rakendub piirväärtus 0,2 mg/kg (Euroopa Komisjoni määrus nr 1881/2006).⁴ Piirarv näitab taimes ohtliku aine sellist sisaldust, millest suurema väärtuse korral loetakse taim saastunuks.

3 Piret Vacht, Kadi Karmen Kaldma, Lisett Barbo, Maali Suitso, Vormsi roheala mulla- ja taimeproovide analüüs. Tallinna Ülikooli looduse ja terviseteaduste instituut, Tallinna Strateegiakeskus, 2022.

4 Komisjoni määrus (EÜ) nr 1881/2006, 19. detsember 2006, millega sätestatakse teatavate saasteainete piirnormid toiduainetes. eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:32006R1881

Juhul kui on soov kasvatada toitu ideaalsest asukohast erinevates tingimustes, saab kaasnevaid riske leevendada järgmiselt:

1. Säilitada roheala või rajada liikluse ja aia vahele võimalikult hooajaülene ja mitmerindeline rohehekk, mis hoiaks kinni liiklusest tulevad saasteained, tolmu jt peenosakesed.
2. Valida aiandusmeetodid ja taimed, mis aitavad reguleerida, mil määral jõuavad mullas leiduvad inimese tervisele ohtlikud ained (nt raskmetallid) taime või mil määral saab neid toidu pesemisega eemaldada. Eestis on mullad saastunud peamiselt naftasaaduste ja nende jääkidega, ent leidub ka piirkondi, kus tegemist võib olla muude saasteainetega. Näiteks linnakeskkonnas võib olla aktuaalne raskmetallide saaste, aga ka muud lisandid, nagu mikroplast. Biolagunevate reoainete puhul saab soodustada mulla bioloogilist tervenemist (nn biotervendamise⁵). Mõned mikroorganismid (seened, bakterid) on võimelised oma elutegevuse käigus ise mulda puhastama. Biotervendamise kiirus sõltub paljudest teguritest, näiteks reoainest, mikroorganismide koosluse omadustest, keskkonnatingimustest jms. Orienteeruvalt võib selline protsess kesta mõnest kuust aastateni. Taimed ehitavad oma rakud üles, tarvitades mullas leiduvaid ühendeid (sh toitaineid). Hüperakumulaatortaimed⁶ koguvad mullast suures koguses raskmetalle, puhastades seeläbi mulda. Leidub taimi, mis suudavad mullast eraldada pestitsiide, lahusteid jms.

5 Biotervendamine ehk bioremediatsioon on mikroorganismide kasutamine saaste hävitamiseks või vähendamiseks reostatud kohas. Eristatakse ka füto-remediatsiooni ehk taimede kasutamist samal eesmärgil.

6 Hüperakumulaatortaimed on taimed, millel on erakordne võime koguda oma kudesse, eriti lehtedesse ja vartesse, tavapärasest märksa suuremas koguses raskmetalle ja muid potentsiaalselt mürgiseid elemente. Taime eemaldamisel oma kasvukohalt saab taime koos liigsete raskmetallidega alalt eemale toimetada.

Sellise taimtervendamise⁷ protsessi puhul tuleb aga meeles pidada, et kahjulikud ained talletuvad taimerakkudesse, mistõttu ei tohiks taime söögiks tarvitada, selle jäänu-seid kohapeal komposteerida ega maha matta, vaid parem oleks see segada suurema koguse saastumata kompostiga. Taimtervendamiseks kasutatakse näiteks päevalille, mis on võimeline tarvitama ja mullast eemaldama arseeni⁸ ja tseesium-137⁹, raps on hea elavhõbeda¹⁰ akumulierija, paju eraldab kaadmiumi¹¹ ning sinep pliid¹².

3. Jälgida mulla orgaanilise aine sisaldust ja mulla happesust, sest mida vähem on orgaanilist ainet ja mida happelisem on muld, seda liikuvamaks võivad selles muutuda raskmetallid. Siis satub neid aineid rohkem ka meie toitu. Orgaanilise aine sisaldus (näiteks kui palju on mullas eri määral lagunenud taimeosakesi – komposti või turvast) võiks jääda umbes 50–75% juurde ning happesust, võtmata arvesse osade taimede liigispetsiifilisi eelistsusi, keskmises peenras nõrgalt happelise kuni neutraalse juurde (pH 5,6–7,2).

7 Füto-remediatsioon ehk taimtervendamine on rohetaimede ja nendega seonduvate mikroorganismide kasutamine keskkonnale kahjulike saasteainete lagundamiseks, eemaldamiseks või kahjutuks tegemiseks.

8 Arseni esineb nii orgaanilistes kui ka anorgaanilistes vormides maakoos, vees, õhus ja mullas. Anorgaaniline arseen on eriti mürgine ning võib põhjustada inimesele mürgistusi. Kroonilise mürgistuse sümptomid on nahakahjustused, südame-veresoonkonnahaigused, diabeet, närvisüsteemi kahjustused ja vähk, lastel võib kokkupuude arseeniga mõjutada kognitiivset arengut.

9 Tseesium-137 on tseesiumi radioaktiivne isotoop, mis tekib tuuma-reaktsioonides, nt tuumareaktoris või tuumaplahvatuses. See võib inimestele põhjustada ioniseeriva kiirguse kahjustusi (sh kiiritustõbe) ja suurendada vähiriski.

10 Elavhõbe on looduslikult esinev metall, mis võib olla kahjulik inimese närvisüsteemile, neerudele, südame-veresoonkonnale, loote arengule jne.

11 Kaadmium on mürgine raskmetall, mis kahjustab pikaajalisel kokkupuutel neere, luid ja hingamisteid ning suurendab vähiriski.

12 Plii on mürgine raskmetall, mis kahjustab närvisüsteemi (eriti lastel) ning võib põhjustada arenguhäireid ja neerukahjustusi.

Umbrohutõrje

Keemilised umbrohutõrjemürgid. Linnas elab palju inimesi ja muud elustikku (sh lemmikloomad), kelle tervist need võivad mõjutada. Samuti on oht neid teadmatuses valesti doseerida ja ekslikult kasutada.

Väetamine

Mineraalväetiste kasutamise oht on nende ülekasutamine, samuti soodustavad osad neist mulla hapestumist ega toeta mullaelustiku loomulikke elutegevusi.

Kahjuritõrje

Mürgised taimekaitsevahendid ja püünised

Mullaharimine

Sage läbisegamine, intensiivne kobestamine (läbikaevamine)

Mehaaniline rohimine, tõrjevahenditena nt kuum vesi või aur. Kui on vaja tõrjuda mõnda konkreetset võõrliiki vms kahjulikku taime, tasub eelistada võimalikult kitsa spektriga tõrjevahendit ja laialdase pritsimise asemel kasutada tõrjevahendit võimalikult lokaalselt.

Eelistada orgaanilisi väetisi (kompost, sõnnik, haljasväetised, vetikad, munakoored jms). Kindlasti tasub kontrollida oma mulla happesust, kasutades selleks pH-meetrit või universaalindikaatorit. Nõrgalt happeline kuni neutraalne pH on enamikule taimedest optimaalne ning siis on väetamisest ka enim kasu.

Erinevad mehaanilised tõrjemeetodid, looduslikud püünised, biotõrje, kaaslastaimede (ingl *companion planting*) kasutamine teiste taimede kahjurite tõrjeks (nt mitmeid porgandikahjureid tõrjuvad tugeva lõhnaga taimed, nagu sibul, salat, tomat ja peiulill).

Kindlasti onpeenraid, kus mullaharimine on omal kohal ja tagab ebasobivate kahjurite loomuliku tõrje. Samal ajal tuleks mees pidada, et igasugune mulla häirimine (sh segamine) võib kahjustada mulla struktuursust ja poorsust ning mullaomaduste muutuse tagajärjel ka mullaelustikku. Üks minimaalset mullahäirimist praktiseeriv aiandusviis on permakultuur: seal püütakse jälgendada looduslikke ökosüsteeme, kus muld säilitab oma struktuuri aastast aastasse.

Taimede valik

Suurel alal ühe kultuurtaime kasvatamine ehk monokultuurne peenar/aiamaa. Igal aastal samas kohas samade taimede kasvatamine.

Kastmine

Ära kasta liiga tihti ega liiga külma veega.

Taimede valikul on soovitatav lähtuda kaaslastaimede põhimõttest ning kasvatada ühes peenras eri liiki taimi (ka eri kõrgusega, eri õievärvusega ja eri ajal valmivaid taimi, juur- ja lehtköögivilju jne), nii et taimed annavad üksteisele hüvesid ja suurendavad vastupanuvõimet häiringute suhtes (nt põud, kahjurite levik). Ka suurtel põldudel rakendatakse viljavahelduse põhimõtet, millest on linnaaianduse tarbeks õppida. Sellest lähtuvalt roteeruvad kasvatatavad kultuurid kindlas järjekorras peenrast peenrasse ning tagavad kõige optimaalsemad mullaomadused järgmistele. Eelista kohalikku päritolu, vähenõudlikke ja muud elustikku (nt tolmeldajaid) toetavaid taimi. Laste ja lemmikloomade läheduses väldi mürgiste ja muidu ohtlike (nt okastega) taimede kasvatamist.

Kasta pigem natuke harvem, kuid rohkema veega, soovitatavalt vihmaveega. Kasta pigem õhtul või varahommikul (siiski pea meeles, et nt tomatile ei ole kasulik jääda ööseks liiga märjaks).

Mullakvaliteet, tervis ja toit

Terved mullad on iga tervisliku ja jätkusuutliku toidutootmise alustala.¹³ Näiteks Tallinnas Lasnamäel asuv Vormsi roheala¹⁴ on hea näide sellest, kui mitmekesiste omadustega võib olla linna mullastik ja selle omadused – nii ka saastetase. Selle ala mõjutegurid on olnud muu hulgas seal aset leidnud põleng, prügistamine ja osaliselt sealne fauna, eelkõige rotid, kes on tassunud alale erinevaid jäätmeid.

Paljudes piirkondades on mullaomaduste (kontrollitud või aimdusliku) halva kvaliteedi tõttu otsustatud rajada linnaaedu konteaineriaanduse vormis.¹⁵ Sellisel juhul kasutatakse kokkusegatud kasvusubstraate, mille koostises on levinud erinevad kompostmullad, turbad ja muud lisandid. Nende muldade eelis linnas looduslikult esinevate muldade ees on sageli märksa suurem orgaanilise aine sisaldus, mida võib saasteainete liikumise piiramise ja toitainesisalduse poolest pidada heaks omaduseks. Mullas orgaanilise aine sisaldus ja happesus on kaks tegurit, mis mõjutavad kasvava toidu ohutust, seega on aedniku roll veenduda, et nende tase oleks optimaalne. Seda saab teha, kui lisada mulda komposti ja happesuse reguleerimiseks näiteks paekivijahu, kuni mulla reaktsioon on nõrgalt happeline kuni neutraalne (pH umbes 6-7) (vt ka lk 125).

- 13 Matthias J. Salomon, Timothy R. Cavagnaro, Healthy soils: The backbone of productive, safe and sustainable urban agriculture. – Journal of Cleaner Production, 2022, nr 341, lk 138808. dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130808
- 14 Piret Vacht, Kadi Karmen Kaldma, Lisett Barbo, Maali Suitso, Vormsi roheala mulla- ja taimeproovide analüüs. Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut, Tallinna Strateegiakeskus, 2022.
- 15 Kadi Karmen Kaldma, Kairi Koort, Piret Vacht, Kairit Järvamägi, Madis Metsis, Tiiu Koff, Tallinna linnaaedade mulla- ja taimeproovide analüüs. Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut, Tallinna Keskkonna- ja Kommunaalamet, 2019.

Oluline toiduohutuse mõjutegur on ka alal leiduv elustik. Ühest küljest võib siin käsitleda makroelustikku, näiteks närlisi, lemmikloomi või linde, kes võivad ala kvaliteeti kahjustada prügiga (raskmetallid, mikroplast jms). Teisest küljest ei maksa unustada silmale nähtamatut mikrobioloogilist elustikku,¹⁶ mis esineb mullas spontaanselt, aga satub mulda ka erinevate kandjatega (nt loomade väljaheidetega).

Mullaga kokkupuutumisel on mitmeid hüvesid inimese tervisele. Näiteks kinnitavad prooviuuringud, et regulaarne ja ka lühiajaline kokkupuude mulla ja taimse materjaliga (samuti teiste looduslike materjalidega) suurendavad inimese soole- ja nahamikrobioota mitmekesisust,¹⁷ mis toetab immuunsüsteemi¹⁸ ja võib mõjuda depressiooni vastu.¹⁹ Seega võib väita, et värske ja tervisliku toidu pakkumise kõrval toetab linnaaiandus linnakodanike tervist ka muul viisil.

Kuigi enamik mulla mikroorganisme on inimesele ohutud, esineb ka erandeid. Mullast pärinevad nakkused võivad olla tingitud otsesest kontaktist mullaga, selle osakeste alla neelamisest (pesemata kätega söömine) või sissehingamisest

- 16 Kadi Karmen Kaldma, Tallinna kogukonnanäedade mulla mikrobioloogilise koostise määramine. Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut, magistr töö, 2021.
- 17 Justin L. Sonnenburg, Erica D. Sonnenburg, Vulnerability of the industrialized microbiota. – Science, 25.10.2019, nr 366(6464). doi.org/10.1126/science.aaw9255
- 18 Mira Grönroos, Anirudra Parajuli, Olli H. Laitinen, Marja I. Roslund, Heli K. Vari, Heikki Hyöty, Riikka Puhakka, Aki Sinkkonen, Short-term direct contact with soil and plant materials leads to an immediate increase in diversity of skin microbiota. – MicrobiologyOpen, 2019, nr 8(3). doi.org/10.1002/mbo3.645
- 19 Stefan O. Reber, Philip H. Siebler, Nina C. Donner, James T. Morton, David G. Smith, Jared M. Kopelman, Kenneth R. Lowe, Kristen J. Wheeler, James H. Fox, James E. Hassell Jr, Benjamin N. Greenwood, Charline Jansch, Anja Lechner, Dominic Schmidt, Nicole Uschold-Schmidt, Andrea M. Füchsl, Dominik Langgartner, Frederick R. Walker, Matthew W. Hale, Gerardo Lopez Perez, Will Van Treuren, Antonio González, Andrea L. Halweg-Edwards, Monika Fleshner, Charles L. Raison, Graham A. Rook, Shyamal D. Peddada, Rob Knight, Christopher A. Lowry, Immunization with a heat-killed preparation of the environmental bacterium 'Mycobacterium vaccae' promotes stress resilience in mice. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 2016, nr 113(22), lk E3130-E3139. doi.org/10.1073/pnas.1600324113

(sh mullaerosioon). Toidu kaudu levivad haigused võivad ohustada inimese tervist väga mitmesuguseid teid pidi: peale saagikoristusele järgneva käitlemise on oluline vältida mulla ja komposti saastumist näiteks salmonella- või kolilaadsete bakteritega.²⁰

Meie seni linnakeskkonnast võetud mikrobioloogiliste proovide analüüside tulemused näitavad,²¹ et mõnes üksikus paigas leitud kõrgeenenud kolibakterite tase on pigem juhuslik ja mitte laialt levinud. Siiski annab see alust kontrollimatutes keskkondades rõhutada, et toitu on vaja enne selle tarbimist pesta.

Kuidas kavandada toidukasvatust linnas?

Kui soovid toitu kasvatada olemasoleval mullal, uuri vanu kaarte endiste tööstusalade kohta ja tutvu varasemate linnas tehtud uuringutega, et leida toidukasvatamiseks võimalikult saastevaba mullaga paik.²²

Ükskõik kas soovid rajada konteinerpeenrad või kasvatada toitu otse maapinnal, soovitame võimalusel analüüsida muldade saastetaset. Neid teenuseid saavad pakkuda ülikoolid (nt Eesti maaülikool), keskkonnavaldkonna konsultatsiooni-ettevõtted ja laborid (nt Maaelu Teadmuskeskuse laborid, Keskkonnauuringute Keskus).

20 Patogeensetest bakteritest mullas saab vabaneda mitmesuguste meetoditega, näiteks kuumkompostides, auruga või päikesega desinfitseerides, keemilisi desinfitseerimisvahendeid kasutades, aga ka kasuliklike mikroorganisme lisades. Saastunud mullaga kokkupuutel tuleks käsi hoolikalt pesta ning tööriistad puhastada ja desinfitseerida. Tervendamisprotsess võib olla võtta aega ja nõuda eri meetodite kasutamist. Vt Anne-Laure Vivant, Dominique Garzyn, Pascal Piveteau, 'Listeria monocytogenes', a down-to-earth pathogen. – Front Cell Infect Microbiol, 2013, 28.11. nr 3, lk 87. doi.org/10.3389/fcimb.2013.00087

21 Kadi Karmen Kaldma, Kairi Koort, Piret Vacht, Kairit Järvamägi, Madis Metsis, Tiiu Koff, Tallinna linnaaedade mulla- ja taimeproovide analüüs. Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut, Tallinna Keskkonna- ja Kommunaalamet, 2019; Piret Vacht, Kadi Karmen Kaldma, Lisett Barbo, Maali Suitso, Vormsi roheala mulla- ja taimeproovide analüüs. Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut, Tallinna Strateegiakeskus, 2022.

22 Nt geoportaal või uuringud.tallinn.ee/uuring/otsing

Õhusaaste eest kaitseb aiasaadusi ja mulda kõige paremini saasteallika eemaldamine. Kui see pole võimalik, abistab hea õhu liikuvus ning aia eraldamine saasteallikast (nt suurest teest) mitmerindelise ja hooajaülese taimestiku või muude takistustega.

Kogukonnaaias tegutsedes on oluline kokku leppida, milliseid aianduspõhimõtteid kasutatakse.

Aiandusmeetodid ja toit

Kasutatavad aiandusmeetodid mõjutavad kasvatatava toidu kvaliteeti. Üks võimalus on juba eelmainitud soovitud mullaomaduste kujundamine, kuid veel mõjutab aednik toidu ohutust kasutatavate väetiste, taimekaitsevahendite ja teiste lisandite kaudu. See on eriti oluline, kui tegutsetakse kogukonnaaias, kus pole varem aianduspõhimõtete asjus konkreetseid kokkuleppeid sõlmitud.²³ **Kui aednike teadlikkus on vähene, ei saa eeldada, et kõigil aednikel on aianduses ühesugused põhimõtted.** Linnas pole küll taimekaitsevahendite kasutamine laialt levinud, ent nii sihilike kui ka teadmatusest tulenevate erandite suhtes tuleb olla ettevaatlik – näiteks umbrohutõrje ja kahjuritõrje meetmete rakendamisel. Ohutuimad meetodid on sageli mehaanilised (rohimine või kahjurite käsitsi eemaldamine) või muud keskkonnasäästlikest aianduspõhimõtetest lähtuvad toimumisviisid.

Kokkuvõte

Igas linnaruumipaigas on erisugused keskkonnatingimused, mis avaldavad otsest mõju ka linnas kasvatatava toidu tervislikkusele ja ohutusele. Need tulenevad ala ajaloost, kasutatava mulla või kasvusubstraadi päritolust ja koostisest, õhukvaliteedist,

23 Kairit Järvamägi, Tallinna kogukonnaaedade muldade süsiniku- ja toitainebilanss ning aednike teadlikkus mulla säästvast majandamisest. Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut, magistr töö, 2021.

inimeste aianduspõhimõtetest ja paljust muust. Tuginedes Tallinna kogukonna- ja õppeaedade ning Vormsi roheala mulla- ja taimeproovide analüüsidele, võib öelda, et hoolimata piirkondlikest mullasaaste iseärasustest, mis on seotud näiteks raskmetallide suurema kontsentratsiooniga muldades ning õhusaastega, on üldine Tallinna linnaaedade seisund siiski võrdlemisi hea. Mõnes asukohas on soovitatav eelistada konteaineraiandust, mille puhul kasutatakse kompostipõhist substraatumulda. Mõnele aiale saab anda lisasoovitusi, kuidas kasutada substraatumulda võimalikult pikaajaliselt ja kestlikult. Juhul kui kogukonnaaedades toimitakse keskkonnahoidikult, pakuvad need inimestele ja ökosüsteemidele mitmesuguseid hüvesid.

Pese toitu enne söömist!

Lugemissoovitused

Ulrike Windsperger, Permakultuuri käsiraamat. Nutikas planeerimine ja jätkusuutlik aiandus. Tlk Ann Kitsnik. Post Factum, 2017, 188 lk.

Mulla ABC osa I-VI. pk.emu.ee/oppematerjalid-o

Jaan Kanger, Toomas Kevvai, Leonhard Kevvai, Heino Kärblane, Alar Astover, Ene Ilumäe, Enn Lauringson, Valli Loide, Priit Penu, Livi Rooma, Karli Sepp, Liina Talgre, Uno Tamm, Väetamise ABC. Põllumajandusuuringute Keskus, 2014. metk.agri.ee/sites/default/files/documents/2024-07/Vaetamise_ABC.pdf

Piret Pappel, Mikrobiom on samasugune ökosüsteem nagu mets või märgala (intervjuu Tartu Ülikooli mikrobiomika professori Elin Oruga). – Horisont, 2024, nr 3. teadus.postimees.ee/8041526/mikrobiom-on-samasugune-okosusteem-nagu-mets-voi-margala

7. Linn kui looduse toidulaud

Merle Karro-Kalberg, Anna-Liisa Unt, Karin Bachmann

Linnad laiuvad vaid kolmel protsendil Maa pindalast, kuid nende jalajälg on tohutu: linnad kulutavad ligi 60–80 protsenti kogu toodetavast energiast ja annavad 75 protsenti süsinikestest.¹ Jätkusuutlikuma tuleviku nimel, et ei napiks puhas vett, õhku ja toiduaineid ning et meil oleks vaimset ja füüsilist tervist toetav keskkond, on vaja hakata seda jalajälge tasapisi vähendama. See tähendab rohealade ümbermõtestamist ja monofunktsionaalsete, intensiivselt pügatud muru, mõne ilupõõsa, lillepeenra ja kõrgete puudega haljasalade ümberkujundamist. Koos inimestega peavad linna oma koduks ka paljud teised liigid, keda on inimesele vaja, et säilitada vaimne ja füüsiline tervis. Seetõttu tuleb tagada söödav linn ja toiduahela rikkalikkus ka nendele liikidele, kes toimetavad küll taustal, kuid on inimestele olulised.

Hiljuti pälvis heakskiidu Euroopa Liidu looduse taastamise määrus. Määruse eesmärgi kohaselt tuleb taastama asuda metsi, rohumaid, märgalasid, jõgesid ja järvi, kuid selle otsuse mõju ulatub ka linna ning taastada tuleb ka linna ökosüsteeme. Linnu tuleb hakata teistmoodi planeerima: rohelust ja loodust võtta võrdsena teede, tänavate, maa-aluste torude ja tänavatega. Tuleb luua niite, niita vähem, istutada põõsaid, kasutada kodumaiseid liike ning vaadata üle haljastuse hooldusviisid.² Iga uusarendust rajades tuleks arvestada olemasoleva haljastusega ja see maksimaalselt säilitada, eriti tühermaa puhul, ning peale selle rajada katuseaedasid ja istutada fassaadil kasvavaid ronitaimi.³

1 The Sustainable Development Goals Report 2023. unstats.un.org/sdgs/report/2023

2 Catharine Ward Thompson, Urban open space in the 21st century. – Landscape and Urban Planning, 2002, nr 60(2), lk 59–72. [doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00059-2](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00059-2)

3 Nature Restoration Regulation. environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/nature-restoration-regulation_en

Linnastumine on üks suuremaid elurikkuse kao põhjustajaid,⁴ sest elupaigad kas jäävad ehituse alla või fragmenteeruvad⁵ ning valglinnastumine toimub looduslike ja elurikkaste alade arvelt.⁶ Samal ajal on linnades ka võimalus elurikkust hoida ja kasvatada. Ingo Kowarik toob välja, et linnad võivad taimedele pakkuda paremat levikuala, s.t linnad on taimkatte poolest rikkamad kui linna ümbritsevad alad,⁷ sest linnad on mosaiiksemad. Väikestest fragmentidest on suurem võimalus luua eri tüüpi elupaiku ning seega kujundada linnadest toidulaud putukatele, loomadele, lindudele ja taimedele.

Roheline taristu

Selleks, et linna rohealad oleksid rikkalikumad, pakuksid elupaiku ja oleksid inimesele tervislikud, tuleb linnahaljastuse kavandamisel võtta aluseks uued põhimõtted. Ka linnahaljastusest tuleks mõelda kui terviklikust ökosüsteemist – sidusast võrgustikust, kus pargid, skväärid, aiad, metsad, niidud, pargid, põõsastikud ja tänavaservad moodustavad katkematu roheline laine.⁸ Mõõda seda saavad linnas peale inimeste liikuda ka näiteks tolmeldajad, kes on inimesele vajalikud kas või selleks, et meie toidulaua oleksid õunad, pirnid, ploomid jms.

Tervikuna töötav haljasvõrk on terve elukeskkonna, ökosüsteemide ja seeläbi tervete inimeste oluline tugi. Linnast kui toidulauast on räägitud pikalt: inimesi julgustatakse kasvatama

4 Anna Kondratyeva, Sonja Knapp, Walter Durka, Ingolf Kühn, Jeanne Vallet, Nathalie Machon, Gabrielle Martin, Eric Motard, Philippe Grandcolas, Sandrine Pavoine, Urbanization Effects on Biodiversity Revealed by a Two-Scale Analysis of Species Functional Uniqueness vs. Redundancy. – *Frontiers in Ecology and Evolution*, 24.03.2020, nr 8. doi.org/10.3389/fevo.2020.00073

5 Richard T. T Forman, Urban Habitat, Vegetation, Plants. – Rmt: Urban Ecology. Science of Cities. Cambridge University Press, 2014, lk 205–240. DOI: doi.org/10.1017/CBO9781139030472.010

6 Samas.

7 Ingo Kowarik, Novel Urban Ecosystems, Biodiversity, and Conservation. – *Environmental Pollution*, 2011, nr 159(8–9), lk 1974–1983. doi.org/10.1016/j.envpol.2011.02.022

8 Catharine Ward Thompson, Urban open space in the 21st century. – *Landscape and Urban Planning*, 2002, nr 60(2), lk 59–72. doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00059-2

tomateid, maitsetaimi ja muud söödavat. Vähem on pööratud tähelepanu asjaolule, et meiega linnas koos elavatele liikidele on linn ainuke toidulaud, samal ajal kui inimesele ei too ühe peenra ikaldumine nälga majja, sest kaupluses on kõik olemas. Linnas elavate liikide elu sõltub otseselt toidubaasist ja enamiku nende toidubaas sõltub omakorda inimesest: millist haljastust linna kavandatakse, kuidas seda hooldatakse, kui suurel määral sekkutakse, kui palju vihmavett aineriingest eemaldatakse ja torudesse suunatakse, kui palju mullapinda asfaldiga kaetakse, kui suures mahus on jõekaldad betooni kammitsetud, kui sageli niidetakse, milliseid taimi istutatakse jne.

Linnaloodusesse peaks suhtuma ennekõike kui teiste liikide toidupanka ja langetama otsuseid sellelt pinnalt, kui kasulik on mingi tegevus nende toidulaua mõttes, mitte inimesele meeldimise aspektist. Elurikkus tähendab ennekõike võimalikult pikki toiduahelaid, mille tekke eeldus on mitmekesine taimestik ja valik erinevaid kooslusi. On linlaste teha, kas näiteks kimalased saavad elada kogu oma elutsükli vältel paiksena, sest nad saavad terve suve valida õitsevate taimede vahel ning ka talvekorter on sealsamas.

Praegu kasutatakse peamiselt väheste liikidega haljastust, mis õitseb ühel ajal ning annab seega toitu vähestele ja lühikese perioodi vältel. Omamaiste liikide kasutamine, sealhulgas n-ö umbrohtude kontrollitud lubamine taimekooslustesse tõstab märkimisväärselt koosluste vastupidavust ning ühtlasi garanteerib toidulaua terve suve vältel. Paljud inimsilmale vähemärgatavad õied on väga nektaririkkad ja seemned hiljem väga toitvad (näiteks kõrvenõgesel, pujul). Peale õite toituvad paljud putukad või nende röövikud/vastsed taimevarte mahlast, lehtedest ja muudest taimeosadest. Omamaised liigid on selliste toitujatega kohastunud ega hukku, aianduspoest soetatud välismaine taim ei pruugi endale võõraste toitujatega pikalt vastu pidada. Tasakaalu otsimine ja säilitamine, eri tüüpi taimede õige vahekord koosluses – et oleks toidulaud teistele liikidele, aga ka inimesele huvitavat vaatamist – on nüüdisaegse linnahaljastuse peamine suund. Linn saab olla söödav kuni viimase sügise lehejupini. On meie teha, kas lubame linnad selliseks kujundada.

Mis Eesti rohealadel viga on?

Lihtsustatult: Eesti rohealade ja aedade mitmekesisust ja elurikkust saaks tõsta, kui tegeleda kahe suurema vea parandamisega: vähendada sisse toodud kultuurtaimede hulka ja murualade pindala. Sisse toodud taimestiku osakaal on 1970. aastatest kasvanud 70 protsenti: see mõjutab märkimisväärselt ökosüsteeme ja siinset elurikkust.⁹ Üldiselt tähendab see linnade puhul, et haljastuses kasutatakse peamiselt võõramaiseid liike, mis pole siinsete oludega kohanenud ega paku kohalikule elustikule tuge. James Lovelock on raamatus „Gaia kättemaks“ öelnud: „[---] säästva arengu jaoks on liiga hilja – see, mida me vajame, on säästev tasaareng (ingl *degrowth*).“¹⁰

Linnalooduse puhul on tasaareng pöördumine looduslike protsesside ja poollooduslike koosluste rakendamise poole linnahaljastuses. Eksootiliste liikide, istikute ja seemnete sisetoomist ja kasutamist aedades-parkides peetakse endiselt arengu märgiks, kuid meie linnakeskkonnas oleks tarvis just kodumaiseid ja omamaiseid lihtsaid liike. Kohalik liik on meie oludes kohastunud, ta on toiduks lindudele-loomadetele-putukatele ning temaga käib kaasas meile nähtamatu elurikkus (bakterid, seened, putukad jms). Kasulike kaaslejade olulisuse kriipsutavad alla Soomes tehtud uuringud, kus on välja toodud elurikka looduskeskkonna, näiteks mitmekesise taimestiku ja mulla soodne mõju laste tervisele.¹¹

9 IPBES, Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Toim Eduardo S. Brondízio, Josef Settele, Sandra Diaz, Hien T. Ngo. IPBES secretariat, Bonn, 2019, 1148 lk. doi.org/10.5281/zenodo.3831673

10 James Lovelock, *The Revenge of Gaia: Earth's Climate Crisis & The Fate of Humanity*. New York: Basic Books, 2007, lk 7.

11 Marja I. Roslund, Riikka Puhakka, Mira Grönroos, Noora Nurminen, Sami Oikarinen, Ahmad M. Gazali, Ondřej Cinek, Lenka Kramná, Nathan Siter, Heli K. Vari, Laura Soininen, Anirudra Parajuli, Juho Rajaniemi, Tuure Kinnunen, Olli H. Laitinen, Heikki Hyöty, Aki Sinkkonen, ADELE research group, Biodiversity intervention enhances immune regulation and health-associated commensal microbiota among daycare children. – *Science advances*, 2020, nr 6(42). www.science.org/doi/10.1126/sciadv.aba2578

Linna rohealad on tihti liigivaesed – neis annab peamiselt rohelist tooni tihti pügatav muru. Kogu USA pindalast on 1,9 protsenti muru, Rootsis katab muru 0,6 protsenti riigi pindalast, üleilmselt on 1,4 protsenti rohumaid muru.¹² Muru on parkide, liiklussaarte, eraaedade ja tööstushoonete ümb-ruse peamine roheline materjal, linnakeskkonna märkamatu tapeet. Niidetud muru ei ole muud kui dekoratiivsel eesmärgil loodud taust, kuid rohualad saavad olla linnalooduse ökosüsteemi toetajad.

Kui soovida linnas ruumi juurde põõsastele ja puudele, siis üks võimalus seda leida on muru arvelt. Sagedasti pügatavas murus ei lähe taimed kunagi õitsema, seega ei paku need toitu tolmeldajatele. Lühikeses murus ei leia putukad ega loomad pelgupaika. Sage pügamine teeb roheala põuakartlikuks. 2024. aasta suvel oli Tartus näha, et juunikuu kuumale pidasid vastu paremini need alad, mida ei niidetud. Kui kuumal päeval termokaameraga pilti teha, siis selgub, et asfaldi järel on kuumimad paigad pügatud murualad – niitmata jätmise vähendab pinnatemperatuuri mitme kraadi võrra. Puud, põõsad ja rikkalik rohttaimestik on mõnusama linna põhitegurid.

Kuidas elurikkust suurendada?

„Kureeritud elurikkuse“ projekt sündis 2020. aastal Tartus, Euroopa kultuuripealinna Tartu 2024 põhiprojektina. Projektiga testime senisest erinevaid kujundus- ja hooldusvõtteid kesklinnas Ueturu pargis, Keskpargis ja Vabaduse puiestikus. Oleme jätnud pargialad niitmata, külvanud omamaiste taimede seemneid ning neid mujalt kesklinna ümber istutanud ja jätnud mõned kohad täiesti omasoodu kujunema. Need viisid ja põhimõtted saavad abiks olla ka era- ja linnaaedade pidajatele.

12 Shishir Paudel, Sarah L. States, *Urban green spaces and sustainability: Exploring the ecosystem services and disservices of grassy lawns versus floral meadows*. – *Urban Forestry & Urban Greening*, 2023, nr 84(6). doi.org/10.1016/j.ufug.2023.127932

Niitmise vähendamine

2020. aasta kevadel valiti Tartu Keskpargist aastaid regulaarselt niidetud pargimurust välja mõned kohad, mida kasutati mängimiseks, piknikuks või muuks pargitegevuseks kõige vähem või üldse mitte. Keskpargi katsest on näha, et koosluse liigirikkuse tulusaks suurendamiseks ei piisa alati ainult niitmiskordade vähendamisest. Mullas ei ole sellist seemnepanka, mis vastaks uutele ootustele.

Esimesel katseaastal loendati Keskpargis kõik seal kasvavad taimeliigid, mille hulgas tuvastati lisaks puudele-põõsastele 70 liiki rohttaimi. Seda polegi vähe, ent niidetavana on neist vähe kasu. Teisalt ei anna nende niitmata jätmine lopsakat kooslust, mis oleks ühtaegu hea toidu- ja varjepaik linnaloomadele ja -lindudele ning turgutav looduskogemus linnainimestele. Pikka aega madalaks niidetud koosluses on kohanenud taimed, mis seda taluvad: harilik linnurohi, roomav metsviits, harilik hiirekõrv, lõhnav kummel ja humalutsern, mis ongi madala kasvuga või roomavad. Neid täiendavad tugevad ja intensiivsed kõikjal hakkamasaajad: harilik naat, villtakjas, harilik puju ja harilik malts, mis võtavad kõrgeks kasvades võimust ja matavad teised õitsejad enda alla.

Linnaniit

Niidud on Eesti üks liigirikkaim poollooduslik kooslus. Palju eri ajal õitsevaid ja viljuvaid taimi pakub rikkalikku toidulauda liblikatele, kimalastele, lindudele ja pisiimetajatele. 2020. aasta oktoobris rajati koos linlaste abiga Uueturu parki esimene linnaniit.

Uueturu niidu loomiseks kasutati vaid Eestis kasvatatud ja kohalikelt niitudelt korjatud seemneid. Linnaniitude alla kuuluvad ka pargiteedede äärde jäetud madalad mururibad. Linnaniitu niidetakse kord aastas, septembris. Niidu loomisest peale on seda tehtud talgukorras vikatiga: Eestimaa Looduse Fond toob vikatid ja õpetab soovijaid niitma, oskajad tegutsevad iseseisvalt. Aastate jooksul on kujunenud oma fännibaas, kes tuleb alati appi niitma. Vikatiga niidetud hein jääb paariks päevaks maha, et valminud seemned jõuaksid variseda järgmise aasta seemnepanka täiendama, ning veetakse siis ära.

Linnasalu

Looduses eristavad ökoloogid erinevaid kasvukohatüüpe: näiteks soostunud metsa, rannikuniitu, halli rannikuluidet, pohlamännikut jne. Ka linnakeskkond on täis mitmekesiste elupaikade potentsiaali, kuid neile võimaluse andmine on paljuski vaenuliku hoiaku tõttu takistatud. Seetõttu korduvad avalikus ruumis kasutatavad lahendused ja liigid nii linnast linna kui ka riigist riiki. Kriteeriumid, mille järgi taimi haljasaladele valitakse, lähtuvad põhjendusest, nagu hind, majandamismugavus, hooldusmugavus, vandaalikindlus, võimalikult kirkad ja suured õied, ehkki märksa suuremaid võimalusi annab olemasolevate tingimuste ärakasutamine.

Harva on linna keskel võimalik tegeleda sellise potentsiaaliga kooslusega nagu Vabaduse puiestik. Aastate jooksul on seal välja kujunenud salumetsa kasvukohatüübile lähedased tingimused: hämar puudealune, liitunud võrad, lisaks jõe lähedus. Alustaimestik on seal praegu küll suures osas kasin, kui arvata välja kevaditi õide puhkev atraktiivne kuldtähtede ja siniliiliate väli, mis pärast puude lehtimist ja taimede äraõitsemist annab koha hõredate kõrrelistega mullapinnale. Kui mõned hekid välja arvata, siis põõsarinne seal peaaegu puudub. Parki ei kasutata väga aktiivselt, inimesi pelutab hämarus ja puude latvades pesitsevate künnivareste koloonia.

Esimeste linnasalu kujundamise tövõtete hulgas oli juba varem raiele määratud halvas seisus puude raiumine, samuti lõpetati niitmine ja hekkide pügamine. Alustaimestiku rikastamiseks toodi (kokkuleppel maaomanikuga) taimed värskelt lageraielangilt, kus alusmetsaliigid olid sattunud raiete tõttu neile mittesobivatesse kasvutingimustesse ning oleksid lühikesee aja jooksul hukkunud. Linnasalusse istutati ümber üla-seid, sinililli, pihlakaid, sarapuid, linaste aedadest annetati kõrget maasikat, sõnajalga ja kuutõverohtu.

Element, mida kasutatakse linnas vähe, on elustikutüvi. Tavalise hooldusraie käigus langetatakse puud linnas tükkidena ja viiakse minema, tervete tüvede tekkeks on vaja eraldi kokkuleppeid. Kuna linnasalus oli tarvis mõned kehva terviseiga puud raiuda, saeti need puud maha pikkade tüvedena ning paigutati parki vaadeldavatele kohtadele. Lamapuit toetab sellist elurikkust, mida inimsilm ei näe üldse või märkab harva: seeni, sambraid, samblikke ja putukaid. Suur tüvi maapinnal on lastele lõppematute võimalustega mängukoht, mida ka agaralt kasutatakse. Täiskasvanud istuvad tüvedel hea meelega, eriti kuumal suvepäeval, kui linnasalus on ümbritseva linnakeskkonnaga võrreldes tuntavalt jahedam. Lamapuidu ja samast puust kukkunud okstest kujundatud oksa-vaalude kõrval paigutati parki ka suuri kive. Need loovad endi

ümber mikrokeskkondi, hoiavad lohkudes niiskust, annavad taimejuurtele võimaluse kinnituda jne.

Linnasalu ei ole täiesti ilma sekkumisteta: kuna pärast niitmiste lõppu on puude järelkasv väga aktiivne (hobukastan, harilik pärn), siis hoitakse valikuliste lõikustega pargis tasakaalu, et oleks nii avatud kui ka suletud alasid ning mitmekesisust. Plaanis on eraldada pargist üks tükk, kus edaspidi ei tehta aastate vältel mitte midagi. See katse annab võimaluse kõigil oma silmaga näha ja võrrelda, kui suuri sekkumisi on tarvis, et saabuks teiste liikide elupaikade ja inimesele meeldiva keskkonna tasakaal, kuidas reageerib loodus, kui inimene sekkumise lõpetab, millised liigid seal võivad kodu leida jne. Väikeses mahus on sellised katsed inimestele huvitavad jälgida: n-ö turvaline metsikus keset linna on väga atraktiivne, pealegi kasulik õppevahend lastele ja noortele.

Linnarohtla

Linnarohtla on uus ökosüsteem. See tähendab inimtekkelisi kooslusi, mida looduslikuna kuskil koos kasvamas ei leia, kuid nende kasvutingimused seda justkui võimaldavad. Linnarohtlasse on kokku kasvama pandud umbes 50 liiki mitmeaastaseid õitsevaid liike, mis kõik toetavad tolmeldajate toidulauda.

Linnarohtla taimekoosluse ülesehitus on läbimõeldud, taimed on kokku pandud kasvu, õitsemisaja ja värvide järgi. Tulemus on kirev ja huvitav, eri struktuurid ja vormid pakuvad vaatamist kuni hilissügiseni, sest ka kuivanud taimevarred on dekoratiivsed. Varsi ei lõigata maha enne kevadist uue kasvuperioodi algust, sest lumest turritavad kõrred on ilusad ja vartel olevad seemned pakuvad pika aja vältel väike-lindudele toidulauda. Pärast istutusjärgset kastmist taimi rohkem ei turgutata (ei kasteta, ei väetata), et juured õpiksid iseseisvalt sügavalt pinnasest kasvuks vajalikku kätte saama.

Kaose kureerimine

Elurikkuse kaitse ja suurendamine linnades on looming. Nagu ütleb semiootik Ott Puumeister: see on pidev koosluste, aja, ruumi, tehnoloogia ja kommunikatsiooni taasleiutamine.¹³ Nii on olnud ka „Kureeritud elurikkuse“ projektis. Õnneks võib nentida, et tulemused on olnud head.

„Kureeritud elurikkuse“ katsepargid on lisatud Tartu Rohe-
ringi projekti monitooritavate rohealade hulka. Taimestiku ja loomastiku elurikkust loendatakse ja võrreldakse omavahel

¹³ Ott Puumeister, Lõppsõna. – Rmt: Félix Guattari, Kolm ökoloogiat. Loomingu Raamatukogu, 2024, 56 lk.

elurikkust soosival moel ning tavapäraselt hooldatavatel haljasaladel. 2023. aasta liblikate loenduse tulemused näitasid, et Uueturu pargis tehtud sekkumised on tõepoolest liblikate arvukust suurendanud. Nimelt leiti tihedasti niidetavatel aladel 4 liblikaliiki, Uueturu pargis aga 16. Taimede monitooringust koorus välja, et kui võtta arvesse 20 × 20 sentimeetristel katselappidel tehtud loendus, on Uueturu pargi linnaniit üks linna elurikkamaid. Loendatud katselapile mahtus 13 eri taimeliiki. Vähem intensiivselt hooldatud niidualt leiti 70 taimeliiki, samal ajal niidetavalt alalt 47. Ka linnasalu andis üldiselt monitooringus häid tulemusi: intensiivselt hooldataval pargipoolel loendati 43 liiki taimi, linnasalu pool 69.

Kuidas mõjub eri meetodite kasutamine linna elurikkusele pika aja jooksul, pole teada. Andmeid, ka Euroopa tasandil, on veel liiga vähe. Esimesi samme astutakse aga igal pool, mitte ainult Tartus, ning see töötab, et loodusele leitakse linnas varjupaik ja linnast saavad söönuks ka teised liigid, mitte ainult inimene.

8. Maja pole veel valmis, aga teeme kõigepealt aia. Kogukonnaaed kui hüljatud hoonete vahekasutusstrateegia Põhja-Tallinnas

Henri Kopra

Ajalooliste tööstusmaastikega põimunud Põhja-Tallinnas on praegu rohkem kogukonnaaedu kui üheski teises Tallinna piirkonnas. Kuigi sealne elanikkond moodustab vaid 14 protsenti (62 000)¹ Tallinna rahvaarvust, on Põhja-Tallinna poolsaarele 2025. aasta seisuga rajatud koguni kolmandik kõigist Tallinna kogukonnaaedadest (13/49).² Pärast tööstuse vähenemist on piirkonna mahajäetud maastikud suuremate taasarenduste ootuses leidnud vahepeal erisuguse kasutuse, olulisel kohal on linnaaiandus. Tähelepanuta jäetud ruum kannab oma n-ö katkise esteetika olemuses harjumuspäraselt korrastatud paikadega võrreldes ruumilisi vabadusi ja võimalusi ning meelitavad loometegevust. Põhja-Tallinna kiirete linnamuutuste puhul kinnistavad aiad kohalikku identiteeti ja pakuvad võimaluse muuta kasutuseta alasid ligipääsetavaks ja sotsiaalselt tootlikumaks.³ Kuigi ühisaiandus on Eesti linnades laialt levinud, on kogukonnaaed siin võrdlemisi uus ruumitüpoloogia. Kogukonnaaianduse juured ulatuvad 1970-1980. aastate New Yorki, kus aiad rajati ühisomandina protestiks üha enam ruumi ja maad erastavatele kommerts-kinnisvara arendustele.⁴

Kogukonnaaed on tüpoloogiana nii füüsilises kui ka ühiskondlikus mõttes mittenormatiivne ruum, kus omand on määratletud ning tajutav sotsiaalsete suhete ja ruumi kasutajate

1 Tallinna elanike arv. Tallinna Linn, 2024.
www.tallinn.ee/et/tallinna-elanike-arv

2 Tallinna kogukonnaaiad. Tallinna Linn, 2024.
www.tallinn.ee/et/tallinna-kogukonnaaiad

3 Henri Lefebvre, *The Production of Space*. Tlk Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell, 1991, 461 lk.

4 Karen Schmelzkopf, *Incommensurability, Land Use, and the Right to Space: Community Gardens in New York City*. – *Urban Geography*, 2000, nr 23(4), lk 323-343. doi.org/10.2747/0272-3638.23.4.323.

hoole kaudu. Seesugune ruumiline eripära loob kogukonda, ühtekuuluvust ja tegevust, millest on omakorda saanud ärihuvidele allutatud väärtused. Sellist võtet on hakanud kasutama nii eraarendajad kui ka omavalitsused: varem kasutusesta seisnud ruumide vastu on tekitatud huvi, et seal oleks tegevus ja keegi neid hooldaks. Kuigi kogukonnaaiad sümboliseerivad avalikus kasutuses olevat maad, toimivad need nii era- kui ka munitsipaalmaal sageli vaikumisi tulevikuarenduste sihtmärkidena.

Artikkel heidab valgust Põhja-Tallinna kogukonnaaedade loomisele kui sihilikule spekulatiivsele arenduse ja taasarenduse meetodile. Põhja-Tallinna ühisaedade näited demonstreerivad linnaaedade eri võimalusi ja eetilisi murekohti, mis võivad tekkida, kui eraarendaja, omavalitsus ja kohalik kogukond tarvitavad seda ruumitüpoloogiat ajutisena. Kui see rajatakse vahekasutusstrateegiana, on aed haavatav edasise arenduse suhtes, mis võib neelata aia nii selle materiaalses kui ka sotsiaalses mõttes.

Peamine juhtumiuuring on Kopli 93 ajaloolise rahvamaja krundil asuv kogukonnaaed. Kopli 93 kogukonnakeskus on üks väheseid munitsipaalobjekte Koplis – piirkonnas, mis on pärast aastatepikkust omavalitsuse hooletussejätmist ja sellele järgnenud kopikate eest erastamist (linn müüs Kopli liinid 1,9 miljoni euroga Fund Ehitus OÜ-le, kes on kogu alasse planeerinud investeerida 55–65 miljonit eurot)⁵ läbimas põhjalikku taasarendust. Kopli aia juhtumit saadavad konteksti loomiseks muud Põhja-Tallinnas asuvate aedade omapärade kirjeldused.

Vahekasutus munitsipaalmaal demonstreerib tihti käimasolevat sidusama kogukonna loomise protsessi. Vahekasutuse abil on võimalik uurida kindla asumi avalike ressursside seniseid puudujääke ja teha ülevaade ruumilisest ebavõrdsusest. Nendes aedades väljendub tahtlik *ad hoc* esteetika kasutamine materjalides ja ruumilises korralduses: välisilme rõhutab, et kuigi aia esmane haldaja on omavalitsus, on aed ruumilise kohandatavuse ja levinud materjalide kasutuse tõttu

5 Kopli liinid müüdi 1,9 miljoni euroga. – Linnaleht 27.08.2015. www.ohuleht.ee/691359/kopli-liinid-muudi-1-9-miljoni-euroga

Kopli 93 kogukonnaaed 2021. aastal

kasutajasõbralik ja ligipääsetav. Sellise kogukonnaloome puhul ehitatakse kõigepealt aed, et seejärel hakata arutama asukoha arenguplaane. Aed toimib linnavõimu ja kohalike elanike demokraatliku suhtlusplatvormina. See on eriti kasulik võtte postsovetlikus linnas, kus inimesed ei ole harjunud linna arenguprotsessides kaasa rääkima, kuna ajalooliselt puudub linna ja inimese vahel kasutajasõbralik vahelül.

Aed saab olla kasulik kahes suunas: linn saab infot elanike vajaduste kohta ning kohalikud saavad loomulikus ja aktiivses keskkonnas avaldada oma soove ja mõtteid, mis linna administratiivruumides passiivse kuulajana esile ei kerkiks. Aiatöös osaledes kasvavad nii hoole kaudu omand (ingl *ownership though care*) kui ka agentsus järjepideva tegutsemise kaudu. Nagu rohe-eesmärkide täitmise puhul on oht tõeliste muudatuste tegemise asemel piirduda rohepesuga,⁶ on linna kogukonnaaedade loomise puhul oht piirduda kogukonnapesuga

6 Dagmar Haase, Sigrun Kabisch, Annegret Haase, Erik Andersson, Ellen Banzhaf, Francesc Baró, Miriam Brenck, Leonie K. Fischer, Niki Frantzeskaki, Nadja Kabisch, Kerstin Krellenberg, Peleg Kremer, Jakub Kronenberg, Neele Larondelle, Julianne Mathey, Stephan Pauleit, Irene Ring, Dieter Rink, Nina Schwarz, Manuel Wolff, Greening Cities – To Be Socially Inclusive? About the Alleged Paradox of Society and Ecology in Cities. – Habitat International, 2017, nr 64(6), lk 41–48. doi.org/10.1016/j.habitatint.2017.04.005

Parandustöökoja tarbeks mööbli restaureerimine kogukonnatalgutel 2022. aastal

(ingl *community washing*), kus õilsaid kaasamiseesmärke tähistab pelgalt esteetika. Kaasamine saab toimida vaid juhul, kui pikaajalised kavatsused asukoha ja kogukonna suhtes on selged ning põhjalikku metoodikat järgivale kogukonnaloomele järgnevad ka läbimõeldud muudatused vastavalt kohalike vajadustele, olgu need seotud arhitektuuri, juriidika või kultuuriga. Vastasel juhul on oht, et tekib kaasamisväsimus, kus gruppide vajadusi uuritakse küll mitmel korral, kuid sellele ei järgne teod, või jääb kogukond määramata ajaks olukorda, kus olulisemad avaliku ruumi arendused jäävad poliitiliste eriarvamuste tõttu tegemata.⁷

Kopli 93 muinsuskaitsealuse kultuurikeskuse krundil asuv kogukonnaaed loodi munitsipaalmaal ajutise sekkumisena kavatsusega katsetada tasaarengu põhimõtte⁸ ja sotsiaalse innovatsiooni meetoditele tuginevat taasarendusmudelit. Aed koos parandustöökojaga rajati 2021. aastal Euroopa Liidu rahastatud projekti „Centrinno“ raames. Projekti

7 Bianca Plüschke-Altof, Bradley Loewen, Anni Müüripeal, Helen Sooväli-Sepping, Balancing Participatory Planning and Planning for Resilience in Nature-Based Solutions: A Case of Transformative Agency? – *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 2023, nr 106(4), lk 422–440. doi.org/10.1080/04353684.2023.2258931

8 Degrowth: A Vocabulary for a New Era. Toim Giacomo D'Alisa, Federico Demaria, Giorgos Kallis. London: Routledge, 2015, 248 lk.

Ühiste väärtuste kaardistamise töötuba 2022. aastal

eesmärk oli käivitada alternatiivne, aeglasem ja ringmajandusele orienteeritud arenguprotsess ning uurida sealsete pikaajaliste ja uute elanike ühisruumi vajadusi, kusjuures mõlemat sihtrühma mõjutavad piirkonna kiire areng ja kvaliteetse avaliku hoone puudumine. Vaatamata asjaolule, et krundil asuv 1930. aastate Kopli kultuurikeskus on muinsuskaitseameti hinnangul riiklik mälestis, on hoone seisnud mitmeid aastaid suurema tähelepanu ja pikaajalise arenguvisioonita. Hoone renoveerimist on alati peetud esmaseks ambitsiooniks kohaliku kogukonna hulgas, aga ka omavalitsuse ja muinsuskaitse perspektiivist, kuid täiemahulist renoveerimist takistab vajaliku rahalise investeeringu märkimisväärne maht.

Praegu toimib kogukonnaaed vahekasutusena, mis võimaldab regulaarse tegevuse kaudu demonstreerida avalikku huvi maja kasutuselevõtu vastu. Kuigi siseruumid jäävad otsese tähelepanuta, on vahekasutus võimaldanud kujundada kogukonna ja määratlada kollektiivsed hoiakud kogukonnakeskuse tulevaste ruumisekkumiste suhtes. Sealsed reeglid on kujunenud jooksvalt: ruumi kasutamine, isetegemine, üksteiselt õppimine ja hoone tuleviku ühine kujutlemine käivad käsikäes. Aia ühistegevus on loonud Koplis viljaka pinnase tõeliseks kaasavaks urbanismiks.

Aiakast 2024. aastal

Käies seal tihti ja järjepidevalt, tekib inimesel paigaga side, mida ei saa ühegi kunstliku kaasamise meetodiga taastoota. Kaasav disain ei piirdu seega vaid sõna tasandiga, vaid võimaldab koos tegutsedes oma keskkonda muuta pikema aja vältel aktiivse ja tsükliliselt korduva tegevuse kaudu. Organiseeritud avaliku ruumi tüpoloogia, kus selle kasutajad on oodatud ruumi ise kujundama, on iseseisvuse taastanud Eestis harukordne ning võimaldab murda vabaks käitumiskoodeksitest, mis muude avalike ruumitüpoloogiate puhul on pika aja jooksul juba välja kujunenud. Kui muudes avalikes paikades, nagu

tänav, väljak, park või bussipeatus, ei ole võõraga suhtlemine tavaks või on isegi taunitav, siis kogukonnaaed on harjumuspärase sotsiaal-ruumilises kontekstis justkui heterootopia⁹ eraldiseisev paik, kus kostitatakse sooja tervitusega nii tuttavaid kui ka võõraid. Koplis on taoline ühiskondlik leping loodud teadlikult, et kogukond ei tähistaks vaid samal postiindeksil elavaid inimesi, vaid et aiandusest ja kooskäimisest oleks võimalik kasvatada laiemat sotsiaalset sidusust. Omavahel rohkem läbi käiv mikroühiskond saab omakorda laieneda võrdsemaks ja hoolivamaks makroühiskonnaks. Vahekasutustegevus on loonud ka mahukama kõrgkultuuri alge, mis elavdaks rahvamaja vastavalt tänapäeva vajadustele. Vahekasutust rakendav arengumudel eeldab, et ruum või ala võetakse ühekordse suuremahulise renoveerimise asemel kasutusele pideva pikaaegse protsessina.

Eraarenduste puhul on tähtis, et kogukonnaaiast saaks vahekasutusmudelina sotsiaalmajanduslikult ühtlustav võimalus, mitte esialgse koha aktiveerimise nimel kogukonda ärakasutatav ajutine paik. Kinnisvaraarendajad rajavad kogukonnaaedu aina enam just kohaelavdamise võimaluse ja meelitusvõttena. Suuremad kinnisvaraarendused, nagu Põhjala ja Krulli, rajasid aia esmase ruumisekkumisena inimtegevuse ja kohaloleku tähistamiseks. Aia rajamist rakendatakse toiminguna, mis vähendab neis paikades hüljatuse muljet ning juurutab taasarenduse ja kasvu kogemust. Aed on võimalik rajada kiiremini kui ehitis, mistõttu toimib see vahekasutustüpoloogiana olenemata sellest, kas aed on tege-
likkuses ajutine või püsiv. Kogukonnaaed loob ühistegevuse õhkkonna ja *ad hoc* esteetika, mis osutab justkui ühisomandile ja -kasutusele.¹⁰ Uut ühiskasutatavat maad kasutatakse turundusvahendina, et äratada avalikkuse huvi ja kutsuda sinna tulevikuinvesteeringuid.

9 Michel Foucault, Of Other Spaces. Tlk Jay Miskowiec. – *Diacritics*, 1986, nr 16(1), lk 22–27. doi.org/10.2307/464648

10 Carrie Ann Benjamin, A Place to Breathe in the Dense City: Community Gardening and Participatory Urbanism in Paris. – *Sociální studia / Social Studies*, 2020, nr 17(1), lk 55–70. doi.org/10.5817/SOC2020-1-55

Istumis-ja lõkkeala rajamine paekivikuivmüürist kogukonnatalgutel 2024. aastal

Sotsiaalse sidususe loomiseks on enne suuremahulist ehitust lihtsam alustada väikeste ruumisekkumistega, milles saab osaleda ka laiem avalikkus, sh need, kes ei saa endale lubada korterit uusarenduses. Vahekasutus pakub ka ülejäänud linnaelanikele võimaluse suhestuda avaliku ruumi kaudu kohaga, mis muidu võib tihti jääda elamispinnana majanduslikult kättesaamatuks: polütsentrilise linna tekkeks on oluline, et igaüks saaks nautida eri piirkondade hüvesid. Kogukond, mille energia suunatakse aia rajamisse ja haldamisse, koosneb üldjuhul inimestest, kes tunnevad otsest huvi tulevase kinnisvara vastu või on laiema piirkonna pikaaegsed elanikud. Kui arendaja annab inimestele töötingimused (ingl *means of production*) – tööriistad, maa ja loa –, loob kogukond vabatahtliku tööjõu kaudu nii füüsilise kui ka kontseptuaalse ressursi – aia ja kogukonna –, mis mõlemad äratavad välist huvi ja tõstavad seega eraomandi väärtust. Kuna kogukonnaaed on rajatud kaasava ettevõtmisena, kerkib pärast ala uuendamist ja uute ametlike kinnisvaraomanike või üürnike sissekolimist moraalse omandi küsimus. Isegi kui arendaja seda otseselt nii ei plaani, on oht, et ümbritsev areng, uute elanike juurdevool ja maakasutuse intensiivistumine peletab kogukonna loodud aiast eemale. Kui uued elanikud juurduvad, siis kas need

Pikalauapidu kogukonnatalgutel 2025. aastal

inimesed, kes vabatahtlikus korras on aeda arendanud ja selle eest hoolitsenud, säilitavad loodud ressursile uutega võrdsed õigused või saavad uued, üüri ja eluasemelaenu maksvad elanikud eeliskasutusõiguse? Kogukonnaaed kui eramaa vahekasutus on tõhus tüpoloogia nii kauaaegsete kohalike kui ka uute elanike kaasamiseks järkjärgulisse ja sotsiaalselt sidusasse arendusse. Selle edenedes tuleb aga loodud avalikke funktsioone teadlikult säilitada ja kasvatada, et jätkuksid linna ja inimeste suhtlus ning koosloomine.

Teist tüüpi, nii era- kui ka avalikul maal asuvad aiad – Ronimisinisteeriumi, Paavli kultuurivabriku ja Halli kogukonnaaed, Säästva Renoveerimise Infokeskuse (SRİK) linnaaed, Eesti Kunstiakadeemia (EKA) ja Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseumi (EKKM) aed – toimetavad kultuuriasutuse või ettevõtte osana. Sellised aiad pakuvad juurdepääsu kultuurilise

või haridusliku tähtsusega aladele ja sageli korraldatakse aias ühistegevusi kultuuriprogrammi raames. Aiad toimivad ühisvarana, aga ka nende institutsioonide väärtuste, elustiili, tegevuse või programmi turundajana. Propageeritakse mitmesuguseid väärtusi, sealhulgas esinemiskultuuri (Paavli), looduslikke materjale ja taaskasutust (SRİK), kaas-aegset kunsti endises skvotis (ЕККМ) ning kunsti ja looduse kattumiskohti (ЕКА). Odrase vahekasutusaed on kohaliku kohvik-pitsarestorani kõrval asuv ruumisekkumine, mis on loodud, et demonstreerida kogukonna kohalolekut, kui samal ajal oodatakse endises tööstuslaos tegutseva reiviklubi peatset likvideerimist seoses maaomaniku BLRT Grupi Noblessneri kvartali arendustegevuse jätkuga. Kogukonnaaed tähistab siin sarnaselt 1980ndate New Yorgiga vaikset vastupanu linnapilti puhastavale eraarendusele. Aed vahekasutusena ei tähista alati selle mõiste ajalist mõõdet, vaid käitub ka inimeste, elustiilide ja poliitika füüsilise vahendajana. Sarnaselt eramaal toimetava ühisaiaga võib see tüpoloogია toimida avaliku ruumi ning kultuuri ja teadmiste ruumilise lävepaku või isegi maksumüüri eeskojana.

Aiandus võimaldab maaomanikul või aktivistide rühmal näidata, et ala on vaatamata ebatäiuslikele tingimustele aktiivses kasutuses: kuni oodatakse suuremahulisi investeringuid, pakub see olemasoleval kujul väärtuslike kasutusvõimalusi. Kogukonnaaiandus on kiire, odav ja tõhus vahend, mille abil mõista piirkonna nõudlust aktiivses kasutuses avaliku koha järele, hinnata sealse elanikkonna konkreetseid vajadusi ja unistusi, pealegi edendada integratsiooni ja sotsiaalset läbikäimist. Kogukonnaaias saab äsja piirkonda kolinu leida ümbritsevaid inimesi, kellega luua tugevamaid naabrussuhteid kui trepikojas teretamine. Paljud elanikud janunevad suurema sotsiaalse sidususe ja kogukonna järele, kui praegused Tallinna avalike ruumide väljakujunenud käitumismallid võimaldavad. Aed sobib aga vahekasutusena ainult alakasutatud aladele ning põhimõttel, et see leiaks parima ja suurima kasutuse (ingl *best and highest use*), s.t kui maa-ala on parasjagu hooletusse jäetud, tõstab kogukonnaaed selle maa väärtust.

Kui hakata neid kohti välja arendama, võib maa väärtuse suurenemine asuda aeda välja tõrjuma, kuna kinnisvaraarendusest saab tasuvam maakasutusviis.¹¹ Sellises olukorras võib arendaja pidada aeda või muud vahekasutustegevust vähem väärtuslikuks, hoolimata selle loodud sotsiaalsest sidususest. Halvimal juhul saab rikkaliku esteetika ja mõneaastase elueaga aeda kasutada maa väärtuse tõstmiseks, et müüa see või sellel asuv kinnisvara äriotstarbega atraktiivse varana arendajale või investorile. Ideaalsel juhul tähistab aed ruumi, mis on kogukonna omandis ja hoolduses ning kus peetakse tulevaste arengusuundade kujundamisel silmas neid, kes sõltuvad maast kui ühisest ressursist.

11 Isabelle Anguelovski, Anna Livia Brand, James J. T. Connolly, Esteve Corbera, Panagiota Kotsila, Justin Steil, Melissa García-Lamarca, Margarita Triguero-Mas, Helen Cole, Francesc Baró, Johannes Langemeyer, Carmen Pérez del Pulgar, Galia Shokry, Filka Sekulova, Lucía Argüelles Ramos, Expanding the Boundaries of Justice in Urban Greening Scholarship: Toward an Emancipatory, Anti-subordination, Intersectional, and Relational Approach. – *Annals of the American Association of Geographers*, 2020, nr 110(6), lk 1743-1769. doi.org/10.1080/24694452.2020.1740579

Pihlakas (*Sorbus*)
→ lk 188

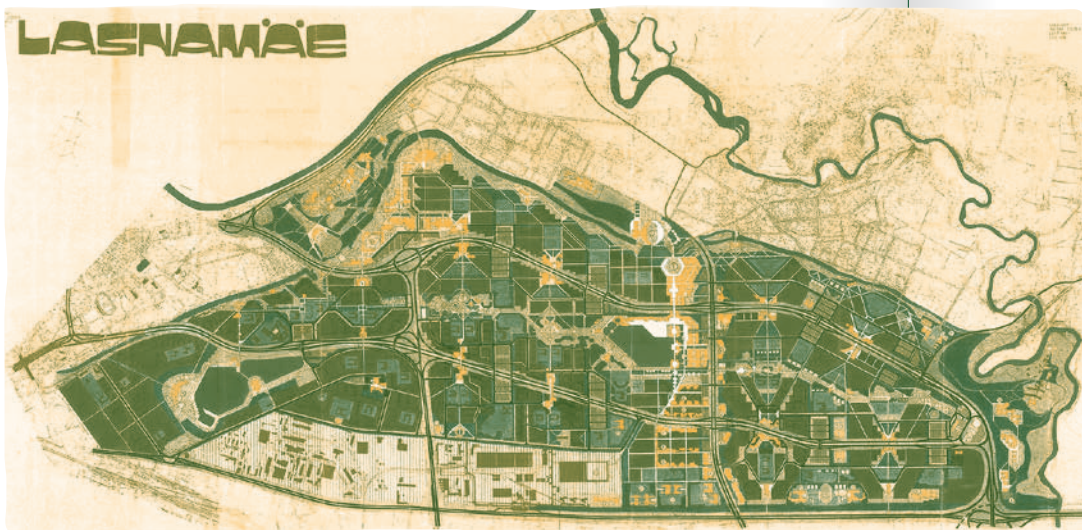
9. Tühermaa taltsutamine. Informaalne linnaiaandus kui kohaloom

Iiris Tähti Toom

Postsovetlikke linna iseloomustab ehitusliku kihistuse kõrval ka selle puudumise tõttu laiuv ootamatu tühjus.¹ Tallinnas on taoliste n-ö tühjade ruumide hulgas silmapaistvaim Lasnamäe keskel asuv tühermaa. Näiliselt terviklik rohekoridor on tegelikkuses kokku kasvanud mitmest alakasutatud maa-alast, otstarbest ja bioomist: Laagna Esimese maailmasõja järgsest lennuväljast, ehituskõlbmatuks peetud Loopealse asumist, Nõukogude Liidu varisemise varjus välja arendamata jäänud Rahu tee magistraali teljest ja mitmest ühiskondliku otstarbega maa-alast, mis pidid kokku liitma kuus Lasnamäe mikro-rajooni keskust (vt joonis 1 ja 2). Kuna Lasnamäe oli 1940. aasta eel vähesel määral asustatud, liidab eriilmelisi maastikke ka omandireformi käigus erastamata jäänud staatus.²

Aastakümneid munitsipaal- ja riigiomandis ametliku kasutusest seisnud maid on nüüdseks tasapisi täitnud loodus ja sealne elanikkond ise. Bioloogilise mitmekesisuse kõrval on need perifeersed alad loonud ka viljaka pinnase, et tekiks ainulaadne sotsiaalne ökosüsteem, mis osutab vastupanu linna tavapärasele toimimisele, reeglistikule ja esteetikale.³ Taolist linnaloodust saab vaadelda Michel Foucaulti heterotoopia (1967) mõiste abil kohtadena, mis murendavad peavoolukultuuri ja pakuvad alternatiivseid sotsiaal-ruumilisi kooslusi, nn erinevuse kohti (ingl *counter sites*).⁴ Selles artiklis

- 1 Liviu Chelcea, Oana Druta, *Zombie socialism and the rise of neoliberalism in post-socialist Central and Eastern Europe*. – *Eurasian Geography and Economics*, 2016, nr 57(4-5), lk 521-544. doi.org/10.1080/15387216.2016.1266273
- 2 Andres Sevtšuk, *The Unfinished City: Envisioning 21st Century Urban Ideals in Tallinn's Post-Soviet Lasnamäe Housing District*. Cambridge, MA: Harvard GSD, 2018.
- 3 Luc Lévesque, *The 'terrain vague' as material – some observations*. 2002. www.amarrages.com/textes_terrain.html
- 4 Michel Foucault, *Of Other Spaces*. Tlk Jay Miskowiec. – *Diacritics*, 1986, nr 16(1), lk 22-27. doi.org/10.2307/464648

Joonis 1. Lasnamäe üldplaneering, sh kavandatud Rahu tee kesktelg. Malle Meelak, Mart Port (1970).

Joonis 2. Lasnamäe tühermaa suuremal Tallinna kaardil

Joonis 3. Õueelutoad Lasnamäe Priisle asumis: loodud on nii avalikuma olemusega nähtavaid sekkumisi kui ka peidetud paiku, kus munitsipaalmaad on mõtteliselt erastatud.

uurin neid mitteametlikke katseid tühermaad taltsutada ning püüan heita valgust inimele ja loodusele koosmõjus kujundatud ruumikultuurile. Viitan 2021. aastal magistritöö raames tehtud anonüümsetele intervjuudele Lasnamäe elanikega.⁵

Olgugi et enamik tühermaa ruumisekkumistest ei tooda (inimesele) söödavaid tulemusi, saab neid käsitleda linnaaianduse ilmingutena. End ümbritseva ruumi kohandamisel on näha amatööraedniku kätt looduse ja linna vahelist hägusat piiri kujundamas: maastiku elavaid ja tehisklikke kihistusi on koheldud aktiivsete meediumidena,⁶ mille vormi saab painutada oma soovide järgi, kuid vaid hapra süsteemi nõtkuse piires. Argistes sekkumistes peitub kohapõhine ja mikrokeskkonnaga suhestuv lähenemisviis. Erinevalt piirkonna formaalsest ehituskultuurist, mille taotluseks näib tihti olevat loodusele allutamise, tegelevad *ad hoc* algatused olemasolevaga, mudides maastikke väikeste kuhjuvate sekkumiste abil, lähtuvalt hooaegadest ja kliimast. Võimendatud on enimkäidud isetekkeliste teede ristumiskohti, looduslikke paiku puude varjust kivikõrgendikeni, mängitud on silmapiiri, päikese- ja tuulesuunaga, et tabada suurima potentsiaaliga asukohti ning sinna sobivat tegevust (vt joonis 3). Olenemata polariseerivast brikolaaži esteetikast, on sellistes argistes ruumides näha kohatundlikku ja keskkonda hindavat lähenemisviisi looduslikule ja sotsiaalsele mitmekesisusele.

Enamlevinud isetegemise ilmingud koosnevad olemasoleva loodus- ja linnakihistusse sobitatud väikestest istumispaikadest, mis on strateegiliselt paigutatud töö, kodu või vaba aja veetmise kohtade lähedusse. Soojadel suveõhtutel pakatab näiliselt tühi maa-ala tegevusest: isetehtud pinkide

5 Metodoloogiat ja intervjuude nimistut on täpsustatud: Iiris Tähti Toom, *Inhabiting Otherness: Russian minority memory and identity in the post-Soviet panel housing district of Lasnamäe*, Magistritöö, University of Cambridge, lk 13, 78. Edaspidi on tsitaatidele viidatud intervjuukoodiga, nt „Intervjuu RES01, Toom, 2022“.

6 Tim Ingold, *Making: Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*. Routledge, 2013, 176 lk.

ja tuleasemete ümber kogunevad eriilmelised seltskonnad – tihti ümbritseva taimestiku varjus –, et grillida, süüa, juua ja koos hiliste öötundideni aega veeta. Enamik selliseid nn õuelutubasid on tagasihoidlikud üleliigsete mööbliesemete ja materjalijuppide kooslused, mis kombivad sageli tarbeeseme ja olmeprügi mõttelisi kattuvuskohti (vt joonis 3). Olgugi et looduse kohandamisel ja justkui eimillestki millegi loomisel hinnatakse käelist oskust ja leidlikkust, peetakse sekkumiste esteetilist väärtust sageli teisejärguliseks. „See pole miskit uhket, kuid on oma kätega tehtud,“ on levinud suhtumine tühermaades loodud sekkumiste kohta.⁷

Lasnamäel on taoliste linnalooduse ja olmeelu kureerimistavadega ammune kogemus. Piirkonna esimesed elanikud kogesid Lasnamäed 1980. aastatel ehitusjärgse *tabula rasa* maastikuna, kus uue kodukandi kujundamine jäi nende endi kanda. Suuresti iseloodud linnast annavad aimu piirkonna vähesed põliselanikud.

„Minu pere on siin elanud mitu põlvkonda. Mu isa karjatas poisina keset Lasnamäed lambaid. Kui mina sündisin, siis kerksid juba majad ... Maastik on äratundmatuseni muutunud – siin oli ainult paekiviklint, miskit seal peal väga ei kasvanud. [Nõukogude] armee tõi siia koormate kaupa mulda parkide ja puude jaoks, aga see kõik jäi lihtsalt hunnikutesse, kui väed taandusid. Kui korteritesse hakati sisse kolima, polnud siin mitte midagi – ainult üksikud vanad õunapuud. Kõik oli täiesti lõpetamata, isegi korterites polnud kraane, rääkimata tänavatest ... Hiljem asfalteeriti teed, kuhu inimesed ise olid rajad sisse tallanud. Puid ei olnud, maalt toodi ise istikuid. Kõik tuli ise teha: majad ehitati valmis, aga meie pidime sellest kuidagi linna tegema.“⁸

Susan Reid rõhutab selliste omaalgatuslike sekkumiste antropoloogilist väärtust. Oma käega kujundatud paigad mängivad olulist rolli ökoloogilise maastiku ja kohaliku elanikkonna sidususe loomisel ja kohapõhise identiteedi

7 Intervjuud RESo6, RES18, Toom, 2022.

8 Intervjuu RES12, Toom, 2022.

Joonis 4. Majaelanike istutatud kase-, pihlaka-, kastani- ja õunapuude puiestee

kujunemisel, eriti modernistlike masselamute esimese põlvkonna elanikele.⁹ Olgugi et järgnevad põlvkonnad hindavad looduspõhisi sekkumisi ennekõike linnaruumi ilustavana, on iseloodud haljastus esimestele elanikele tihedalt kodeeritud kultuuripagas, mis näitab kohalolu ja aja kulgu. Tühermaal jalutades meenutavad paljud eakamad elanikud kunagisi sõpru, naabreid ja kuulsaid kohalikke sageli just nende maastikku sekkumiste ja piirkonnaga läbipõimunud elulugude kaudu (vt joonis 4).

„Siin elas üks pere Ukrainast – vist Krimmist? Me proovisime maja ette [tühermaale] väikest puuderivi rajada, et tuul nii kõvasti läbi ei puhuks. Kõik töid midagi. Mäletan, et ukraina naine tõi oma perekodust küpressi pojad – me polnud siis küpressse varem näinudki ... See pere kolis juba ammu mujale, aga nende toodud puud on siiamaani maja ees.“¹⁰

9 Susan E. Reid, „Palaces in Our Hearts“: Caring for Khrushchevki. – Rmt: Architecture, Democracy and Emotions: The Politics of Feeling since 1945. Toim Till Großmann, Philipp Nielsen. Routledge, 2018, lk 141–174.

10 Intervjuu RESo2, Toom, 2022.

Joonis 5. Informaalne aknaalune linnaaiandus

Informaalne rohelus on mänginud põhirolli paljude intervjueeritute kohanemisel ja piirkonna identiteedi juurutamisel.¹¹ Looduslähedust pidasid eriti tähenduslikuks maapiirkondadest tulnud elanikud, kellele Lasnamäe avarad roheväljad pakkusid võimaluse „pehmelt“ linnaeluga kohaneda, jätkates harjumuspäraseid korilus- ja kasvatustavasid ning jalutus-traditsioone (vn *гуляние*).¹²

„Kui kevad käes, peab ikka sõrmed mulda saama,“ naerab vanem daam, kes olenemata aastakümnete pikkusest linnaelust nimetab end endiselt „talutüdrukku“. ¹³ Kõrge iga ja artriit on piiranud tema liikumise viienda korruse korteri ja

11 Intervjuud RESo2, RESo7, RES17, Toom, 2022.

12 Jane Zavisca, Contesting Capitalism at the Post-Soviet Dacha: The Meaning of Food Cultivation for Urban Russians. – *Slavic Review*, 2003, nr 62(4), lk 786–810. doi.org/10.2307/3185655

13 Intervjuu RESo7, Toom, 2022.

Joonis 6. Priisle kogukonnaaed

akna all laiuva lillepeenrani (vt joonis 5). „Ma küll ei kasvata kõike, mida varem maal, aga ka sellest piisab, et end koduselt tunda.“¹⁴ Samalaadseid mõtteid jagab paar, kes peab Kurepõllu tühermaal tuvisid. Mõlemad linnukasvatajad alustasid harrastusega lapsepõlves maal elades – üks Ukrainas ja teine Venemaal. Nagu ka tühermaa linnaaednikele, oli tükikasvatajate ajend ennekõike jätkata harjumuspärast ajaviidet ja kunagise kodukoha kultuuripärandit.¹⁵

Taolisi kombeid kantakse laste sotsiaalse ja kultuurilise kasvatusena teadlikult edasi ka tulevastele põlvetele. Nagu naljatleb noor ema kogukonnaaias: „Ei saa keegi üles kasvada, ilma et oleks porgandit kasvatanud.“¹⁶ Hobiaiiduse kasvavat populaarsust tõendavad Priisle kogukonnaaia tohutult nõutud peenrakastid (vt joonis 6). Kuigi paljud elanikud kiidavad kogukonnaaia ühiskonnamoju datšalaadse argise aiandikultuuri edasikandjana, rõhutatakse samal ajal, et tühermaal isetoimetamise ja formaalse linnaaianduse tegevuses on suur sotsiaalne erinevus ning need ruumid ei saa üksteist asendada.

14 Samas.

15 Simon Clarke, Making Ends Meet in Contemporary Russia: Secondary Employment, Subsidiary Agriculture and Social Networks. Northampton: Edward Elgar, 2002, 296 lk.

16 Intervjuu RES22, Toom, 2022.

Joonis 7. Tondiraba park on mitmekesise loodusliku maastiku meeldiv lisa.

Vaadates Lasnamäe ootamatut sotsiaalset ja ökoloogilist maastikku, on näha, et paljud vajalikud elu- ja linnaruumi funktsioonid on jäänud elanike endi kanda. Kui linna formaalne areng ei ole soovidega sammu pidanud, ei üllata, et paljudele elanikele tekitavad uued ametlikud arendusplaanid rohkem muret kui võimalusi. Otsus ise soovitud sekkumisi luua ei tähenda vaid ettevõtlikkust, vaid ka seda, et ametlike planeerimisvoogude vastu puudub kohati usaldus ja tuntakse,

et linnavõim ei esinda tühermaa küsimustes elanike soove. Kuigi paljud elanikud hindavad formaalset arengut endiselt enamjaolt positiivsena, kirjeldatakse avalikke kavandeid sageli pealiskaudse ilustamise ja esteetilise klanimisena ning pakutud võimalused tulevad tihtipeale olemasolevate arvelt. Nagu selgitab noor õpetaja Laagna asumist:

„Mulle iseenesest meeldib, et tühermaad korda tehakse. Veel mõne aasta eest oli võimatu lapsevankriga mööda [pae-kivi] panka liikuda, aga nüüd on seal trepid ja rajad ... Mida ma ei mõista, on see, miks kõik on vaja maata niita. Linn loob Kalamajja [*sic*] uut putukaväila, aga Lasnamäe oma niidetakse maha? Mida me peaksime tegema lõputul muruplatsil? Uued pargid on suurepäraseks, aga milleks raiuda maha suured kohalikud puud ja istutada asemele väikesed võõramaised istikud, mis võiks sama hästi olla ükskõik millises Tallinna pargis?“¹⁷

Ka enamik intervjuerituid nõustus, et tühermaad peaks teatud piirides puhastama ja hooldama, eriti kuna sagedasemaid kasutajagruppe (eakamaid elanikke ja lastega peresid) liidab raskendatud liikumisvõime. Vastukaaluks rõhutavad aga paljud tühermaa väärtust nii sotsiaalse kui ka ökoloogilise mitmekesisuse kandjana.¹⁸ Viimast on hakanud üha enam hindama ka linnavõim ja -planeerijad, kes on välja töötanud mitmeid ökoloogiliselt tundlikumaid lähenemisviise ainulaadse loopealse maastiku ümberkujundamiseks. 2021. aastal avatud Tondiraba pargis liideti loodusliku mitmekesisuse säilitamine parendatud ligipääsetavuse ja rohkete lisafunktsioonidega ning see on osutunud piirkonnas ülipopulaarseks (vt joonis 6).

Kuigi ökoloogiline informaaus kogub nii tavaelanike kui ka linnaplaneerijate seas üha enam populaarsust, on paralleelne sotsiaalse mitmekesisuse tahk jäänud endiselt tabuteemaks. Paljude tühermaa kasutajate suurim hirm on roheala liigne arendamine, mis üldjuhul toob kaasa piirkonna

¹⁷ Intervjuu RES13, Toom, 2022.

¹⁸ Intervjuud RESo2, RES11, RES13, Toom, 2022.

keskklassistumise ja rohegentrifikatsiooni¹⁹ ohu ning tõrjub varasemaid kasutajaid. Urbanist Karina Vabson rõhutab kasvavaid elustiili ja esteetiliste eelistuste erinevusi tõrjuvate faktoritena: „Näiteks, kas kõik uued elanikud jäävad rahule sellega, et suvel peetakse tühermaal häälekalt piknikuid ja grillitakse? Kuidas suhtutakse isetekkelistesse ehitistesse, tuvilasse ja *bessedka*’sse [vn *беsedка*] ehk varjualusesse ning nende ümber koondunud seltskondadesse?“²⁰

Linna keskel laiuvat anomaaliat käsitletakse eestikeelses meedias sageli seadusetu tsoonina, mida iseloomustavad „eba-eestlaslikud“ ja „asotsiaalsed“ käitumismustrid.²¹ Taoline alt üles (ingl *bottom up*) omaalgatuslik tegevus ja sellega saavutatav esteetika mõjub paljudele vastumeelselt – vahest sellepärast, et taasloob defitsiidiajastu meelevaldse killustunud linnapildi, kus ei kehti tänapäeva läänelikud käitumisreeglid ega esteetilised tõekspidamised. Isetekkelisi sekkumisi vaadatakse sageli nüüdisaegse Eesti läände pürgivasse ruumi sobimatuna. Ka kavandatavate arenguplaanide keelekasutus keerleb just „puhtuse“ ja „sobilikkuse“ loomise ümber, sealjuures on vaikumisi väljendatud alatoon eesti- ja venekeelsete kogukondade, jõukamate ja vaesemate ühiskonnagruppide vastandamine.²² Tühermaade ajaloolane Vittoria Di Palma kirjeldab, et ühiskond suhestub taoliste piirkondadega tülgaastustunde kaudu: tülgaastus esineb nii näiliselt instinktiivse, reaktiivse reaktsioonina kui ka kõrgelt arenenud, kultuuriliselt ja sotsiaalselt tekitatud diskrimineerimise ja moraalse hinnangu vahendina, mis loob ja säilitab hierarhiad.²³

19 Isabelle Anguelovski, From Toxic Sites to Parks as (Green) LULUs? New Challenges of Inequity, Privilege, Gentrification, and Exclusion for Urban Environmental Justice. – Journal of Planning Literature, 2002, nr 31(1), lk 23–36. doi.org/10.1177/0885412215610491

20 Karina Vabson, Lasnamäe Kurepõllu tühermaa peidetud rikkused. – Sirp 27.08.2021. sirp.ee/lasnamae-kurepollu-tuhermaa-peidetud-rikkused

21 Viktoria Ladõnskaja, Lasnamäe valge laev. Tallinn: Petrone Print, 2013, 136 lk.

22 Francisco Martínez, Remains of the Soviet Past in Estonia: An Anthropology of Forgetting, Repair and Urban Traces. London: UCL Press, 2018, lk 19–21. doi.org/10.2307/j.ctv3hh4dr

23 Vittoria Di Palma, Wasteland: A History. New Haven: Yale University Press, 2014, lk 5–6.

Joonis 8. Lasnamäe tühermaa

On selge, et tavapäraste piiranguteta avalik ala on võimaldanud Lasnamäe tühermaal kasvada nii ühiskonna kui ka ökoloogia vaatevinklist ainulaadseks ruumiks. Iseloodud sekkumised on osutunud esimeste põlvkondade kohanemise oluliseks osaks ning nende kaudu on kujundatud kihistunud väärtusi tulevastele põlvetele, kes leiavad tänapäeva tühermaalt uusi võimalusi vastuvoolu ruumikultuuri kandjana. Tavapärase avaliku ruumi võimaluste ja piirangute puudumise tõttu on Lasnamäe *ad hoc* sekkumised näitlikustanud elanike endi määratletud sotsiaal-ruumilisi kitsaskohti ning iseloodud ajutisi lahendusi. Tühermaaga läbipõimunud piirkondlikud identiteedid, mälestused ja tegevus kehastavad nii Lasnamäe kui ka Tallinna tõelist mitmekesisust, ent ei allu etniliselt ja kultuuriliselt homogeensele kujutlusele eestlusest. Õueelutubade, ise istutatud puistute ja poolkureeritud maastike populaarsus tõendab kohalike soovi linna kujundamisel kaasa rääkida ja rõhutab materiaalsete markerite tähtsust immateriaalse kohapärandi kandjatena. Nii et kui vaadata tühermaa tuleviku arengustrateegiaid, on omaalgatuslikud kodukandi kohandused andnud linnale selge lähteülesande selgitada, kus ja milliseid paiku soovitakse luua või kaitsta – peab vaid oskama soovide sekkumiste jälgedest dešifreerida.

Ehk peaks ka linn laiendama ruumiloomele aedniku loogikat, et õrna ökosüsteemi jõulise sekkumise asemel suhestuda tundlikult olemasolevaga ning lasta mitmekesisusel kasvada.

Vaher (*Acer*)
→ lk 180

10. Metsikud söödavad taimed igal hooajal

Jekaterina Balicka

Kuigi koriluse puhul korjatakse ja tarbitakse enamik söögiks sobivatest taimedest kevadel ja suvel, on nende taimede hulgas suur mitmekesisus ning midagi korjatavat leidub igal aastaajal. See peatükk aitab lugejal avastada uusi maitseid looduses kasvavatest taimedest, mida leidub ka linnakeskkonnas. Korjamisel on oluline meeles pidada järgmisi üldpõhimõtteid.

Ära korja rohkem, kui vajad, ega rohkem kui kolmandikku taimedest ühest kasvukohast. Oluline on jätta taimedele võimalus taastuda ning paljuneda seemnetest või vegetatiivselt.

Ära korja taimi koos juurtega. Kui koguda ainult osa taimest (leht, oks, õis, vili), on taimel tavaliselt taastumiseks piisavalt ressursi. Kui taim korjatakse koos juurtega, eemaldatakse ta täielikult ja tal ei ole enam võimalust paljuneda. Loomulikult ei kehti see reegel juhul, kui korjatakse spetsiaalselt juuri (nt võilillejuured) või kui taim on agressiivne levija (nt Kanada kuldvits ehk *Solidago canadensis*).

Paljud siin kirjeldatud taimed on Eestis väga levinud või peetakse neid lausa umbrohuks ning neid võib muretult korjata.

Kevad

Enamik metsikutest söödavatest taimedest korjatakse kevadel. Paljudel peredel on omad piruka- ja supiretseptid, kus kasutatakse nõgest ja naati; mõned inimesed korjavad mais noori kuusevõrseid. Tutvustan mõningaid vähetuntud, kuid väga maitsvaid looduses leiduvaid taimi.

Pärn (*Tilia sp.*)

Enamik vaatab kevadel maapinna poole, kuid kui suunata pilk üles, võib leida metsiku söödava paradiisi. Noored pärnalehed üllatavad oma pehme maitse ja õrna struktuuriga. Neid on kõige parem süüa värskelt – pärnalehed on suurepärase alternatiiv poest ostetud salatilehtedele. Paljusid pärnaliike peetakse söödavateks, kuid Eestis on kõige lihtsam leida hari-likku pärna (*Tilia cordata*). Kuna pärn kasvab sageli linnas ja talub hästi saastunud õhku, soola ja tolmu, on parem valida asukoht, mis asub maanteedest kaugemal, et toit oleks ohutu ja kvaliteetne.

Pärna ja vahtra noored söödavad lehed

Salukõdrik ehk ristlauk (*Alliaria petiolata*)

Seda taimet on lihtsam leida linnas ja äärelinnas kui looduses. Sinepi perekonda kuuluv taim kasvab varjulistes kohtades: puude all, hekkides või põõsastes, väga sageli vanades parkides, aiäärtes. Varakevadel ilmuvad noored lehed, millel on jämeda sakiga servad. Hiliskevadel sirguvad südamekujuliste lehtede ja valgete ristõitega varred. Purustades on lehtedel õrn küüslaugumaitse. Salukõdrikut saab tarbida nii värskelt kui ka keedetult. See on ideaalne taim kevadise pesto valmistamiseks. Kõik taimet osad on söödavad!

Salukõdriku südamekujulised lehed ja salukõdriku lehtedega karriroog

Lõhnav kannike (*Viola odorata*)

Kõik kannikesed on söödavad, kuid lõhnav kannike on kevaldel väga eriline taim. See on tugeva aroomi ja lillade õite tõttu kergesti äratuntav. Nii õied kui ka värsked noored lehed on söödavad. Lehed on ümmargused või neerukujulised. Lõhnavat kannikest leidub sageli murus või puude ja põõsaste all. Palun ära korja kõiki õisi ühest kohast: jäta mõned õied putukatele tolmeldamiseks ning anna taimedelevõimaluskasvadajalevida. Õisi kasutatakse lõhnavate magusate jookide, likööride või magustoitude valmistamiseks. Nii väikesed lehed kui ka õied on suurepärase värskes salatis.

Lõhnava sarvkannikese õied

Suvi

Suvi on korjamiseks suurepärase aeg! Enamik taimi õitseb just sellel aastaajal ja neid on lihtne ära tunda. Siiski, võib-olla on söödavaid taimi liiga palju ja on raske neid kõiki meele pidada. Hakkame neid taimi õppima!

Harilik maajalg ehk kassiratas (*Glechoma hederacea*)

See mitmeaastane tugevalt lõhnav taim on Eestis väga levinud. Taimel on kaks nägu: õitsemise ajal moodustuvad sirged varred väikeste ümmarguste või neerukujuliste vastastikku paiknevate lehtedega ja lillade õitega lehekaenas, ülejäänud aasta jooksul roomab taim maapinnal. Taime võib leida pigem varjulistest kohtadest. Leht võib olla punakas ja selle suurus sõltub kasvutingimustest.

Harilik maajalg on söödav koos või ilma õiteta. Taim sisaldab tugeva lõhnaga eeterlikke õlisid. Seda saab söögiks kasutada värskelt või keedetult ning see on suurepärase lisand toitumise maitsestamiseks. Kujutle mis tahes rooga, kus kasutatakse basiilikut või piparmünti – proovi need asendada hariliku maajala lehtedega!

Hariliku maajala lehed ja õied

Harilik angervaks (*Filipendula ulmaria*)

See taim kasvab niisketel heinamaadel jõgede ja kraavide ääres. Jaanipäeva paiku õitseb angervaks šampanjakollaste õisikutega, millel on tavaliselt magus aroom. Õisi kasutatakse sageli tee, magusate jookide või magustoitude valmistamiseks. Proovi valmistada kääritatud angervaksa limonaadi või angervaksa-mandlikooki! Ka angervaksa lehed on tugeva aroomiga ja kevadel saab neid kasutada peamiselt jookide, aga ka toitude maitsestamiseks.

Taim on kergesti äratuntav kasvukoha järgi, samuti lehtede tagakülje hõbedase värvuse ja väikeste lehtede põhjal, mis kasvavad vartel suuremate lehtede vahel. Kõige lihtsam on aga taime ära tunda lõhna järgi!

Hariliku angervaksa
õied ja lehed

Teeleht (*Plantago sp.*)

Paljud inimesed teavad teelehte lapsepõlvest – seda kasutati marrastuste puhul valu leevendamiseks. Kuid teelehed on ka söödavad! Eesti niitude kõige levinumad liigid on suur teeleht (*Plantago major*) ja keskmine teeleht (*Plantago media*), samuti süstlehtine teeleht (*Plantago lanceolata*). Teelehe lehed on söödavad nii värskelt kui ka keedetult, enne valmistamist on parem kõvad sooned eemaldada. Suure teelehe lehed sobivad hästi täidetud rullide valmistamiseks.

Juuni ja kogu suve jooksul toodab taim õitsvaid võrseid. Neid saab korjata, kui need on veel toored. Noored võrsed on maitavad ja neid saab kasutada sooja toidu rikastamiseks näiteks munaroas või värskes salatis. Magustoiduks saab õisikud küpsetada taigna sees näiteks pannkookideks.

Keskmise teelehe noored
õisikud ja lehed ning suure
teelehe kodarik õisikuga

Sügis

Sügis on puuviljade aeg. Proovige neid kolme vilja, mis on väga levinud ja kergesti äratuntavad!

Harilik kukerpuu (*Berberis vulgaris*)

Kukerpuu on Eestis levinud põõsas, mida leidub nii looduses kui ka linnaparkides. Taime kõige maitsevamad osad on punased värskendavalt hapud marjad. Neid saab süüa värskelt või kuivatada ja kasutada seejärel tees või sooja toidus. Kõige tuntum näide on pilaff kukerpuumarjadega, kuid proovi ka kukerpuuriisi või -kuskussi ning magustoite.

Hariliku kukerpuu marjad

Viirpuu (*Crataegus sp.*)

Viirpuu kannab septembris ja oktoobris maitsvaid vilju. Paljusid viirpuu liike saab kasutada kokanduslikel eesmärkidel – mida rohkem viljaliha, seda lihtsam. Koriluseks on väärtuslikud näiteks karvane viirpuu (*Crataegus submollis*) või sarlakpunane viirpuu (*Crataegus coccinea*). Küpsetamisel on oluline seemned eemaldada, kuna need pole söödavad. Viirpuu viljad sobivad pirukate, mooside, kastmete või tuntud viirpuusupi valmistamiseks.

Viirpuu viljad ning
nendega valmistatud ja
kaunistatud kook

Pihlakas (*Sorbus sp.*)

Pihlakaviljad on õieti mõrumagusad suveviljad. Harilik pihlakas (*Sorbus aucuparia*) on Eestis kõige levinum, kuid leidub ka palju kultiveeritud ja vähemkibedaid sorte. Pihlakavilju saab kasutada magustoitude, mooside ja likööride valmistamiseks. Oluline on teada, et pihlakavilju tuleb korjata kas pärast esimesi öökülmasid või enne söömist sügavkülmutada ja seejärel küpsetada. Pihlaka viljaliha sisaldab parasorbiinhapet, mis võib suuremas koguses tarbituna põhjustada seedeprobleeme või äärmuslikul juhul isegi neerukahjustusi. Viljade külmutamine ja kuumtöötlemine muudab parasorbiinhappe sorbiinhappeks, mis ei ole kahjulik. Pihlakaviljade seemneid ei tohiks süüa, kuna need sisaldavad mürgist tsüanogeenset glükosiidi prunasiini.

Sügiseseid pihlakaviljad

Talv

Talvelgi leidub taimi, mida korjata.

Harilik kirikakar, rahvapärase nimetusega margareeta

(*Bellis perennis*)

Kirikakrad on söödavad! Kuigi neid saab süüa ka teistel aasta-aegadel, on kirikakra lehed üks külmakindlaid taimi. Soojematel talveperioodidel võib kirikakra lehti korjata ja kasutada värskes salatis.

Hariliku kirikakra lehekodarikud

Harilik kadakas (*Juniperus communis*)

Kõik kadakad ei ole söödavad, kuid söödavate viljadega harilik kadakas on Eestis väga levinud ja äratuntav okaspuutaim. Tumerohelisi lihakaid marjataolisi käbisid, mida tavaliselt nimetatakse kadakamarjadeks, saab koguda maitseainete valmistamiseks ja alkoholsete jookide aromatiseerimiseks.

Hariliku kadaka marjad

Kuusk (*Picea sp.*)

Kuusevõrseid süüakse peamiselt mais, kuid paljud ei tea, et kuuse ja muude söödavate okaspuude okkaid võib korjata detsembris tee ja maitseainete valmistamiseks.

Proovi järgmist retsepti: sega kuivatatud kuusevõrseid, kadakamarjad ja must pipar võrdsetes osades ning saad lihale ja seentele aromaatselt talvise maitseaine.

Kuuseokkad ja nendest valmistatud tee

Kuusk (*Picea*)
→ lk 191

II. Kus lõpeb aed? ehk Piirideta linnaaiandus

Anton Küünal

Die Natur aber ist das Reich der Freiheit.

– Aleksander von Humboldt¹

Sõna „aed“ tähistab inglise, eesti ja paljudes teistes keeltes piiri, mis on selgelt tähistatud piirde või müüriga, vahel isegi valvatud. Seinu ja piirdeid võib üldiselt pidada tsivilisatsiooni asendamatuteks,² kuid mitte lahutamatuteks tähisteks: tsivilisatsioon ei võõranda vabaduse ega vabanemise mõistet. Võib isegi öelda, et igasugune piiride mainimine osutab kaudselt nende ületamise võimalusele. Samamoodi osutab vabaduse mainimine selle kaotamise võimalusele.

Samuti ei iseloomusta aeda vaid sõna „aed“ piirde tähenduses, vaid see, mis toimub piiratud ala sees – kohtumine. Aed on koht, kus inimene ja loodus kohtuvad. Muidugi pole see ainus kohtumispaik, vaid omapärane ja oma reeglitega. Nagu iga teinegi kohtumine, võib ka inimese ja looduse kohtumine aias lõppeda mittemillegagi, kuid siiski on alati võimalus minna suhtlemise, koostöö ja vastastikuse abistamise teed. Need sotsiaalsed toimingud määravad omakorda vabastava suunitluse, mida võib näha kogukonnaaedades.

Siinkohal juhatan teid sihikindlalt läbi erisuguste Tallinna kogukonnaaedades leiduvate piiride (ja nende ristumiskohtade).

1 Alexander von Humboldt, Kosmos: Entwurf einer physischen Weltbeschreibung. Stuttgart, Tübingen: J. Cotta'scher Verlag, 1845. doi.org/10.5962/bhl.title.4717

2 Nt David Frye kirjutab „peaaegu universaalsest seinte ja tsivilisatsiooni korrelatsioonist“ ja käsitleb selle paljusid juhtumeid. Vt David Frye, Walls: A History of Civilization in Blood and Brick. London, Faber & Faber, 2018, lk 6.

Eristada saab viit tüüpi aedu.

1. Kõigepealt tuleb märkida, et kõik aiad ei ole piirdega ümbritsetud. 2024. aasta juuni seisuga puudub piirdeaed täielikult näiteks Aafrika aias, Väike-Õismäe aias ja veel mõnes.³ Seega on nende aedade piir füüsiliselt nähtamatu: sellele osutavad ja selle määravad ainult aiapidamiseks kasutatava ja mittekasutatava territooriumi omavahelised erinevused.
2. Aia piirile võivad mõnikord osutada hekid jm taristu-elementid (Kadrioru aed) või nööriga ühendatud pulgad (Tondiraba aed). Sellest tulenevalt on piir märgistatud, kuid üsna läbilaskev: igauks pääseb aeda suurema vaevata.
3. Enamikul Tallinna kogukonnaaedadest on aga mingisugune piirdeaed. Sageli on see tara, mis oli selles kohas juba enne aia loomist. Nii asuvad näiteks Laagna, Pae, Mustamäe ja Kännukuke aed endiste lasteaedade territooriumil ning on pärinud nende piirdeaiaid. Osa aedu paikneb endiste tööstusettevõtete territooriumil, mis on muudetud loomelinnakuteks (Põhjala ja Krulli aed) ning asuvad müüriaga piiratud aladel, kuigi neid müüre tasapisi eemaldatakse. Need aiad ei ole kuigivõrd paremini märgatavad kui eelmisena mainitud tüüpi aiad. Sellele vaatamata ei sulgu nende aedade väravad kunagi, rääkimata sellest, et piirdeaedades on augud, mille parandamisega keegi ei kiirusta. Ometi toetavad selliste piiretega aiad tunnet, et ollakse ümbritsevast maailmast rohkem eraldatud.
4. Koos piirdeaiaga rajatud aedu on väga vähe, näiteks Priisle ja 2024. aastast uuendatud Pelgu aed. Ainult osa neist aedadest lukustatakse regulaarselt.
5. Veel kinnisemaks aiatüübiks võib pidada asutuste sisehoovides asuvaid aedu: Tallinna ülikooli aed, Kunstiakadeemia aed ja Tallinna Kunstihoone Lasnamäe paviljoni aed. Need aiad võivad olla institutsioonide lahtiolekuaegadel kõigile avatud, kuid kui asutused on suletud, võib isegi aednikel endil olla keeruline aeda pääseda. Need aiad ei ole tänavalt nähtavad.

3 2024. aastani ka Pelguaed.

Piirdeaed ei ole alati ainult takistus. Mõnikord on see ka võimalus kasutada ruumi teistmoodi. Pildil on Pae aed.

Foto: Anton Küünal

Need viis aiatüüpi on kergesti taandatavad kolmele režiimile. Režiim A. Piir on nähtamatu, kuid eeldatav (1. tüüp), Režiim B. Piir on nähtav, kuid kergesti ületatav (2. ja 3. tüüp), Režiim C. Piir on nähtav ja ületatav ainult teatud tingimustel (4. ja 5. tüüp).

Ka aedade seest võib leida üsna nähtavaid, kuigi eri läbilaskvusega piire. Näiteks labidate ja muude aiatööstistade hoiustamiseks kasutatakse üldjuhul lukustatud tööriistakuuri (režiim C). Aiandust harrastatakse tavaliselt mullaga täidetud puidust kastides (režiim B).

Samuti on olemas piirid, mis ei ole küll nähtavad, kuid on tajutavad (režiim A): piir inimeste endi, aga ka inimeste ja loomade ning inimeste ja taimede vahel. Kokkuvõtlikult, kultuuri ja looduse piir, mille tegelikkus on siiski väga vaieldav. Sellele vaieldavusele vaatamata ei tundu aga imelik, kui

Foto: Anton Küünal

Mõned piirid on ainult inimajus. Näiteks peetakse daaliat tihti ainult ilutaimeks, kuid sel on ka söödavad mugulad. Pildil Pae aed.

räägime mulla kultiveerimisest ehk metsiku looduse (mulla) parandamisest, pidades silmas, et hakkame selles mullas kasvatama peamiselt kultuurtaimi, mille puhul juba omadused erinevad looduslikest taimedest. „Maaharimine on kahtlemata alati teinud põllutöölistest „aja skulptorid“, *sculpteurs de temps*, kes toidavad ja suunavad taimede võimalikkusi“.⁴

4 Michael Marder, Taimmõtlemine: Vegetaalse elu filosoofia. Tlk Liisi Rünkla, toim Tanel Pern. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2024, lk 159.

Paljudele kultuuri definitsioonidele võime lisada järgneva: kultuur on loodus, mida inimene on suunanud kindla eesmärgi poole ja mida selle eesmärgi saavutamiseks regulaarselt kontrollitakse. Kui inimene rajab piirdeaia, materialiseerib ta seeläbi oma kontrolli- ja ajataju. Tyson Yunkaporta märgib teravmeelselt: „Termodünaamika teises seaduses kasvab keemilise süsteemi entroopia ehk toimub paratamatu lagunemine, põhjustades füüsikute niinimetatud ajanoole, kuid see seadus vastab tõele ainult suletud süsteemis. Võib-olla on „teiste rahvaste“⁵ tarade, müüride, piiride, lõhede ja barjääride loomise kinnisidee põhjustatud soovist luua suletud süsteeme ja hoida ajanoolet sirgjoonelises liikumises.“⁶

Inimese püüet väljendada oma aja ja kontrolli tunnet materiaalses vormis ei õnnestu alati, sest aed omaette on liiga keeruline ja avatud süsteem, et sellist eesmärki täielikult saavutada. Hetked, mil see siht näib olevat õnnestunud, kuulutavad sageli üleminekut järsule langusele. Lihtsustatult võib seda protsessi kirjeldada järgmiselt. Mõnele aiapidajale on nn umbrohu või kahjurite ilmumine märguanne, et nendest vabanemiseks tuleb hakata kasutama kõikvõimalikke taimekaitsevahendeid ja kemikaale, et saavutada kontrollitud viisil võimalikult rikkalik saak.⁷ Isegi kui see õnnestub, võib selguda, et muld hakkab oma struktuuri kaotama ja ikaldub. Mineraalväetiste kasutamine lahendab selle probleemi, kuid ainult lühiajaliselt. Seega teenib liigne kontroll hoopis entroopia kasvu.

Aiandusega tegelemine kogukonnaaias õpetab, et kontroll on suhteline ning taimi saab kasutada ka juhul, kui piirdeaiast on lihtne üle saada. Tõsi, kaotused on vältimatud, kuid hea vili on ka omandatud oskus kaotusi üle elada.

5 Yunkaporta nimetab „teisteks rahvasteks“ Austraalia mittepõlis-rahvast või laias laastus Euroopa kultuuri kandjaid.

6 Tyson Yunkaporta, Sand Talk: How Indigenous Thinking Can Save the World. Melbourne: The Text Publishing Company, 2020, lk 53–54.

7 Sellest järeldub ka, et korilus on lihtsalt täiesti kontrollimatu aiandus.

Peenrakastide piirid on vaid visuaalsed. Pildil Laagna aed.

Peenrakastide ja söödavate taimede kasutamise õigused mängivad kogukonnaaedades kontrolli ümberjagamisel olulist rolli. Selleks on kaks võimalust.

Variant A. Vaid väga vähestes köögiviljaaedades (näiteks Kalamaja ürdiaias) on kõik peenrad ja taimed kõigil aednikel ühised.

Variant B. Köögiviljaaedades on üldjuhul ühised peenrad ja/või ühiselt istutatud põõsad ja puud ning erakasutuses köögiviljapeenrad, mille eest hoolitseb üks inimene, pere või

sõpruskond. Nende tüüpide erinevus on hägune. Lõppude lõpuks, kui kaks või kolm sõpra kogunevad, siis muidugi on midagi ühtne nende keskel (isegi kui peenar on ametlikult registreeritud vaid ühe nimele).

Võib-olla osalt ühiste ja erakasutuses peenarde hägususe tõttu ei ole Tallinnas ainsatki aeda, kus oleks ainult individuaalsed peenrad ilma ühiselt istutatud puude-põõsasteta (hüpoteetiliselt võimalik variant C).

Selline era- ja ühismaa piiri ebastabiilsus on veelgi selgem neile, kes harivad individuaalseid köögiviljapeenraid. Sellega tegelev inimene saab kohe aru, et peenra piir on vaid visuaalne: puudub piirdeaed ja miski ei takista võõral teise kasvatatud võtmast. Kuigi seda juhtub, peaks rohkem imestama, et seda ei juhtu massiliselt, nagu võiks aedade avatust või poolavatust arvestades oletada.

Siinkohal on sobilik rääkida ühest kirjast. 2017. aastal käisin sõprade juures Adelaide's (Lõuna-Austraalia) ja seal nägin suure pargi sees täiesti ilma piirdeaiata Walyu Yarta kogukonnaaeda. Aias ma kedagi ei trehvanud, kuid koju naastes kirjutasin aia koordinaatoritele ja uurisin, miks see aed on ilma piirdeta ja kas seetõttu esineb probleeme. Vastuseks sain kirja, millest sai pikaks ajaks minu kui kogukonnaaedniku pühakiri: kui tekkisid küsimused, pöördusin selle poole ja leidsin alati vastuse. Puuduva piirde kohta vastasid nad mulle nii:

„Me oleme alati öelnud, et piirdeid ei tohiks olla, kuna aed on avalikul maal ja seega kuulub inimestele. Kogemus ütleb ka, et kui lukustada inimesed väljapoole, leidub neid, kes tahavad sisse murda – see on väljakutse. Ja avalikel pargimaadel on neil põhjust arvata, et neil peaks olema juurdepääs. Harva juhtub, et aed on kuidagi kannatada saanud, aga seda on juhtunud. Tavalisem, kuigi siiski haruldane, on see, et inimesed koristavad saaki, mis ei ole valmis – ükskord võtsid nad kõik virsikud! Räägime inimestele pidevalt, et vaatamata sellele, kas panustate aeda või mitte, võite kaasa võtta midagi, mis on korjamiseks valmis ja mida kasutaksite söögiks. Oluline on mainida, et neid, kes sooviksid aeda kasutada, võib olla

Foto: Anton Küünal

Piirideta Walyu Yarta kogukonnaaed Adelaide'is Lõuna-Austraalias

palju. Igatahes tuleb selliseid vestlusi palju ette. Isegi pärast seda, kui aed oli seal olnud aastaid, ütlesid tihti möödunud, kes märkasid aeda esimest korda, et aeda kindlasti varsti vandaa-litsetakse, kuid seda pole juhtunud. Inimesed peavad õppima, et saame asju jagada, ja kui olete pettunud, sest keegi on võt-nud rohkem, kui soovite, aktsepteerige seda. Ärge laske sellel end vihastada.“

Tundub, et sellele pole midagi lisada.

Seevastu juurviljapeenart hariv aednik avastab sageli, et talle määratud maalapist ei piisa. Peenarde suurus on igas aias ja ka aia sees erisugune, kuid üldjuhul on alad väikesed: 1-2 m² võib nimetada tinglikuks standardiks. Aedniku soov oma peenramaad laiendada väljendub eri taktikates, kusjuures kõiki taktikaid ei põhjenda ainuüksi maapuudus – mõnikord mängivad olulisemat rolli muud tegurid.

1. Aednik võib võtta kasutusse teise köögiviljapeenra, kui aias on selleks võimalus.
2. Aednik võib hakata osalema ühispeenarde istutamises. Mõned ühised peenrad kogukonnaaedades tekivad kohana, kuhu võib istutada erapeenral liialt laienenud taimi või taimi, mille kasvatamise vastu on aednikul huvi vaibunud.
3. Aednik võib hakata n-ö illegaalselt midagi oma peenra-kasti kõrvale istutama, laiendades seega peenart ja ahen-dades vahekaikude läbipääsu.
4. Aednik võib teha n-ö illegaalse juurviljapeenra mõnesse aia vähem nähtavasse kohta.
5. Aednik võib hakata n-ö illegaalselt istutama taimi võõrale peenrale.
6. Aednik võib hakata peenraid harima eri aedades.
7. Aednik võib hakata n-ö illegaalselt istutama taimi väljas-pool aeda, saades nii geriljaednikuks.

Selles loendis on enamik taktikaid märgitud illegaalsena. Seaduslikkuse all ei pea ma silmas niivõrd mõne kirjaliku reeglistiku järgimist kui mingisuguse kokkuleppe olemasolu. Näiteks kui üks aednik palub teiselt, et ta istutaks oma taime tema peenras vabale kohale, siis on see täiesti seaduslik tege-vus. Huvitav on aga asjaolu, et inimesed kipuvad sageli ilma kokkuleppeta tegutsema ka neil juhtudel, kui nad on teadli-kud selle toimingu soovimatuses. See ei ole aga vabastuskal-duvuse ilming, mida mainisin artikli alguses. Võib-olla oleks üldine viga pidada mis tahes illegaalset tegevust vabastavaks.

Vabadus ei seisne piiride ületamises ega reeglite rikku-mises. Reeglite rikkumine on pigem märk, et vabadus puudub ja sellest ollakse väsinud. Vabadus seisneb soovis ja võimes reegleid luua ja taasluua, sealhulgas ja isegi ennekõike kokku-lepete kaudu, ning pole oluline, kas suulisel või kirjalikul teel. Selleks pole vaja mitte väsimust, vaid rõõmsameelsust.

Seda mõtet saab ilmestada, kui pöörata David Graeberi järgi tähelepanu „mängu“ (ingl *game*) ja „lõbu“ (ingl *play*) erinevusele. Mängud „on selgelt ajas ja ruumis piiritletud ning seega tavaelust eraldatud. [...] Samuti on olemas reeglid,

Foto: Anton Küünal

Geriljaaiandus toimib väljaspool kontrolli ja ametlike raame, mistõttu selle uurimine on problemaatiline.

mis määratlevad täpselt, mida mängijad tohivad teha ja mida mitte.“ Mängud on näiteks jalgpall või male. Kuid lõbu, näiteks laste lõbu „võib olla puhtalt improvisatsiooniline [---] puhas loomingulise energia väljendus, [---] lõbu võib luua mängu, mis omakorda võib luua reegleid [---], kuid ei ole ise nendest piiritletud“. ⁸

Praktilistes geriljaaianduse juhendites rõhutatakse tihti, et see on loominguline ja lõbus: „Lõbutsege! Põhjused, miks me geriljaaias käime, võivad olla tõsised, kuid ei pea seda olema. Keskenduge rõõmule, tähistage väikeseid võite ja vaadeldge katsumusi kui võimalusi loovust arendada.“ ⁹

8 David Graeber, *The Utopia of Rules. On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*. New York: Melville House, 2015, lk 190–193.

9 Ellen Miles, *Get Guerilla Gardening: A Handbook for Planting in Public Places*. London: DK, 2023, lk 25. Vrd David Tracey, *Guerrilla Gardening: A Manual*. New Society Publishers, 2007, 29–30, 33.

Aed on kohtumisaik ja sellest paigast on alati võimalus liikuda suhtlemise, koostöö ja vastastikuse abistamise poole. Pildil Laagna aed.

Foto: Stanislav Usov

Niisiis, n-ö illegaalsed taktikad ei ole iseenesest head ega halvad. Need lihtsalt eeldavad ruumikasutuse reegleid, aitavad neid arendada ja muuta, arvestades ka looduse n-ö huvidega.

Juba kogukonnaaia nimetus osutab sellele, et inimesed suhtlevad seal omavahel ja suheldes jõutakse ühiste väärtusteni. Kui jõutakse koostöö ja vastastikuse abistamise väärtusteni, hakatakse end vabalt tundma. Kuid tee selle vabaduseni ei ole aednike erineva iseloomu ja elukogemuse tõttu lihtne. Peamiselt aitab sel teel, kui arendada endas maailma teise pilgu läbi vaatamise oskust. Milline roll on siin aial?

Loodusliku maailma mitmekesisus ja dünaamilisus, millega inimene aias kohtub ja suhtlema hakkab, avaldub tohutus hulgas tegurites, mis soodustavad või takistavad taimede kasvu, viljade arengut ja rikkalikku saaki.

Aiandus õpetab vaatama maailma taimede vaatenurgast, veel enam konkreetsete taimede vaatenurgast konkreetsetes keskkonnas. Mõned nõuavad rikkalikku kastmist, teistele on see vähem oluline, mõned reageerivad varjule positiivselt, teised surevad selles, mõned kasvavad hästi liivasemal pinnasel, teised savisemal, mõned vajavad kõrgemat temperatuuri, teised on üsna rahul madalamaga jne.

Suhtlemine aia loomadega käib samamoodi. Mõne looma mainet tuleks parandada, teistesse võib suhtuda rahuliku neutraalsusega ja mõne eest tuleb kindlasti taimi kaitsta. Igal juhul tuleb õppida maailma vaatama läbi nende loomade silmade, et mõista, mida nad eelistavad ja mida väldivad.

Oskus vaadata maailma läbi teiste silmade aitab lõpuks näha seda mittelineaarselt, eri vaatenurkadest korraga ning leida nende dünaamilise tasakaalu. Kui aednik seda mõtteviisi ei omanda, tegutseb ta edukalt vaid lühikest aega. Ja kui inimesed seda mõtteviisi ei harrasta, siis ei toimi ühiskond kaua.

Kuid meil on lootust: kõik meie sammud selle poole on olulised, isegi kui need on väga väikesed. Ärgem unustagem: nagu keegi ütles, on seemned võimsad just seetõttu, et nad on väikesed.

Järelsõna. Linnaaed kui inspiratsiooniküllane kogukonnalabor

Dagmar Narusson

Linnaaed on eriline kogukondlik kooslus. Inimeste isiklikest huvidest, sisemisest tõukest, kuid ka oskustest, teadmistest ja uue õppimise soovist lähtudes algatatakse seal mitmesuguseid kogukondlikke ettevõtmisi: linnaaiad täidavad kogukonna- ja linnaelus ning ühiskonnas üsna erinevaid funktsioone. Siinse raamatu peatükid on teinud sellesse hea sissevaate. Kogukonnaaias saab toitu kasvatada ja toidujulgeolekule süsteemselts tähelepanu pöörata (sh õppida tundma mitmekesiseid viise linnas enese tarbeks toidu kasvatada), koos areneda ja tegutseda, toetada vaimset ja füüsilist tervist ning taastumist, kujundada kogukondlikkust ning õppida edumeelsete koostöövormide ja eelkujundava ehk prefiguratiiivse praktika kohta linnas, kogukonnas ja ühiskonnas üldse. Aias leitakse mõttekaaslast, saadakse uusi teadmisi ja kujundatakse maailmavaadet.

Toidukasvatamine ja tervislik toit

Kogukonnaaia esmane mõte on pöörata tähelepanu taimede ja eriti toidu kasvatamisele, mulla olukorrale, putukateleloomadele ning permakultuuri koosluste kombinatsioonidele. Toidukasvatamise protsessis on põimitud teadmised, oskused ja uue info jagamine. Kuid kogukonnaaias tegutsedes kujuneb inimestel ka paiga ja selle looduskeskkonnaga ning omavahel emotsionaalne side, tekivad mälestused ja soovid või ideed, s.t tekib otsene isiklik kontakt looduse ja eri liikidega. Kogukonnaaias arendatakse loodusest hoolimise ja hoolitsemise oskusi argiste harjumustega, nagu istutamine, kastmine, seemnete korjamine ja kompostimine. Aiatöö võib suunata inimesi valima säästvama eluviisi või paremini märkama, kuidas kujundada linnakeskkond toidukasvatamise vaatenurgast mitmekesisemaks.

Linnade ühisaiad on mitmekesised, erineva tekkeloo ja maaomandiga. Raamatu peatükkides on juttu, et kogukonnaaedade ja õppeaedade arv on järjest kasvanud ning munitsipaalomandisse kuuluvate avalikel haljasaladel asuvate ühisaedade kõrval on hulganisti eramaadele rajatud aedu, mille loomist soosivad korteriühistud, asumiseltsid ja kultuuriasutused. Ka lasteaiad või muud haridusasutused rajavad hariduslikul eesmärgil õppeaedu või teevad koostööd kogukonnaaedadega.

Aianduse paradigmaatilised muutused (kaevamisvaba aiandus, mullaelu mitte häirimine) tõstatavad küsimusi, kas varasema aja (aia)töökombed (näiteks kaevamine) on ikka asjakohased. Õppeaiad on väärt katsetamiskohad, kus saab sellistele küsimustele vastused. Mitmekesisuse juurde kuuluvad eri tavad, näiteks Ida-Virumaal Sillamäe aiandusühistu maadel on kaua kestnud ja erisuguseid ühiskondlikke muutusi üle elanud toidukasvatamise traditsioon. Nagu Rogge jt¹ ütlevad, erinevad linnas toidu kasvatamise ajend ja viis palju, kuid aed on igal juhul õppimise, teadmiste omandamise, katsetamise ja vigadest õppimise paik ning kuigi see ei asenda põllumajandusega toidutootmissüsteemi, annab aed siiski „maitse erinevatest alternatiividest“. Samuti saab väikese mahuga aiapidamist võtta kui enesemääratluse, enesekohase kogemuse, suhtlemise või ühiskondliku muutuse väljendust.

Keskkonnateemad

Kogukonna- ja linnaaia juurde kuulub keskkonnateemadega tegelemine. Aedade tegevuses on potentsiaali pöörata tähelepanu linnade roheline infrastruktuuri teemale, arendada demokraatlikele valitsemisvormidele omaseid uusi kogemusi ja edendada keskkonnaharidust.² Kuid kogukonnaaedade inimeste mitmekülgses tegevuses on ruumi, et pöörata ühiselt tähelepanu, kuidas teha kohalikud ja tervislikud toiduained

1 Nicole Rogge, Insa Theesfeld, Carola Strassner, Social sustainability through social interaction – A national survey on community gardens in Germany. – Sustainability, 2018, nr 10(4), lk 1085. doi.org/10.3390/su10041085

2 Samas.

kättesaadavamaks, leevendada linnastumise negatiivset mõju ja vähendada süsinikdioksiidi heidet inimeste järjest enam teadvustatud valikute abil, kaitsta linnades bioloogilist mitmekesisust, edendada taimekasvatuse mudelit, mille puhul välistatakse keemiliste toodete kasutamine taimekultuuride kasvatamisel ja välditakse võimalikult palju pestitsiidide, teadvustada säästlikkuse parimaid tavasid (parandamine, taaskasutamine) ja jäätmete sortimise vajadust.³ Samad autorid soovivad välja, et kogukonnaaias tegutsevad inimesed saavad pöörata või pööravad avalikkuse tähelepanu sellele, kuidas rohelised alad eemaldavad atmosfäärist energiat ja soojust ning toodavad veeauru, mida on suvel kuivades piirkondades väga vaja, sest suurem õhuniiskus ja väiksem energia sisaldus atmosfääris aitavad saavutada mugavuse halvasti ventileeritud linnapiirkondades ning puud ja rohttaimed vähendavad hõljuvat tolmu ja paljude ühendite, sealhulgas lämmastikdioksiidi saaste(laengu)t. Seega on kogukonnaaedade selgitustöö keskkonnamõju selge. Ühes kogukonnaaias ei pruugita kõigil nendel teemadel vestelda, kuid eri aedades ja eri aegadel on need teemad jutuks. Sageli põimuvad teemad inimeste vestlustes loomulikult ning neid arutatakse, küsitakse ja otsitakse infot juurde või korraldatakse seminare. Sel viisil kujundatakse maailmavaadet ja mõeldakse, kuidas ise kestlikkusse panustada.

Siinse raamatu peatükkides rõhutatakse, et linnas kasvatatav toit peab olema ohutu ja on vaja pöörata tähelepanu, mis on kogukonnaaia maa-alal varem olnud või tehtud ja missugune keskkonda ohustav infrastruktuur (liiklussõlmed) asub läheduses. Ka mulla ja õhu kvaliteet on väga oluline. Kui kogukonnaaias lastakse spetsialistidel mulla, õhu ja vee kvaliteeti analüüsida ning selgitatakse välja, kuidas neid aegapidi parandada, siis vahetatakse omavahel väga väärtuslikku infot. Need valdkonnateadmised leiavad kergesti rakendust ka teistes aedades, sealhulgas koduaedades. Kogukonnaaias

3 Vincenzo Rusciano, Gennaro Civero, Debora Scarpato, Social and ecological high influential factors in community gardens innovation: An empirical survey in Italy. – Sustainability, 2020, nr 12(11), lk 4651. dx.doi.org/10.3390/su12114651

tegutsemise ja keskkonnateadlikkuse kaudu kujuneb taipamine, kuidas üksikindiviid saab ise võtta vastutuse, kui keskkonnavaanulikult või -sõbralikult käituda.

Vaimne ja füüsiline tervis

Kogukonnaaias tegutsemine toob inimeste tervisele mitmel viisil kasu. Vaimse tervise hoidmise seisukohast on looduses viibimine ja otsene, käed mullas kontakt loodusega kasulik emotsionaalsele ja kognitiivsete võimete taastumisele. Nii et kui pea on mõttetööst väsinud ja igapäevaelus hakkavad võimust võtma negatiivsed emotsioonid, siis pakub leevendust aiatöö.

Uuringud näitavad, et vaimsele tervisele on kestmam mõju, kui inimene veedab roheluses ja värskes õhus regulaarselt aega. Niimoodi talitavatel inimestel on vähem ärevust, depressiooni ja stressi.⁴ Meeldivat looduskeskkonda peetakse elamuslikuks atmosfääriks: selline paik inspireerib või kutsub esile eripärase afektiivse kogemuse ning inimene omistab sellele kohale tundmusliku tähenduse. Objektiivselt võttes ei kuulu tähendus ja emotsioon tegelikult keskkonnale, kuid selline seos tekib subjekti (inimene) ja keskkonna vahel, mistõttu inimene soovib ikka ja jälle viibida talle meeldivas looduskeskkonnas (seda mõjutavad valgus, lõhnad, vee voolamine, tuul, liiv jne), sest temas kerkivad siis esile tunnete muutused.⁵

Kogukonnaaias tegutsemine mõjutab ka füüsilist tervist. Aiataööde käigus tuleb liikuda, tõsta, kanda, kummardada ning muul viisil järjepidevalt liikuda ja liigutusi teha. Teiseks, läbi mõeldud toidukasvatamisega kaasneb enamasti teadlikkus

4 Daniel T. C. Cox, Danielle F. Shanahan, Hannah L. Hudson, Richard A. Fuller, Karen Anderson, Steven Hancoc, Kevin J. Gaston, Doses of nearby nature simultaneously associated with multiple health benefits. – International journal of environmental research and public health, 2017, nr 14(2), lk 172. doi.org/10.3390/ijerph14020172; Dagmar Narusson, Lauris Geurden, Helen Kool, Promoting Mental Health: Engagement with the Environment as a Source of Solutions and Inspiration. – Rmt: Social Work: Promoting Community and Environmental Sustainability. Toim Meredith Powers, Michaela Rinkel. The International Federation of Social Workers, 2018, lk 243-254.

5 Cameron Duff, Atmospheres of recovery: Assemblages of health. – Environment and Planning A: Economy and Space, 2016, nr 48(1), lk 58-74. doi.org/10.1177/0308518X15603222

toidu tarbimisest. Kogukonnaaedades satuvad inimesed nende endi sõnul justkui teistsugusesse maailma, jagavad omavahel infot toidutaimede ja toitumise kohta ning saavad seega pöörata tähelepanu toitumisele: oma valikutes liigutakse n-ö toidukõrbest värskeid köögivilju, puuvilju jmt rikkaliku toidu tarbimise poole.⁶ See mõjutab ka kehakaalu. Nagu ühes kogukonnaaedu käsitlevas artiklis on naljatledes öeldud: „Kogukonnaaednikud ei ole kunagi paksud, ainult nende ülemused on.“⁷ Looduses viibimine aitab ka haigustest taastuda. Regulaarne kokkupuude mulla ja taimedega toetab inimese immuunsüsteemi. Kogukonnaaedadega seostatakse veel stressist taastumist.

Aiatöös osalemine võib soodustada suhtlemist ja vastastikuse sotsiaalse toe pakkumise arendamist. Ühistegevuste kaudu leitakse endale häid kaaslasi, kellelt saadakse tuge ja mõistmist, mis aitab keerulised olukorrad ja stressi paremini üle elada.⁸

Kogukondlikud suhted

Inimene on suhtlev ja suhete struktuuridesse kuuluv olevus (ingl *relational being*). Linnaaiad on tõestanud ennast paigana, kus kogetakse kuuluvustunnet, luuakse ja hoitakse suhteid, arenetakse koostöötegijatena või märgatakse, millised koostöötegijad on inimesed ise ja milliste suhtumusmuutrite poolest eristatakse teistest (muu hulgas õpitakse, milline suhtluskeskkond osatakse ise luua).⁹

Hume jt (2022) tehtud varasemate uurimuste analüüs tõi välja, et aednikud on naabruskonna ja kogukondadega

6 Ashlie B. Delshad, Community gardens: An investment in social cohesion, public health, economic sustainability, and the urban environment. – Urban Forestry & Urban Greening, 2022, 70, lk 127549. dx.doi.org/10.1016/j.ufug.2022.127549

7 Shivant Jhagro, Fences, seeds and bees: The more-than-human politics of community gardening in Rotterdam. – Urban Studies, 2024, nr 61(8), lk 1488-1507. doi.org/10.1177/00420980231208830

8 Clare Hume, Jessica A. Grieger, Anna Kalamkarian, Katina D'Onise, Lisa G. Smithers, Community gardens and their effects on diet, health, psychosocial and community outcomes: a systematic review. – BMC Public Health, 2022, nr 22(1), lk 1247. doi.org/10.1186/s12889-022-13591-1

9 Dagmar Narusson; Jean Pierre Wilken, Recovery in the Community: Relational and Cultural Sensitivity. – Journal of Recovery in Mental Health 2018, nr 2(1), lk 68-81.

rohkem seotud: nad pööravad võrreldes mitteaednikega rohkem tähelepanu piirkonna esteetikale, ühtekuuluvusele ja kodanikuosalusele.¹⁰

Kuid kogukonnaaias tegutsemine sobib ka inimestele, kes ei soovi palju suhelda – kas hetkel või üleüldiselt –, sest seal saab keskenduda töötamisele ja olla kontaktis pigem loodusega. Selliseid vähe suhtlust nõudvaid paiku vajavad inimesed, kellel on vaimse tervise raskused või väsimus suhtluskoormusest tööl, perekonnas või mujal.

Kogukonnaaed pakub mitmesugust kasu küll kõigile osalejatele, kuid oluline on, et aias leiavad aktsepteerimist ja märkamist rändetaustaga inimesed, eakamad täiskasvanud ja madala sissetulekuga aednikud, kelle puhul on eriti tõenäoline, et aed rikastab nende elu ja kogukondlikkust mitmel viisil. Aias luuakse sotsiaalset kapitali: seal tulevad kokku sageli erineva taustaga naabrid või linnaelanikud, kes vestlevad aias silmast silma ühistest huvidest ja eesmärkidest.

Loominguline eneseväljendus ja -teostus

Kogukonnaaias saab tegeleda oma huvide-hobidega ja end loominguiliselt väljendada. Aias köidab inimesi just eneseareng: kusagil ei ole n-ö lukku pandud, millega seal peab või võib tegeleda. Aia piiratud maa-alal tegutsevad koos erineva loovuse, oskuste-teadmiste, soovide-püüdluste ja suhtlusvajadusega inimesed. Mõned kasvatavad taimi, teised koguvad pärandseemneid, kolmandad kujundavad maastikku jne. Eneseteostust on erisugust ja kui inimesed näevad teisi loomas või nende loomingut, siis see inspireerib ka ise looma.

Linnaaedade 2023. aasta Tartu Emajõe aia uuringust selgus, et on inimesi, kelle peamine huvi aias ongi ehitamine, kasutades uuesti materjale, asju ja vahendeid, mis on varem olnud rakenduses muul otstarbel.¹¹ Linnaaedades ehitamine põhineb enamasti taaskasutusel, mis on määratu loovuse rakendamise

¹⁰ Clare Hume jt, samas.

¹¹ Dagmar Narusson, Liisa Asso, Janika Hango, Kätlin Kann, Mari Krüüner, Marimal Tilk, Martin Unn, Emajõe aia kogukonna profiil. Ainekursus „Kogukonna toimevõimekuse arendamine“. Tartu Ülikool, 2023.

potentsiaaliga. Ehitamine, aia kujundamine, uute asjade välja mõtlemine ja seejärel loomine võib osadele inimestele olla põhiline käivitav jõud, miks soovitakse aias tegutseda.

Siin raamatus on juttu Lasnamäe kortermajade elanike algatatud ja ajaskaootiliselt kujunenud tegevusest tühermaade, rohealade ja majade lähedusse jäävatel õuealadel: istutatakse puid (alleed), kasvatatakse päevalilli, peetakse tuvide pesakasti, tehakse ise õueelutubasid, grillimiskohti jmt ning vahel peidetakse need puude-põõsaste varju. Inimesed kasutavad linna rohealadel ja kogukonnaaedades neile kättesaadavaid materjale ning kujundavad nõnda endile lähimat linnaruumi: selle taga on soov rakendada loovust või jätkata oma pere traditsiooni tegeleda aiandusega. Tartu linn arendab rohetaristut ehk haljasvõrgu terviklikku tulevikuvisioni, milleni jõudmisel on väga oluline linnaelanike tugi – nõnda tõuseb ka inimeste teadlikkus. Linnade teistmoodi planeerimiseks ja kujundamiseks on vaja loovust.

Füüsiline paik ja suhtluskeskkond

Linnaaed on kogukondlik paik, kus olla, kujuneda ja tegutseda ning kuhu kuuluda. Kogukondlikkuse perspektiivist vajab inimene mitme funktsiooni ja sotsiaalse miljööga füüsilisi paiku ja suhtluskeskkondi.¹² Kuulumise paigas puutub inimene kokku talle lähedase maailmavaatega inimestega ja saab jagada oma kogemusi, kogeda kuhugi kuulumise tunnet. Kogukonnaaias teistega suhtlemine ja ühistegevused võimaldavad inimesel ära tunda, et „need on minu inimesed“ ning üksteist mõistetakse. Olemise paiga kannab välja kogukonnaaed, kuhu inimene saab minna ja seal lihtsalt olla, s.t ta teab, et ei pea seal tingimata midagi tegema, vaid võib vahel lihtsalt hea tunde saamise või puhkamise eesmärgil olla (nautida olemise ilu). Tegutsemise paigas saab regulaarselt ja järjepidevalt tegutseda ning inimene teeb seal seda, mida oskab ja mida

¹² Nastaran Doroud, Ellie Fossey, Tracy Fortune, Place for being, doing, becoming and belonging: A meta-synthesis exploring the role of place in mental health recovery. – *Health & Place*, 2018, nr 52, lk 110–120. doi.org/10.1016/j.healthplace.2018.05.008

tal on mugav teha. Kujunemise paigas saab tunda õppida midagi uut ja omandada uusi oskusi-kogemusi. Kogukonna-aed on indiviidi perspektiivist ainulaadne just sel põhjusel, et aial koos inimeste, tegevuse ja seda raamistava ilmavaate ning füüsilise paigaga on kõik need väärtuslikud omadused.

Kogukonnaaia panus tulevikku

Kogukonnaaeda peetakse sageli eelkujundavaks praktikaks, sest inimesed loovad seal miniatuurse ettekujutuse sellest, millist ühiskonda (elukorraldust, väärtusi) nad soovivad ning aia ühistegevuse kaudu püütakse soovitud visioone teiste seas levitada.¹³

Kogukonnaaedade liikmete ühistegevusel on ümberkujundava muutuse potentsiaal ja ühistegevus võimaldab inimestel eelkujundava praktika omaks võtta selle kaudu, et kollektiivses tegevuses kogetakse võimestatust (suureneb võime üksikisiku või rühmana midagi muuta, kasvab teadlikkus olemasoleva korra muutlikkusest ning kujuneb visioon paremast tulevikust), muutub identiteet (enesekontseptsioon nihkub osaledes ja tegutsedes märkimisväärselt ja end nähakse eelkujundava praktika rakendajana) ning kerkib esile kogukonnatunne (tekib sügavam kogukonna- ja vastastikuste afektiivsete suhete kogemus, mis soodustab koostööpõhist otsustamist, otsedemokraatia omaksvõtmist ja eraldatustunde kadumist).¹⁴ Isegi kui algselt on linnaaiaiga liitunud kui tervislikkust (mitmes mõttes) soodustava paigaga, siis ette teadmata selgub inimesele, et linnaaia tegelik psühholoogiline väärtus seisneb inimestele väärikuse, vastastikuse austuse ja võrdsuse kogemuses, mis justkui vastanduvad igapäevaelu karmile reaalsusele, ja need kogemused hakkavad aimu andma sellest, millises egalitaarses ja kogukondlikus

ühiskonnas nad soovivad elada. Eelkujundamine ei tulene tingimata eesmärgipärasest poliitilisest tegevusest, vaid teatud keskkonnas (nagu kogukonnaaiad) võivad ühistegevus ja koos tuletatud tavad orgaaniliselt areneda eelkujundavaks tegevuseks.¹⁵ Mulle see mõte meeldib, sest julgen arvata, et loomulikult viisil kujunenud, läbitunnetatud ja ühistegevuse kaudu jõudu saanud uutmoodi eelkujundav praktika on elujõulisem kui poliitiline eelkujundav praktika ja hakkab juhtima ühiskonda paremasse tulevikku.

Kogukonnaaedu ümbritsev olme mõjutab aedade liikmete valikuid, tegevust ja igapäevaelu. Toon siinkohal välja kaks eri nähtust. Esiteks, ühiskondlikud raputused (kriisid) mõjutavad eelkujundamise algust ja laienemist.¹⁶ Ka Eestis oli märgata, et kahes kriisis hakati linnaaedadega rohkem liituma: koroonakriisis liituti aedadega, et isolatsiooni mõjudele vastu astuda, rohkem suhelda ja tegevust leida; Vene-Ukraina täiemahulise sõja algus ja hinnatõus panid inimesed aedadega liituma toiduturvalisuse pärast.

Teiseks, eelkujundava praktika ja omaks võetud väärtuste rakendamine ühes keskkonnas võib kaasa tuua psühholoogilisi vastuolusid, kui samu põhimõtteid ei ole võimalik kasutada igapäevaelu teistes valdkondades. Michael Deflorian on kirjutanud, et kui aednikud osalevad aktiivselt kogukonnaaias, toidu jagamisel või tööriistade vahetamises, arendades niimoodi eelkujundavat praktikat, siis teistes eetilistes ja kestlikkust puudutavates valikutes (veganlus, taaskasutus, lendamise vältimine) on näha (sisemist) võitlust isikliku järjepidevuse pärast: väljaspool linnaaedu näib võimatu saavutada sõltumatust turust ja tegude vastavust väärtustele.¹⁷

Vastukaaluks eelmises lõigus välja toodule võib öelda, et paljud inimesed võtavad siiski kogukonnaaedade algatuses kujunenud vaated omaks. Nad võivad liikuda elus selles

13 Amy J. Cohen, Bronwen Morgan, Prefigurative legality. – *Law & Social Inquiry*, 2023, nr 48(3), lk 1053–1082. doi.org/10.1017/lsi.2023.4

14 David Clarke, John Drury, Emergent Prefigurative Politics and Social Psychological Processes: A Systematic Review and Research Agenda. – *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 2025, nr 35(1). dx.doi.org/10.1002/casp.70040

15 Samas.

16 Samas.

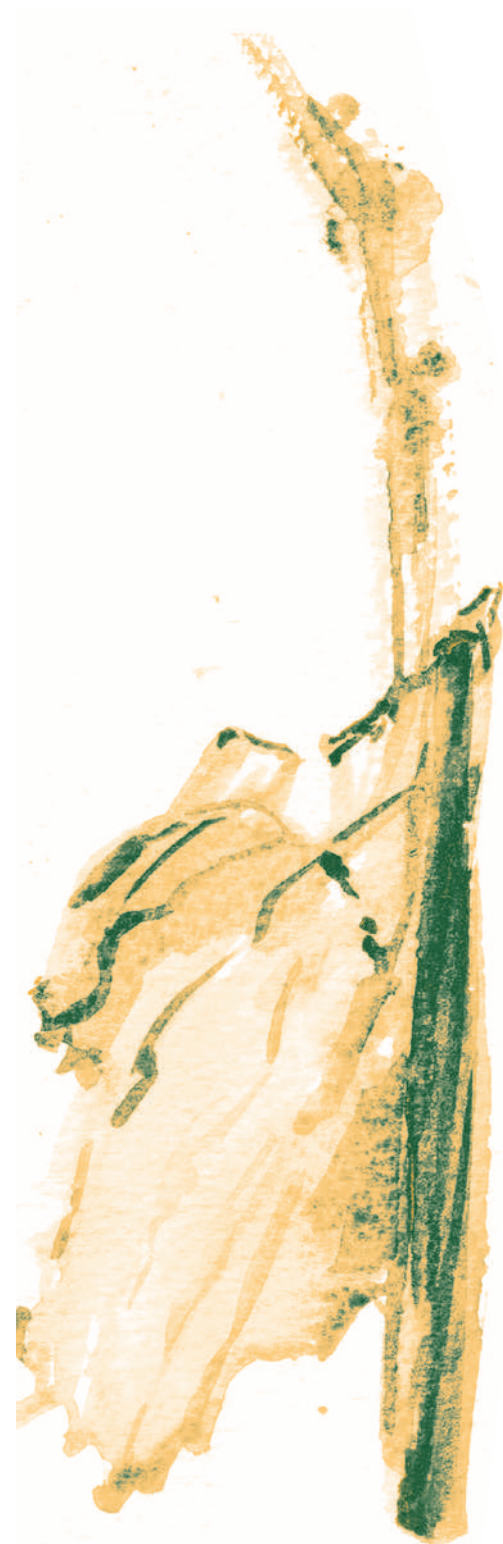
17 Michael Deflorian, Prefigurative politics: understanding the volatile participation of critical creatives in community gardens, repair cafés and clothing swaps. – *Social Movement Studies*, 2021, nr 20(3), lk 346–363. doi.org/10.1080/14742837.2020.1773250

mõttes edasi, et enam ei tegutseta aktiivselt kogukonnaaias, vaid muudetakse elukohta, elustiili või tehakse muid valikud ja hakatakse aeda rajama või teisi kogemusi rakendama mujal. Neile on kogukonnaaiad elus vaheetapp. Ent võib aimata, et ka linnakeskkonnad muutuvad ja võimaldavad järjest enam kasvatada toitu kodu ümbruses. Defloriani arvates ei peaks üksikisikud tulevikus tundma nii suurt vajadust kogukonna-
aia ja muu kollektiivtegevuse järele (paranduskohvikud jmt), kui turusüsteem, linna haljasvõrk ja elukeskkond muutub.¹⁸ Ometi lisab ta, et ühiskonda lisandub järjest inimesi, kes tunnevad vajadust lisada oma identiteedisegusse rohkem eetilist ja keskkonnasõbralikku lähenemisviisi, ja nemad on need „uued“, kes vajavad kõigi nende eelkirjeldatud väärtuste pärast kogukonnaaeda kui turvalist uute teadmiste ja kogemuste omandamise laborit. Linnaaednike tegevus on üks oluline osa pluralistliku ühiskonna poole liikumisest: üksikisikud püüdlevald vabaduse ja enda valitud identiteedi tunnustamise poole.

Kokkuvõtteks saab öelda, et kogukonnaaedade ja sarnalaadsete kogukonnaalgatuste ühisjooned on 1. paikkonna elanikke ühendav tegevus, mis kestab pikka aega ja hõlmab ühist pragmaatilist eesmärki; 2. tavapärasele (praegusest majandusmudelist ja ühiskonnakorraldusest tulenevale) igapäevakäitumisele alternatiivide ja avaramate võimaluste otsimine ja leidmine; 3. isiklike väärtustega kooskõlas, terviklik (seemne mulda panemisest kuni toidu söömiseni) ja sügav (läbimõeldud valikud) seotus igapäevavajadustega (näiteks toit) tegelemisel.¹⁹ Jah, kogukonnaaedadel on oluline mõju praegusaja ühiskonna kogukondlikkuse arengule ja elukorralduse muutusele.

18 Samas.

19 Samas.

Simon Bell (PhD) on maastikuarhitekt ja metsnik. Ta on Eesti Maaülikooli maastikuarhitektuuri osakonna õppetooli professor. Simon oli Euroopa Liidu valitsustevahelise teaduse ja tehnika valdkonna koostööprogrammi COST toetatud uurimuse „Urban Allotment Gardens in Europe“ ja sama pealkirjaga raamatu peatoimetaja.

Bianka Plüschke-Altof (PhD) töötab keskkonnasotsioloogia ja inimgeograafia alal nii Tallinna Ülikoolis kui ka Tartu Ülikoolis. Ta on kaua uurinud linnaaiandust Eestis ning panustanud jätkusuutliku linna arengu valdkonda teadlase ja õppejõuna, toimetades muu hulgas raamatu „Whose Green City? Contested Urban Green Spaces and Environmental Justice in Northern Europe“.

Lilian Pungas (PhD) töötab keskkonnasotsioloogia alal Viini Ülikoolis ja on kaua uurinud datšaaiaandust Ida-Virumaal. Ta on kaitsnud doktorikraadi Jena Ülikoolis ja andnud teadlasena aktiivselt hoogu Eesti linnaaianduse valdkonnale.

Triin Nõu on keskkonnakaitse taustaga turundus- ja kommunikatsioonispetsialist, MTÜ Tartu Maheaia liige ning Tartu linnaaianduse entusiast. Ta kirjutab aeg-ajalt artikleid söödavatest toidutaimedest ja muudest loodusega seotud teemadest ning teeb aiamaal erinevaid katsetusi, et linnas elades oma toidulauda rikastada.

Gloria Niin on permakultuuri entusiast, kes tegutseb MTÜ Elukas linnaruumiaktivistina, luues mitmesuguseid väikesi elurikkust ja looduskontakti suurendavaid ruumisekkumisi. Kaasmõtlejatega on ta asutanud mitu kogukonnaaeda ja veab siimaani eest Emajõe aeda. Põhitööna on ta Eesti Maaülikooli maastikuarhitektuuri õppetooli õppejõud.

Maria Derlõš on urbanist, kes keskendub viimastel aastatel toidukasvatamise arendamisele linnakeskkonnas ning töötab Tallinna linna teenistuses kogukonnaaedade projektijuhina. Lasnamäe elanikega koos on ta asutanud MTÜ Lasnaidee, mis tegeleb sealse piirkonna kogukondliku mõtteviisi arendamisega, ning on pannud aluse Laagna kogukonnaaiale.

Saara Mildeberg on Tallinna Ülikooli doktorant ning maastiku ja kultuuri keskuse nooremteadur. Ta on etnoloog ja fotograaf ning uurib oma töös Soomaa, Lahemaa ja Ida-Virumaa kogukondasid.

Annela Samuel on Tallinna Ülikooli doktorant ja nooremteadur, kelle doktoritöö keskendub Sillamäe vanema põlvkonna kohanemise kogemustele 1990. aastate keerulise ülemineku perioodiga. Dokumentaalfotograafina on ta tegelenud Sillamäe ja Paldiski linnade ja elanikega.

Eeva Kirsipuu-Vadi on lõpetanud Tartu Ülikoolis nii kasvatusteaduse kui ka keskkonnateaduse eriala. 2019. aastast on tema põhitöö toetada programmis „Roheline kool“ osalevaid õppeasutusi. Ta on ka ise aktiivne aiapidaja.

Piret Vacht (PhD) on ökoloog, kes on teadustöös käsitlenud toidukasvatamist linnas. Ta on lõpetanud mullateaduse ja looduspõhiste lahendustega seotud teemasid Tallinna Ülikoolis, Eesti Kunstiakadeemias ja Tallinna Tehnikaülikoolis.

Tiiu Koff (PhD) on ökoloog ja Tallinna Ülikooli geoökoloogia emeriitprofessor. Koos Pireti ja teiste TLÜ teadlastega on ta analüüsinud Tallinna linnaaedade mullastikku ja taimestikku.

Kadi Karmen Kaldma on Tallinna Ülikooli tervisekäitumise ja heaolu õppekava doktorant ning uurib keskkonnamuutuste mõju inimestele Tallinna õppeaegade.

Merle Karro-Kalberg, Anna-Liisa Unt ja Karin Bachmann on maastikuarhitektid, kes on koos loonud ja peatoimetanud maastikuarhitektuuri ajakirja Õu, olnud kaks korda arhitektuuriajakirja Maja külalistoimetajad ning veavad praegu projekti „Kureeritud elurikkus“, kus katsetavad, kuidas teha linnahaljastus keskkonnana mitmekesisemaks. Linna kui kõigile sobiva elupaiga teemat on nad läbivalt uurinud ka oma loomingus ja doktoriõppes.

Henri Kopra on Spatialist Studio arhitekt ja ruumiuurija ning linnaaednik. Oma Cambridge'i Ülikoolis kaitstud magistratöös uuris ta Kopli 93 kogukonnaaia näitel arhitekti rolli omaalgatuslike ruumiprotsesside suunamisel. Henri õpetab eri vanuses arhitektuurihuvilisi Eesti Kunstiakadeemia ja Tallinna Tehnikaülikooli külalisõppejõuna ning Arhitektuurikooli juhendajana.

Iiris Tähti Toom on Spatialist Studio arhitekt ja ruumiuurija ning Eesti Kunstiakadeemia sotsiaalse disaini ja sisearhitektuuri eriala külalislektor. Ta on lõpetanud Cambridge'i Ülikooli arhitektuurimagistrantuuri Lasnamäe tühermaade taasmõtestamise teemal ning tegutseb aktiivselt Kopli 93 kogukonnas. Iirise põhihuvid on avaliku ruumi ja ajaloo kattuvused.

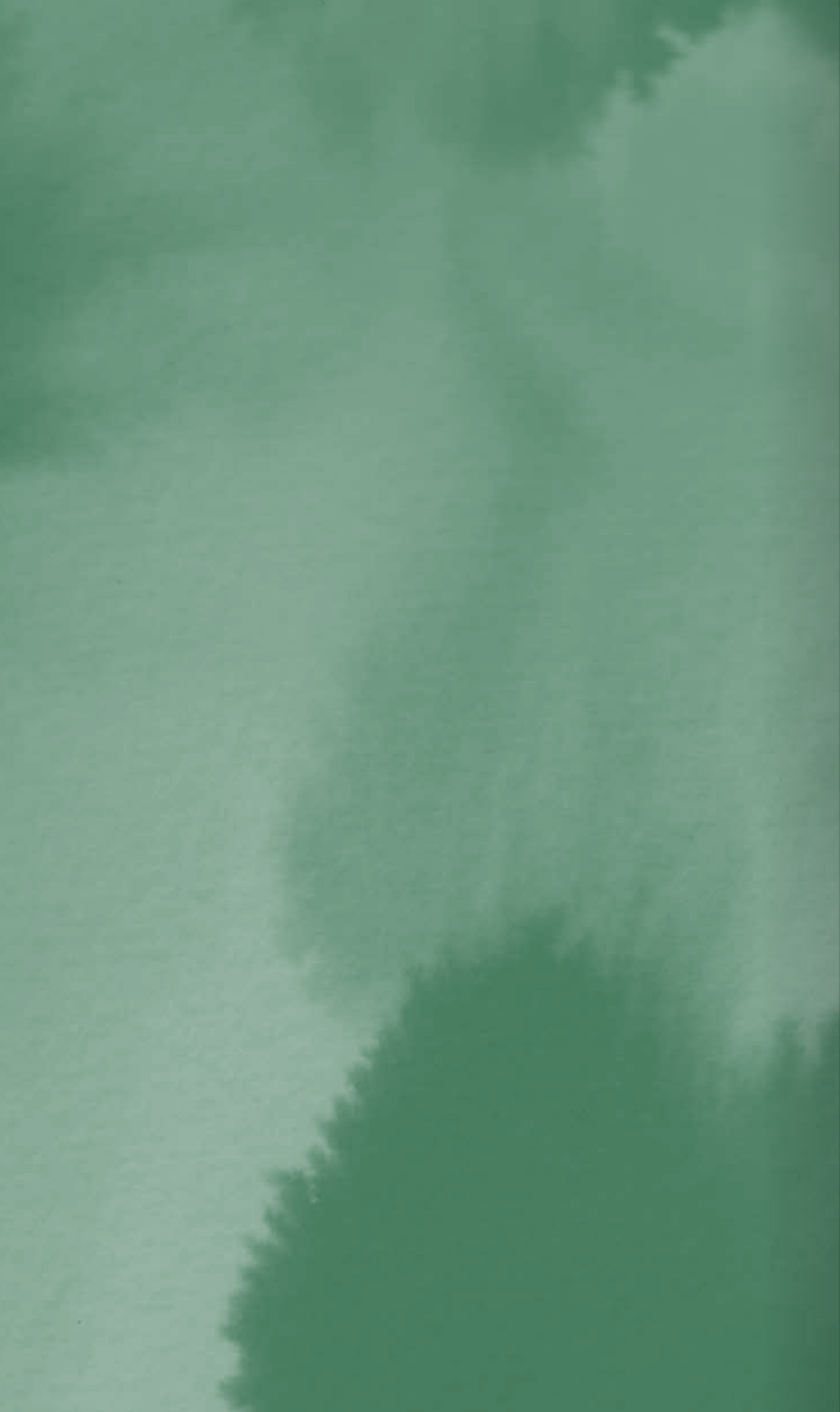
Jekaterina Balicka on Eesti Maaülikooli maastikuarhitektuuri õppetooli õppejõud ning koriluse ja looduses kasvava toidu entusiast.

Anton Küünal (PhD) tegeleb linnaaiandusega aktiivselt 2017. aastast, mil ta asutas kaasmõtlejatega Laagna kogukonnaaia. Ta töötab Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus ning külvab vabal ajal üle linna taimi.

Dagmar Narusson (PhD) töötab kogukonnaarenduse alal Tartu Ülikoolis. Ta on õppejõud ja teadlane ning on uurinud Emajõe aia ja Tartu Maheaia kogukondasid mitmesugustes teadusprojektides.

Maria Muuk on graafiline disainer ja raamatukujundaja, kes muu hulgas on uurinud Eesti trükidisaini ajalugu, kasutanud erialases töös kõikvõimalikke käsitöömeetodeid, omandanud ehituspuusepa-oskused, käivitanud koos Madis Vasseriga lihttehnoloogia teemapargi Terra ja koordineerinud ühe hooaja jagu ЕККМ-i kogukonnaaia tegevust.

Jane Remm on kunstnik ja kunstiõpetaja, õppejõud Tallinna Ülikooli БФМ-is. Tema looming keskendub looduskogemuse representatsioonile, koosloomele ja kommunikatsioonile erinevate eluvormidega. Ta otsib oma kunstipraktikas viise, kuidas tegutseda kohalikumalt, säilennõtkemalt ja tähendusrikkamalt koostöös inimeste ja mitteinimestega.

Tihenev linn, rohepöörde suundumused ja üha reguleeritum ruumikasutus on linnaaia olemust drastiliselt muutnud.

Raamatus lahatakse pärast 2009. aastal trükise „Söödav linn I“ avaldamist aset leidnud plahvatuslikku linnaaianduse arengut Tallinnas ja mujal Eestis. Kui eelmises raamatus tutvustati suuresti välisnäiteid, et valdkonda siingi populariseerida, siis uues väljaandes on uuritud eelkõige Eesti linnaaianduse tüpoloogiaid ja nende mõju.

Linnaaianduse eri külgi vaadeldakse kesksest ruumipoliitika vaatevinklist. Väljaandes on käsitletud linnaaianduse formaalseid ilminguid, aga ka improviseeritud *ad hoc* algatusi, ning analüüsitud peale linnaaedade vormikeele ühtlasi nende sotsiaalset mõju üksikisikule, kohaidentiteedi tekkele ja üldisemalt linna arengule.

978-9916-4-3182-5

Toimetanud
Bianka Plüschke-Altof,
Henri Kopra,
Iiris Tähti Toom,
Maria Derlõš ja
Anton Küünal